

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису**

ДУДАШ МИРОСЛАВА ГЕОРГІЇВНА

УДК 340:334.72(1-22)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають

посилання на відповідне джерело

М.Г. ДУДАШ

Науковий керівник:

Новак Тамара Сергіївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного

права ім. академіка В.З. Янчука

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Дудаш М.Г. Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню проблем правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях України, формулюванню науково обґрунтованих висновків та розробленню практичних рекомендацій щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Встановлено, що чинне законодавство України у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях характеризується фрагментарністю, відсутністю системності та належної узгодженості між окремими нормативно-правовими актами, що зумовлює необхідність його комплексного вдосконалення та систематизації.

Стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях обґрунтовано як самостійний напрям правового впливу, спрямований на створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності. Його визначено як систему правових, організаційних, економічних та інституційних заходів, що реалізуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин з метою створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях.

Обґрунтовано співвідношення понять «державна підтримка підприємництва» та «державне стимулювання розвитку підприємництва», відповідно до якого державна підтримка спрямована на забезпечення належних умов функціонування суб'єктів господарювання та охоплює широкий спектр

стабілізаційних заходів і заходів, спрямованих на розвиток підприємницької діяльності у той час як державне стимулювання характеризується цільовою мотиваційною спрямованістю та орієнтоване на активізацію підприємницької діяльності, підвищення інвестиційної привабливості, розширення господарської активності та досягнення конкретних соціально-економічних результатів. Уточнено співвідношення понять «державна політика» та «державне регулювання», де державна політика визначає стратегічні цілі та напрями розвитку, а державне регулювання забезпечує їх реалізацію через систему правових, організаційних і адміністративних засобів.

Сільські території визначено як території, що перебувають у межах юрисдикції сільських і селищних територіальних громад та призначені для постійного проживання населення і здійснення господарської діяльності, поєднуючи житлову, виробничу та природно-ресурсну складові.

За результатами дослідження генезису правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в Україні виокремлено основні етапи його становлення, що відображають еволюцію підходів до формування та реалізації механізмів стимулювання підприємницької діяльності у цій сфері: перший етап (1990–1996 рр.) – формування правових засад стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; другий етап (1996–2003 рр.) – становлення правових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; третій етап (2004–2010 рр.) – інституціоналізація фінансових і нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; четвертий етап (2010–2014 рр.) – зниження ефективності правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; п'ятий етап (з 2015 р. і дотепер) – євроінтеграційний етап розвитку законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, у межах якого виокремлюється підетап адаптації правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва до викликів воєнного

часу (з 24.02.2022 року), що характеризується запровадженням антикризових, тимчасових і адаптивних механізмів правового впливу.

Визначено систему принципів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, яка охоплює принципи прогнозованості, ефективності, прозорості, комплексності, паритету інтересів та диференційованості.

Досліджено інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, яке охоплює систему органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів, уповноважених реалізовувати державну політику у цій сфері. Встановлено, що інституційна система має багаторівневий характер і включає центральний, регіональний та місцевий рівні, при цьому в умовах децентралізації особливого значення набуває роль територіальних громад. Виявлено проблеми розмежування повноважень, координації діяльності та ефективності реалізації стимулюючих заходів.

Виокремлено фінансові та нефінансові механізми стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. До фінансових механізмів віднесено податкові пільги, бюджетне фінансування, державне кредитування, грантову підтримку та інші інструменти економічного впливу. До нефінансових – розвиток інфраструктури, інформаційно-консультаційне забезпечення, сприяння інноваційній діяльності, формування сприятливого бізнес-середовища та розвиток людського капіталу. Обґрунтовано необхідність їх системної взаємодії в межах функціональної моделі стимулювання, сформованої з урахуванням європейського досвіду та адаптованої до умов України.

Доведено необхідність забезпечення узгодженості фінансових і нефінансових механізмів стимулювання, а також їх адаптації до специфіки підприємницької діяльності на сільських територіях як багатогалузевого явища, що охоплює не лише сільськогосподарське виробництво, але й інші види господарської діяльності, пов'язані з використанням ресурсного потенціалу сільських територій.

В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення держави доведено необхідність запровадження спеціальних правових режимів стимулювання підприємництва на постраждалих і депресивних сільських територіях, що передбачає застосування антикризових, тимчасових та адаптивних механізмів правового регулювання, спрямованих на забезпечення функціонування суб'єктів господарювання, збереження трудового потенціалу та відновлення економічної активності. Зокрема розроблено пропозиції щодо тимчасового зменшення податкового навантаження, зокрема шляхом зниження ставки єдиного податку для платників третьої групи, які здійснюють діяльність на сільських територіях; диференціації критерію мінімальної заробітної плати, який використовується для визначення права на бронювання працівників, із його коригуванням відповідно до реального рівня доходів на сільських територіях та територіях, що перебувають у несприятливих умовах внаслідок війни.

На основі порівняльно-правового аналізу встановлено, що правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у державах-членах Європейського Союзу характеризується системністю, комплексністю та територіально орієнтованим підходом, що передбачає поєднання фінансових і нефінансових інструментів у межах реалізації політики розвитку сільських територій. Обґрунтовано доцільність імплементації відповідних підходів у національне законодавство України з урахуванням особливостей правової системи та сучасних соціально-економічних умов.

Встановлено, що чинне законодавство України переважно орієнтоване на підтримку сільськогосподарського виробництва, що обмежує можливості розвитку підприємництва на сільських територіях як багатогалузевого явища. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність переорієнтації державної політики з вузької галузевої підтримки на комплексний розвиток підприємництва на сільських територіях, що передбачає стимулювання різних видів господарської діяльності, пов'язаних із використанням ресурсного, трудового та інфраструктурного потенціалу таких територій.

Запропоновано вдосконалити законодавство України у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях шляхом його систематизації, нормативного закріплення стимулювання як самостійного напрямку державної політики, а також впровадження комплексного підходу до застосування фінансових і нефінансових механізмів. Зокрема, обґрунтовано доцільність змін та доповнень до Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року.

Ключові слова: правове регулювання, агробізнес, підприємництво на сільських територіях, аграрна політика, державна підтримка, сільське господарство, сільськогосподарський товаровиробник, стимулювання підприємництва, механізми стимулювання підприємництва, сталий розвиток сільських територій.

ABSTRACT

Dudash M.H. Legal regulation of stimulating the development of entrepreneurship in rural areas. Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive theoretical and legal study of the problems of legal regulation of stimulating the development of entrepreneurship in rural areas of Ukraine, the formulation of scientifically substantiated conclusions and the development of practical recommendations for improving the relevant legislation, taking into account modern socio-economic transformations, processes of decentralization of public power, the European integration course of the state, as well as the challenges of martial law and post-war recovery.

Based on the results of the study of the genesis of the legal regulation of the stimulation of entrepreneurship development in rural areas in Ukraine, the main

stages of its formation have been identified, which reflect the evolution of approaches to the formation and implementation of mechanisms for stimulating entrepreneurial activity in this field: the first stage (1990–1996) – the formation of the legal foundations for stimulating the development of entrepreneurship in rural areas; the second stage (1996–2003) – the establishment of legal mechanisms for stimulating the development of entrepreneurship in rural areas; the third stage (2004–2010) – the institutionalization of financial and non-financial mechanisms for stimulating the development of entrepreneurship in rural areas; the fourth stage (2010–2014) – the decline in the effectiveness of the legal regulation of the stimulation of entrepreneurship development in rural areas; the fifth stage (from 2015 to the present) – the European integration stage of the development of legislation on the stimulation of entrepreneurship development in rural areas, within which a sub-stage of adaptation of the legal regulation of the stimulation of entrepreneurship development to the challenges of wartime (from February 24, 2022) is distinguished, characterized by the introduction of anti-crisis, temporary, and adaptive mechanisms of legal influence.

A system of principles for the legal regulation of stimulating entrepreneurship development in rural areas has been identified, encompassing the principles of predictability, efficiency, transparency, comprehensiveness, parity of interests, and differentiation.

It has been established that the current legislation of Ukraine in the field of stimulating the development of entrepreneurship in rural areas is characterized by fragmentation, lack of systematization and proper consistency between individual regulatory legal acts, which necessitates its comprehensive improvement and systematization.

The stimulation of the development of entrepreneurship in rural areas is substantiated as an independent direction of state influence, which is implemented within the system of state regulation and acts as an instrument for the implementation of state policy in the field of entrepreneurship development. It is defined as a set of measures of legal regulation and state policy aimed at creating favorable conditions

for the establishment, conduct and development of entrepreneurial activity, increasing its economic attractiveness and competitiveness, as well as ensuring sustainable development of rural areas.

The correlation between the concepts of “state support of entrepreneurship” and “stimulation of entrepreneurship development” is substantiated, according to which stimulation acts as a specialized form of state influence with a targeted, motivational and result-oriented character. At the same time, the correlation between the concepts of “state policy” and “state regulation” is clarified, where state policy determines strategic goals and directions of development, and state regulation ensures their implementation through a system of legal, organizational and administrative means.

Rural areas are defined as territories within administrative-territorial units of the basic level, characterized by a combination of residential, production and natural-resource components and acting as a spatial basis for the implementation of entrepreneurial activity regardless of its sectoral orientation.

The institutional support for stimulating the development of entrepreneurship in rural areas has been studied, which includes a system of state authorities, local self-government bodies and other entities authorized to implement state policy in this sphere. It has been established that the institutional system is multi-level and includes central, regional and local levels, while under conditions of decentralization the role of territorial communities becomes of particular importance. Problems of distribution of powers, coordination of activities and effectiveness of implementation of stimulating measures have been identified.

Financial and non-financial mechanisms for stimulating the development of entrepreneurship in rural areas have been distinguished. Financial mechanisms include tax incentives, budget financing, state lending, grant support and other instruments of economic influence. Non-financial mechanisms include infrastructure development, information and advisory support, promotion of innovative activity, formation of a favorable business environment and development of human capital. The necessity of their systemic interaction within a functional model of stimulation

formed taking into account European experience and adapted to the conditions of Ukraine has been substantiated.

The necessity of ensuring the coherence of financial and non-financial stimulation mechanisms, as well as their adaptation to the specifics of entrepreneurial activity in rural areas as a multi-sectoral phenomenon covering not only agricultural production but also other types of economic activity related to the use of the resource potential of rural areas, has been proved.

Based on a comparative legal analysis, it has been established that legal regulation of stimulating entrepreneurship development in rural areas in the Member States of the European Union is characterized by systematization, complexity and a territorially oriented approach, which involves the combination of financial and non-financial instruments within the implementation of rural development policy. The expediency of implementing such approaches into the national legislation of Ukraine, taking into account the peculiarities of the legal system and modern socio-economic conditions, has been substantiated.

It has been established that the current legislation of Ukraine is mainly focused on supporting agricultural production, which limits the possibilities for the development of entrepreneurship in rural areas as a multi-sectoral phenomenon. In this regard, the necessity of reorienting state policy from narrow sectoral support to the comprehensive development of entrepreneurship in rural areas has been substantiated, which involves stimulating various types of economic activity related to the use of the resource, labor and infrastructural potential of such territories.

It has been proposed to improve the legislation of Ukraine in the field of stimulating the development of entrepreneurship in rural areas through its systematization, normative consolidation of stimulation as an independent direction of state policy, as well as the introduction of a comprehensive approach to the application of financial and non-financial mechanisms. In particular, the expediency of supplementing the Law of Ukraine “On the Development and State Support of Small and Medium-Sized Entrepreneurship in Ukraine” with a new Article 4¹, as well as amending Articles 4, 10 and 15 of this Law, has been substantiated.

Under the conditions of martial law and post-war recovery, the necessity of introducing special legal regimes for stimulating entrepreneurship in affected and depressed rural areas has been substantiated, which предусматривает the application of anti-crisis, temporary and adaptive mechanisms of legal regulation aimed at ensuring the functioning of business entities, preservation of labor potential and restoration of economic activity.

It has been established that the effectiveness of legal regulation of stimulating the development of entrepreneurship in rural areas depends on the coherence of state agrarian, regional and economic policy, as well as on the level of interaction between the state, territorial communities and business entities. The necessity of forming an integrated approach to rural development, which provides for the combination of economic, social and environmental components, has been substantiated.

It has been concluded that the improvement of legal regulation of stimulating the development of entrepreneurship in rural areas should be carried out on the basis of complexity, systematization, territorial differentiation, decentralization and harmonization with European Union law, which will contribute to increasing the effectiveness of state policy, strengthening the economic capacity of territorial communities and ensuring sustainable development of rural areas.

Keywords: legal regulation, agribusiness, entrepreneurship in rural areas, agricultural policy, state support, agriculture, agricultural producer, stimulation of entrepreneurship, mechanisms of entrepreneurship stimulation, sustainable development of rural areas.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection

1. Novak T., **Dudash M.** Stimulating the development of entrepreneurship in rural areas: theoretical-legal characteristics. *Law. Human. Environment.* 2023. № 14(2). P. 65–80. (*Дудаш М.Г. з'ясовано зміст поняття «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» та визначено принципи стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях*).

Статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України

2. Дудаш М.Г. Зниження податкового навантаження як механізм стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 406–411.

3. Дудаш М.Г. Європейський досвід правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. *Право. UA.* 2026. № 1. С. 236–243.

Тези наукових доповідей

1. Дудаш М.Г. Періодизація становлення законодавчого регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях протягом періоду незалежності України. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Луцьк, 27–28 квітня 2023 р.). Луцьк, 2023. С. 1474-1481.

2. Дудаш М.Г. Поняття стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях як категорії аграрного права. Science, latest trends, modern problems and improvement of theories: матеріали XXXIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Варшава, Польща, 29 серпня – 01 вересня 2023 р.).

Варшава, 2023. С. 98–108.

3. Дудаш М.Г. Система центральних органів виконавчої влади в сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. *Modern problems of science, education and society: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 4–6 грудня 2023 р.). Київ, 2023. С. 1547–1555.

4. Дудаш М.Г. Принципи стимулювання підприємницької діяльності на сільських територіях як складової їх сталого розвитку. *Освіта і наука в умовах викликів і загроз, внесок молодих вчених в сталий розвиток: матеріали Міжнародної конференції* (м. Київ, 21–22 листопада 2024 р.). Київ, 2024. С. 147–150.

5. Дудаш М.Г. Підтримка та розвиток людського капіталу як нефінансовий механізм стимулювання підприємництва на сільських територіях. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України: матеріали Міжнародної наукової конференції* (м. Київ, 23 травня 2025 р.). Київ, 2025. URL: <https://nubip.edu.ua/events/mizhnarodna-naukova-konferentsiya-pravovi-aspekty-ahroekolohichnoho-rozvytku-ukrayiny> (дата звернення: 21.03.2026).

6. Дудаш М.Г. Перспективи подальшого розвитку правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в контексті європейської інтеграції України. *The 5th International scientific and practical conference «Science, technology and global challenges»* (Tokyo, January 11-13, 2026). CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2026. P. 638–654.

7. Дудаш М.Г. Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. *The 6th International scientific and practical conference «Modern science: trends, challenges, solutions»* (Liverpool, January 17-19, 2026). Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2026. P. 534–542.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ.....	26
1.1. Поняття, завдання та принципи правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.....	26
1.2. Стан наукових досліджень у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.....	48
1.3. Розвиток законодавства України про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.....	65
Висновки до розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ.....	84
2.1. Інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.....	84
2.2. Правове забезпечення фінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.....	103
2.3. Правове забезпечення нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.....	128
Висновки до розділу 2.....	150
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	152
3.1. Європейський досвід правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.....	153
3.2. Напрями розвитку правового регулювання стимулювання	

розвитку підприємництва на сільських територіях в Україні з урахуванням досвіду країн ЄС.....	186
Висновки до розділу 3	203
ВИСНОВКИ.....	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	214
ДОДАТКИ.....	246

ВСТУП

Актуальність теми. Сільські території відіграють стратегічну роль у забезпеченні продовольчої безпеки України, зайнятості населення та сталого регіонального розвитку. Водночас існуючі механізми фінансової та нефінансової підтримки й заходи стимулювання підприємництва, у тому числі на сільських територіях, потребують систематизації, удосконалення та приведення у відповідність до сучасних економічних і правових реалій. Сучасний етап розвитку України характеризується глибокими соціально-економічними трансформаціями, децентралізацією публічної влади, євроінтеграційними процесами, необхідністю подолання наслідків повномасштабного російського вторгнення й формування державної політики, спрямованої на забезпечення післявоєнного відновлення держави. У цих умовах особливого значення набуває розробка дієвого механізму правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях як передумови забезпечення зайнятості населення, подолання депопуляції села, зміцнення фінансової спроможності територіальних громад та досягнення цілей сталого розвитку. Характеризується сучасний етап розвитку держави й необхідністю адаптації національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу, зокрема у сфері державної підтримки підприємництва та реалізації підходів Спільної аграрної політики ЄС.

Попри наявність значного масиву нормативно-правових актів у сфері державної підтримки сільського господарства та розвитку малого і середнього підприємництва, чинне законодавство України переважно зосереджене на підтримці сільськогосподарського виробництва. Натомість підприємство на сільських територіях як багатогалузеве явище, що охоплює сферу послуг, переробку, логістику, туризм, будівництво та інші види господарської діяльності, не отримало належного комплексного правового забезпечення. Все вищезазначене підкреслює належний рівень актуальності теми даного дисертаційного дослідження.

Науково-теоретичну базу дисертаційної роботи склали напрацювання вітчизняних учених у галузі аграрного, господарського та інших галузей права, фахівців у сфері теорії держави і права. Зокрема були використані праці таких науковців, як: І.В. Арістова, Н.О. Багай, Д.В. Бусуйок, О.М. Браніцький, О.В. Гафурова, А.П. Гетьман, Х.А. Григор'єва, Р.А. Джабраїлов, М.С. Долинська, І.В. Духневич, О.Є. Дякуновський, В.М. Єрмоленко, В.П. Жушман, А.М. Земко, Т.О. Коваленко, Г.С. Корнієнко, П.Ф. Кулинич, Т.В. Курман, Л.Л. Лепех, І.Ю. Ломакіна, С.І. Марченко, Л.В. Міхневич, Т.С. Новак, В.С. Новікова, В.В. Носік, Я.Б. Олійник, А.А. Пухтецька, І.П. Сафонов, С.І. Сиволоцька, А.М. Статівка, Т.І. Тарахонич, В.Ю. Уркевич, М.М. Чабаненко, В.З. Янчук та ін.

Комплексний характер об'єкта дослідження зумовив використання в роботі наукового доробку представників інших наук (економіки, соціології та ін.), серед яких: Т.І. Балановська, А.М. Банташ, Ф.А. Важинський, Т.А. Васильєва, І.М. Вахович, О.С. Власюк, О.П. Гоголя, Г.В. Колеснікова, Г.О. Краєвська, С.І. Мельник, В.О. Орлова, Л.В. Прокопець, О.Г. Сидорчук, М.І. Стегней, Г.В. Судак, О.О. Хандій, Н.Л. Хомюк, Ю.О. Шейко, Н.Л. Шпортюк, Ю.М. Ярова та ін.

Емпіричною основою дисертаційного дослідження стало законодавство України у сфері формування і реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку в частині підтримки розвитку підприємництва на сільських територіях, а також регулювання відповідних відносин та правового забезпечення заходів стимулювання. Використовувалось в роботі й міжнародне, зокрема європейське, законодавство.

Важливе значення для проведеного дослідження мали й дисертаційні роботи Х. А. Григор'євої на тему «Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні» (2020 р.) та Г. С. Корнієнко на тему «Теоретико-правові засади становлення та розвитку агробізнесу в Україні» (2021 р.). Проте зважаючи на проведення цих наукових досліджень у довоєнний час та враховуючи динаміку змін правового поля

продовження наукових пошуків у царині правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях залишається актуальним завданням.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України згідно плану науково-дослідної роботи кафедри в межах виконання цільових комплексних програм у розрізі бюджетної теми «Правове забезпечення агроекологічного розвитку України в воєнний та післявоєнний періоди» (номер державної реєстрації № 0124U001202).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, визначення особливостей та недоліків правового регулювання у цій сфері, а також розроблення пропозицій та рекомендацій з удосконалення відповідного законодавства.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі **завдання**:

- визначити поняття, завдання та принципи правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях;
- проаналізувати стан наукових досліджень у сфері правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях;
- провести історичний аналіз розвитку законодавства України про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях;
- визначити особливості інституційного забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях;
- дослідити правове забезпечення фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях;
- виокремити особливості правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях за законодавством Європейського Союзу;
- визначити напрями удосконалення законодавства України про

стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в контексті європейської інтеграції.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.

Предметом дослідження є правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.

Методи дослідження. У процесі дослідження для досягнення поставленої мети та завдань використовувались як філософський (діалектичний), так і загальнонаукові (формально-логічний, метод аналізу та синтезу) та спеціально-наукові (історико-правовий, порівняльно правовий, формально-юридичний) методи пізнання. Застосування діалектичного методу дозволило здійснити комплексний аналіз правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у взаємозв'язку із суміжними соціально-економічними та правовими чинниками. Формулювання понятійно-категорійного апарату дисертаційної роботи та розкриття змісту таких базових понять як «сільські території», «стимулювання розвитку підприємництва», «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях», «інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» та ін. було здійснено із використанням формально-логічного методу. Метод аналізу було використано як базовий у процесі дослідження стану наукових досліджень у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Із використанням методу синтезу було оцінено стан правового забезпечення у вказаній сфері та сформульовано напрями розвитку відповідного законодавства. Історико-правовий метод було використано як базовий в процесі аналізу еволюції законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях за роки незалежності України. Формально-юридичний метод дозволив з'ясувати зміст правових норм щодо стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, а також особливості інституційного забезпечення у цій сфері. Порівняльно-правовий метод ліг в основу аналізу європейського досвіду

правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях та порівняння відповідного законодавства інших країн із законодавством України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим у юридичній науці України комплексним дослідженням правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, у межах якого обґрунтовано стимулювання як самостійний напрям державного впливу, що реалізується в системі державного регулювання та виступає інструментом реалізації державної політики у сфері розвитку підприємництва, і має відмінну правову природу порівняно з державною підтримкою підприємництва.

У дисертації сформульовано теоретичні висновки та практичні рекомендації, що виносяться на захист:

у перше:

– обґрунтовано правову природу стимулювання розвитку підприємництва як самостійного виду регулятивного впливу на підприємницьку діяльність, що реалізується через систему правових, організаційних, економічних та інституційних механізмів органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин і виступає інструментом реалізації політики розвитку підприємництва, відрізняючись від підтримки підприємництва своїм функціональним призначенням, мотиваційним характером та спрямованістю на активізацію підприємницької діяльності;

– визначено поняття «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» як системи правових, організаційних, економічних та інституційних заходів, що реалізуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин з метою створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях;

– сформовано адаптовану до умов децентралізації та післявоєнного відновлення систему принципів правового регулювання стимулювання

розвитку підприємництва на сільських територіях (прогнозованість, ефективність, прозорість, комплексність, паритет інтересів, диференційованість) шляхом поєднання нормативного, функціонального та цільового критеріїв їх відбору і систематизації;

– здійснено етапізацію розвитку законодавства України про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях на основі врахування якісних змін у змісті правового регулювання, трансформації інструментів стимулювання та пріоритетів державної політики, у межах якого виділено такі етапи: 1) етап формування правових засад стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1990–1996 рр.); 2) етап становлення правових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1996–2003 рр.); 3) етап інституціоналізації фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2004–2010 рр.); 4) етап зниження ефективності правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2010–2014 рр.); 5) євроінтеграційний етап розвитку законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (з 2015 р. і дотепер);

– виокремлено підетап адаптації законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до викликів воєнного часу (з 24.02.2022 року), який характеризується переходом до антикризової моделі правового регулювання, запровадженням тимчасових, гнучких та адаптивних механізмів державного впливу, спрямованих на забезпечення функціонування підприємництва, збереження трудового потенціалу та підтримку економічної стійкості сільських територій.

удосконалено:

– розмежування понять «державна підтримка підприємництва» та «державне стимулювання розвитку підприємництва» шляхом визначення їх відмінностей за функціональним призначенням, характером правового впливу та цільовою спрямованістю, відповідно до яких державна підтримка

орієнтована на створення та забезпечення умов здійснення підприємницької діяльності, тоді як державне стимулювання спрямоване на її активізацію, розширення та досягнення суспільно значущих результатів розвитку;

– визначення співвідношення понять «державна політика» та «державне регулювання» у сфері розвитку підприємництва в частині виокремлення стимулювання розвитку підприємництва як самостійного напрямку реалізації державної політики, що здійснюється через механізми державного регулювання та забезпечує досягнення стратегічних цілей розвитку підприємництва;

– підхід до формування державної політики у сфері розвитку підприємництва на сільських територіях у частині визначення пріоритетних напрямів її реалізації, що передбачають переорієнтацію з підтримки виключно аграрного виробництва на розвиток багатофункціональної сільської економіки, заснованої на поєднанні сільськогосподарського та несільськогосподарського підприємництва;

– зміст нефінансового заходу стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях «підтримка та розвиток людського капіталу на сільських територіях» у частині розширення його інструментального забезпечення шляхом обґрунтування необхідності врахування особливостей суб'єктів малого і середнього підприємництва та соціально-економічних умов сільських територій при визначенні критеріїв бронювання військовозобов'язаних працівників;

– систематизацію фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у частині визначення їх функціональних взаємозв'язків та ролі у забезпеченні комплексного розвитку підприємництва, що дало змогу сформувати адаптовану до умов України модель поєднання податкових, кредитно-фінансових, інфраструктурних, інституційних та інформаційно-консультаційних інструментів стимулювання;

– підходи до правового регулювання бронювання військовозобов'язаних працівників як елементу стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у частині обґрунтування диференційованого підходу до визначення

критеріїв критичної важливості підприємств та умов бронювання працівників залежно від особливостей сільських територій, а також доцільності поширення механізмів бронювання на окремі категорії фізичних осіб-підприємців;

дістало подальшого розвитку:

– підходи до визначення суб'єктного складу стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у частині встановлення критеріїв диференціації стимулюючого впливу залежно від категорії суб'єкта господарювання, що передбачає поєднання загальної доступності механізмів стимулювання для всіх суб'єктів господарювання з пріоритетною орієнтацією на суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва;

– визначення інституційного забезпечення стимулювання підприємництва на сільських територіях у частині обґрунтування багаторівневої моделі взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів, що забезпечує узгоджену реалізацію механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях;

– положення щодо оптимізації податкового навантаження на суб'єктів підприємництва у частині визначення особливостей податкового стимулювання господарської діяльності на постраждалих від війни та депресивних сільських територіях шляхом запровадження спеціальних податкових режимів, спрямованих на активізацію підприємницької діяльності та відновлення локальної економіки;

– пропозиції щодо вдосконалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року у частині формування комплексного підходу до стимулювання підприємництва на сільських територіях, що передбачає доповнення її положеннями щодо диверсифікації сільської економіки, цифрової трансформації сільських територій, розвитку концепції «розумних сіл» («Smart Villages»), локальних продовольчих систем та підтримки соціально орієнтованих форм підприємницької діяльності;

– положення щодо цифровізації механізмів реалізації державної аграрної

політики та державної політики сільського розвитку у частині формування цифрової моделі адміністрування та моніторингу заходів стимулювання підприємництва на сільських територіях, що передбачає використання електронних сервісів, інтегрованих інформаційних систем та автоматизованої оцінки результативності державної підтримки;

– пропозиції щодо підтримки молодих фермерів, сімейних фермерських господарств та молодіжного підприємництва на сільських територіях у частині обґрунтування комплексного підходу до їх стимулювання, що передбачає поєднання грантової підтримки, пільгового кредитування, дорадчих послуг, цифрового навчання та інструментів підтримки інноваційної діяльності;

– підходи до правового та інституційного забезпечення стимулювання підприємництва на сільських територіях у частині визначення пріоритетних напрямів їх удосконалення, що охоплюють розвиток багатофункціональної сільської економіки, цифрову трансформацію сільських територій, підтримку несільськогосподарського підприємництва та розширення інституційних механізмів місцевого розвитку шляхом впровадження концепції «розумних сіл» («Smart Villages») і підходу LEADER.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання основних положень, висновків та узагальнень дисертаційного дослідження у нормотворчій, правозастосовній, науковій та освітній діяльності, зокрема:

– у науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень у сфері аграрного права в контексті сталого розвитку сільських територій, розвитку агробізнесу, підприємництва на сільських територіях;

– у нормотворчій діяльності – при вдосконаленні законодавства, зокрема розробленні змін і доповнень до нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях;

– у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності реалізації законодавства у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських

територіях;

– у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Правові проблеми сталого розвитку сільських територій», «Продовольче право», а також при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури із цих дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, результати якої одержані авторкою самостійно. У статті «Novak T., Dudash M. Stimulating the development of entrepreneurship in rural areas: Theoretical-legal characteristics. Law. Human. Environment. 2023. № 14(2)» здобувачем особисто з'ясовано зміст поняття «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» та визначено принципи стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки, що містяться в дисертаційній роботі, регулярно обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука, а також вченої ради юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України. Окремі результати були оприлюднені на науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення» (м. Луцьк, 27–28 квітня 2023 р.); XXXIV Міжнародній науково-практичній конференції «Science, latest trends, modern problems and improvement of theories» (м. Варшава, Польща, 29 серпня – 01 вересня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Modern problems of science, education and society» (м. Київ, 4–6 грудня 2023 р.); Міжнародній конференції «Освіта і наука в умовах викликів і загроз. Внесок молодих вчених в сталий розвиток» (м. Київ, 21–22 листопада 2024 р.); Міжнародній науковій конференції «Правові аспекти агроекологічного розвитку України» (м. Київ, 23 травня 2025 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Science, technology and global challenges» (м. Токіо, Японія, 11–13 січня 2026); Міжнародній науково-практичній конференції «Modern science: trends, challenges, solutions» (м. Ліверпуль,

Великобританія, 17–19 січня 2026 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 10 наукових працях, з яких 2 статті у наукових фахових виданнях України (категорія Б), 1 стаття в журналі, що індексується у міжнародній наукометричній базі даних Scopus і 7 тез доповідей на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок. Список використаних джерел (270 найменувань) займає 31 сторінку.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

1.1. Поняття, завдання та принципи правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях

Сільське господарство для України завжди було стратегічною галуззю економіки, яка забезпечувала найбільший обсяг доходу від експорту і створювала значну кількість робочих місць. Так, як відмічається в проєкті Плану відновлення України, до початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами приносила Україні щорічно близько 22 млрд. дол. США та становила 41% усього експорту; при цьому сільське господарство України було одним із лідерів світового виробництва деяких видів продовольства – зокрема, Україна була світовим лідером із міжнародної торгівлі соняшниковою олією, одним з провідних експортерів ріпаку та ячменю (третє та четверте місця у світі відповідно) тощо [1].

Безумовно, причини домінуючого місця сільського господарства в національній економіці є комплексними: це і кліматичні умови, і багаті історичні традиції сільського господарства, і одні з найбільших принаймні в Європі площ земель, придатних для товарного сільського господарства (так, Україна, яка є лише 44-ою за площею материковою країною у світі, при цьому посідає 9 місце серед держав світу за площею орних земель [2]). Проте не можна не погодитись із тим, що одним з факторів розвитку вітчизняного сільського господарства є і його підтримка з боку держави, яка в тому чи іншому вигляді існувала протягом усього періоду незалежності України, і передбачена десятками лише законів України, не кажучи про низку підзаконних актів.

У той самий час, протягом багатьох десятиліть як в період незалежності

України, так і до її здобуття, економічний, соціальний та демографічний розрив між містом і селом, попри декларування державою необхідності його подолання, не лише не було скорочено – навпаки, з плином часу цей розрив лише поглиблювався. Безумовно, нерівномірний розвиток міських та сільських територій не є явищем, притаманним лише Україні – так, у середньому у світі сільські території становлять 75% від загальної площі, водночас, на них проживає лише 51% усього населення світу, і сукупно на всіх сільських територіях виробляється лише 32% світового ВВП [3, с. 126].

Тим не менш, у випадку з Україною тенденції занепаду сільських територій є особливо загрозливими. Так, зокрема, кількість сільського населення в Україні зменшується значно швидшими темпами, ніж кількість міського: в період 2000–2018 рр. кількість сільських мешканців зменшилася на 3,8 млн. осіб, або на 23,6 %, при цьому за аналогічний період зафіксовано також зменшення чисельності зайнятих у всіх сферах економічної діяльності на селі (з 6,4 до 5,1 млн. осіб, або на 20,3 %), та кількості населення, зайнятого у сільському господарстві (з 4,3 млн. до 2,9 млн., або майже на 32,6 %) [4]. Така стійка тенденція поступового скорочення працездатного сільського населення, в тому числі через його трудову міграцію до міст, цілком справедливо визначається авторами проєкту Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року як одна з головних причин занепаду українського села [5].

Більше того, зважаючи на виклики, які в подальшому постали перед сільським господарством і сільськими територіями в цілому – спершу пандемія COVID-19, а в подальшому і повномасштабне вторгнення російської федерації, є цілком реальні побоювання, що тенденція до скорочення сільського населення, в тому числі зайнятого, лише загострилась. Так, за даними робочої групи «Нова аграрна політика» Національної ради з відновлення України від наслідків війни, через бойові дії та тимчасову окупацію втрачено понад 25 % доступних посівних площ. Крім того, значні масиви земель також є небезпечними для виробничої діяльності через пошкодження та замінування;

істотних руйнувань зазнали також об'єкти інфраструктури: сільськогосподарської, складської, транспортної, енергетичної, переробної промисловості [1]. Тож, на жаль, є підстави очікувати, що тенденція до депопуляції сільських територій збережеться навіть після завершення бойових дій та деокупації тимчасово окупованих територій, оскільки втрачено значний обсяг потенційних робочих місць в сільському господарстві.

Причинами такої негативної тенденції, як і причинами домінуючої ролі сільського господарства в економіці України, про які зазначалось вище, є, безумовно, передусім економічні, а не правові чинники. Серед іншого, слід відмітити такі: оплата праці в аграрній сфері є найнижчою серед галузей економіки; у значній частині сіл відсутня базова інженерна інфраструктура, не надаються необхідні житлово-комунальні послуги; у зв'язку з розвитком аграрних технологій скорочується потреба у робочій силі в сільськогосподарських підприємствах тощо [4].

Проте так само варто відмітити і той факт, що, сконцентрувавшись на державній підтримці сільськогосподарського виробництва, держава порівняно мало уваги приділяє розвитку сільських територій в цілому, і в тому числі – стимулюванню розвитку підприємництва на таких територіях. Хоча, як цілком справедливо зауважують Т.І. Балановська та О.П. Гогуля, саме соціально-економічний розвиток сільських територій є одним із найбільш пріоритетних напрямів стратегії розвитку більшості високорозвинених країн світу та Європейського Союзу зокрема [6]. І не викликає жодних сумнівів той факт, що розвиток підприємництва на сільських територіях – і не лише у сфері безпосередньо сільського господарства, а й передусім в сферах торгівлі, обслуговування, логістики, будівництва тощо – є одним з визначальних факторів розвитку сільських територій загалом.

Однак, перш ніж перейти безпосередньо до дослідження проблем чинного правового регулювання та державної політики в сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, необхідно визначитись із концептуальними основами даного дослідження, а саме – з поняттям

стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, його завданнями та принципами. Адже відсутність чіткого розуміння змісту стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, його кінцевої мети та принципів реалізації відповідних заходів органами державної влади, органами місцевого самоврядування й іншими учасниками відповідних правовідносин є одним із чинників недосконалості правового регулювання та політики розвитку підприємництва на сільських територіях.

Так, що стосується поняття «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях», цілком очевидно, що, зважаючи на його комплексність, для з'ясування його змісту необхідно передусім визначити кожен зі складових даного поняття окремо. До того ж, далеко не всі терміни, з яких складається досліджуване нами поняття, є однозначними як з точки зору їх правових дефініцій, так і з точки зору доктринального розуміння [7, с. 98].

Зокрема, вищенаведене твердження є цілком справедливим по відношенню до такого поняття, як «сільські території». Перш за все, варто зауважити, що, попри значний масив актів законодавства, присвячених сільським територіям та їх розвитку, адміністративно-територіальному устрою України, регіональній політиці тощо, на сьогодні єдина легальна дефініція поняття «сільська місцевість» міститься в Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», відповідно до якого сільська місцевість – це території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови [8]. Варто також зазначити, що поняттям «сільські території» оперує Концепція розвитку сільських територій, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р [9], проте визначення даного поняття вона не надає.

Що стосується доктринальних тлумачень даного поняття, то вони є досить різноманітними. Так, зокрема, В.Ю. Уркевич, розвиваючи вищенаведену легальну дефініцію сільської місцевості, визначає сільські території як такі території, що знаходяться поза межами міст та до яких входять як сільські населені пункти, так і переважно зони сільськогосподарського виробництва та

сільської забудови [10, с. 25]. Проте існують і підходи, які не прив'язуються до нормативного визначення – наприклад, С.І. Мельник визначає сільську територію як історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших жилих утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад [11, с. 342]; а Я.Б. Олійник – як сукупність людей, територій та інших ресурсів суспільного ландшафту і малих населених пунктів за межами безпосередньої сфери економічної діяльності великих міських центрів [12, с. 70].

При цьому, аналізуючи весь спектр доктринальних та нормативних визначень даного поняття, слід зазначити, по-перше, що здебільшого поняття «сільська місцевість» і «сільські території» не розмежовуються і є тотожними, а по-друге, що більшість визначень так чи інакше прив'язують сільські території до територій, на яких здійснюється сільськогосподарська діяльність. Проте, як справедливо зазначає Н.Л. Хомюк, такий підхід є дещо застарілим, і нині не можна вважати, що сільським господарством займається переважна більшість сільського населення [13].

Крім того, на нашу думку, сам факт того, що територія знаходиться за межами міста, не означає автоматично її віднесення до сільської. Для того, щоб бути сільською, як і міською, територія має бути постійно заселена або принаймні знаходитись поблизу заселених місць – інакше території, зайняті, приміром, лісами чи горами, які є непридатними для постійного проживання на них, також відносились би до сільських.

З огляду на це, а також враховуючи актуальний на сьогодні адміністративно-територіальний устрій України (зокрема, наявність об'єднаних територіальних громад), ми пропонуємо визначити сільські території як *території, що знаходяться в межах юрисдикції сільських, селищних рад, а також в визначених згідно з законом межах сільських об'єднаних територіальних громад, призначених для постійного проживання людей або ведення ними господарської діяльності.*

Наступною складовою змісту категорії «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» є власне поняття підприємництва. Саме по собі дане поняття не є аж надто дискусійним – свого часу воно було визначене у статті 42 Господарського кодексу України як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [14]. Водночас, виникає питання, що саме ми маємо розуміти підприємництвом на сільських територіях як об'єктом стимулювання?

Спеціальне законодавство в аграрній сфері надає низку визначень сільськогосподарського підприємництва, сільськогосподарського товаровиробництва та інших близьких за змістом понять. До прикладу, відповідно до пункту 2.15-2 статті 2 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [15] сільськогосподарське підприємство – юридична особа, що є сільськогосподарським товаровиробником у розумінні пункту 2.15-1 цієї статті, згідно з яким, у свою чергу, сільськогосподарським товаровиробником є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа – підприємець, основною діяльністю якої є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробка на власних чи орендованих потужностях, а також здійснення операцій з її постачання, причому в такій діяльності питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менше 75 відсотків вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно. Окрім того, абз 2 п. 2.15-1 згаданої правової норми відносить до сільськогосподарських товаровиробників також сімейні фермерські господарства (які згідно з законодавством не мають статусу юридичної особи), зареєстровані як платники єдиного податку четвертої групи та заклади освіти, їхні навчально-дослідні господарства, одним із видів діяльності яких є виробництво сільськогосподарської продукції та її

перероблення на власних чи орендованих потужностях [15].

Дещо ширшим за змістом є інше визначене в зазначеному Законі поняття – суб'єкт агропромислового комплексу, під яким розуміється суб'єкт господарювання, що здійснює свою діяльність з виробництва, переробки, збереження та реалізації сільськогосподарської продукції, а також матеріально-технічного обслуговування сільськогосподарського виробництва [15].

Проте цілком очевидно, що підприємництво на сільських територіях як об'єкт стимулювання з боку держави має розумітись ще більш широко. Адже, як цілком слушно зазначає О.В. Гафурова, досліджуючи питання соціального розвитку села, зусилля держави мають спрямовуватись не лише на підтримку сільськогосподарських товаровиробників, але й також на збереження та розбудову сільської поселенської мережі, створення сприятливих умов для проживання на сільських територіях, диверсифікацію сільськогосподарського виробництва тощо – іншими словами, на розвиток усієї сільської місцевості [16, с. 6].

Солідарні з зазначеним підходом і автори Концепції розвитку сільських територій, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р, у якій, зокрема, зазначається, що саме по собі збільшення валового виробництва сільськогосподарської продукції не сприяло соціально-економічному розвитку сільських територій та підвищенню рівня життя сільського населення, тому існує потреба в комплексному підході до розв'язання проблем розвитку сільських територій, в основу якого закладаються принципи сталого розвитку [9].

Нарешті, та ж позиція відстоюється і авторами проекту Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року, розробленої Мінагрополітики, в якій, зокрема, зазначається, що ключовою складовою у розбудові аграрної сфери країни є комплексний сільський розвиток, спрямований на стабільне забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва, сільського підприємництва, поліпшення умов праці та проживання населення, збереження довкілля, відновлення та

стале використання природних ресурсів [5].

А отже, повертаючись до питання визначення змісту підприємництва на сільських територіях як об'єкта стимулювання з боку держави, ми приходимо до висновку, що об'єктом стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях має бути будь-яка незаборонена законом підприємницька діяльність, що здійснюється на сільських територіях, незалежно від її галузевого спрямування. При цьому стимулюючий вплив може реалізовуватися не лише державою, а й органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, громадськими об'єднаннями, кооперативами, міжнародними організаціями та іншими учасниками відповідних правовідносин.

В цьому контексті хотілось би схвально оцінити досить широкий перелік видів діяльності сільськогосподарських кооперативів, наданий в статті 5 чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» – так, згідно з даною статтею, основними видами діяльності сільськогосподарського кооперативу є виробництво, переробка, заготівля, закупівля, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів та інші види сервісного обслуговування членів кооперативу, зокрема надання технологічних, транспортних, меліоративних, ремонтних, будівельних послуг, послуг з ветеринарного обслуговування тварин і племінної роботи, з бухгалтерського обліку і аудиту, науково-консультаційного обслуговування [17]. Як бачимо, перелік видів діяльності сільськогосподарських кооперативів – а їх діяльність і підтримка з боку держави є одним з дієвих важелів стимулювання розвитку підприємництва на селі, про що детальніше буде зазначено в наступних розділах нашого дослідження – враховує низку видів послуг, які не були традиційними для кооперативів в період дії Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 10.07.1997 р. (наприклад, бухгалтерський облік та аудит, науково-консультаційне обслуговування), проте доступ до яких підприємців на сільських територіях є вкрай необхідним. До того ж, ще однією перевагою даної норми є те, що наведений у ній перелік видів діяльності

сільськогосподарських кооперативів не є вичерпним – а отже, вони можуть надавати і будь-які інші послуги, необхідні для підтримки сільськогосподарських підприємств (наприклад, юридичний супровід їх діяльності) [18].

Проте, на жаль, більшість інших діючих законодавчих актів, які регулюють ті чи інші аспекти стимулювання підприємництва на сільських територіях, переважно зводять таке підприємництво саме до сільськогосподарської діяльності. Це стосується як вже проаналізованого вище Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [15], яким передбачено досить широкий комплекс заходів підтримки, проте лише для сільськогосподарських підприємств, і, наприклад, Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» [19], Закону України «Про фермерське господарство» [20] тощо.

Завершуючи дослідження поняття «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях», слід також з'ясувати зміст самого поняття «стимулювання», а також відмежувати його від іншого, більш вживаного в законодавстві, поняття – «державна підтримка».

Так, що стосується першого, загалом поняття «стимулювання» є категорією передусім економічною та філософською, з огляду на що, цілком природньо, легальних дефініцій даного поняття в законодавстві України немає (хоча вживається воно доволі часто). Що ж стосується доктринальних визначень, вони є досить різноплановими і здебільшого залежать від галузі знань, яку представляє той чи інший дослідник. Зокрема, якщо вести мову про представників економічних наук, то, наприклад, В.М. Нижник та О.І. Драч визначають стимулювання як «процес зовнішнього впливу на людину для спонукання її до конкретних дій або процес, що спрямований на усвідомлене пробудження в неї певних мотивів та цілеспрямованих дій» [21, с. 341]. Або ж, наприклад, Ю.О. Франчук зауважує, що стимулювання – це сукупність зовнішніх засобів впливу на об'єкт, застосування яких здійснюється з

врахуванням інтересів і з метою досягнення цілей як суб'єкта, так і об'єкта стимулювання [22].

Дещо інакше тлумачиться стимулювання в теорії державного управління – так, наприклад, В.О. Копилов визначає його як спосіб вияву влади і таку характеристику форми влади, за якої суб'єкт використовує прийоми, спрямовані на формування зацікавленості об'єкта управління діяти так, як наказує суб'єкт. При цьому основою стимулювання є спонукання, формування зацікавленості до певних дій, що передбачає позитивні методи впливу на об'єкт» [23, с. 7].

В той самий час, говорячи про стимулювання в контексті державної підтримки сільського господарства, Х.А. Григор'єва зазначає, що в даному випадку воно є можливим лише в «вузькому», позитивному розумінні – а саме, правове стимулювання як спосіб державної підтримки сільського господарства покликане створити такі правові умови, за яких суб'єкт аграрного господарювання самостійно та за власним бажанням здійснюватиме заходи, що вигідні суспільству та державі [24, с. 80]. Безумовно, зазначене твердження є вірним і для розуміння поняття стимулювання в контексті досліджуваної нами теми – оскільки стимулювати потенційного підприємця можуть лише позитивні чинники – наприклад, преференційні умови заснування або ведення підприємницької діяльності, а не обмеження чи заходи відповідальності.

Слід також звернути увагу на визначення поняття, яке є суміжним зі стимулюванням розвитку підприємництва – «державна підтримка підприємництва». Зокрема, якщо проаналізувати зміст однойменної статті 48 Господарського кодексу України [14], в якій під державною підтримкою підприємництва розумілися такі заходи, як, наприклад, надання підприємцям земельних ділянок та державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності, сприяння підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів, стимулювання модернізації технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг тощо [14]; а також частину першу статті 15 Закону України «Про розвиток та державну

підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», відповідно до якої державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва враховує фінансову, інформаційну, консультативну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки, промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу [25], можна дійти висновку, що державна підтримка підприємництва – це комплекс передусім державно-управлінських заходів, спрямованих на спрощення ведення підприємницької діяльності або підвищення її економічної доцільності.

Більшість доктринальних тлумачень даного поняття в цілому виходять з такого ж розуміння державної підтримки. Так, наприклад, на думку Л.В. Прокопець під поняттям «державна підтримка малого бізнесу» слід розуміти будь-які державні заходи з фінансового сприяння в інтересах суб'єктів господарювання, що створюють для цих суб'єктів прямі чи приховані переваги і мають грошову оцінку [26, с. 73]. Дещо ширше тлумачать державну підтримку підприємництва О.Д. Дячун та І.С. Нагорняк, розуміючи під нею загалом державне регулювання сектору малого підприємництва, яке передбачає, перш за все, свідоме формування державними структурами відповідних умов становлення і розвитку малого бізнесу, створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, що залучаються для його суб'єктів [27, с. 87]. Проте, так чи інакше, державна підтримка – це завжди певний комплекс заходів правового забезпечення та державної політики.

Таким чином, аналіз наведених підходів дає підстави для більш чіткого розмежування досліджуваних понять за їх функціональною природою. Державна підтримка підприємництва має комплексний, системний характер і спрямована передусім на забезпечення умов функціонування суб'єктів господарювання, включаючи як розвиткові, так і стабілізаційні заходи. Натомість стимулювання розвитку підприємництва має цільову та функціонально спрямовану природу і пов'язане із формуванням мотивації до

здійснення підприємницької діяльності. Його сутність полягає не лише у створенні умов, а у спонуканні до активної поведінки, розширення підприємницької діяльності, підвищення її інноваційності та економічної привабливості. Отже, якщо державна підтримка забезпечує можливість здійснення підприємницької діяльності, то стимулювання спрямоване на її розвиток, інтенсифікацію та якісне зростання.

При цьому, звичайно, не варто повністю ототожнювати державну підтримку підприємництва та його стимулювання – зокрема, слід погодитись із В.О. Орловою, яка розмежовує дані поняття та зауважує, що «якщо підтримка – це прояв «турботи» про підприємництво, то стимулювання – це підтримка з метою добитися певних змін, яка є більш вираженою, має конкретні цілі і регуляторний вплив» [28].

Зазначене положення доцільно конкретизувати, оскільки стимулювання відрізняється від державної підтримки не лише за ступенем вираженості, але й за своєю правовою природою. Якщо державна підтримка може бути спрямована на збереження існуючого стану суб'єктів господарювання, у тому числі шляхом компенсаційних або антикризових заходів, то стимулювання завжди спрямоване на розвиток і передбачає досягнення позитивних змін у підприємницькій діяльності. У цьому контексті стимулювання слід розглядати як цілеспрямований правовий, організаційний, економічний та інституційний вплив, що здійснюється органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин і спрямований на формування зацікавленості суб'єктів господарювання у започаткуванні або розширенні підприємницької діяльності.

Крім того, слід звернути увагу і на положення спеціальних актів аграрного законодавства, які оперують обома зазначеними термінами і наділяють їх різним змістом – зокрема, в цьому контексті можна згадати про Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років», який серед основних засад у статті 2 згадує як стимулювання розвитку приватного підприємництва, так і підтримку сільськогосподарських

товаровиробників та інфраструктури аграрного ринку [19] – тобто, цілком очевидно, не ототожнює дані терміни.

Виходячи з наведеного, доцільно розмежовувати поняття «стимулювання розвитку підприємництва» та «державна підтримка підприємництва». Стимулювання розвитку підприємництва є ширшою за суб'єктним складом категорією та може реалізовуватися як державою, так і органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами відповідних правовідносин. Натомість державна підтримка підприємництва охоплює виключно заходи, що здійснюються державою та її органами. При цьому окремі заходи державної підтримки можуть мати стимулюючий характер, однак не всі заходи підтримки спрямовані на активізацію підприємницької діяльності та досягнення її розвитку.

Отже, узагальнюючи наведене, доцільно чітко розмежувати досліджувані поняття за такими критеріями:

– за функціональним призначенням: державна підтримка спрямована на забезпечення функціонування підприємництва, тоді як стимулювання – на його розвиток;

– за характером впливу: державна підтримка має комплексний характер, тоді як стимулювання – мотиваційний, спонукальний;

– за цільовою спрямованістю: державна підтримка може мати як характер розвитку, так і стабілізаційний характер, тоді як стимулювання завжди орієнтоване на досягнення позитивних змін та активізацію підприємницької діяльності.

Саме у такому значенні стимулювання розвитку підприємництва становить предмет даного дослідження.

Додаткового уточнення потребує співвідношення понять «державне регулювання» та «державна політика» у сфері розвитку підприємництва, які у науковій літературі та нормативно-правових актах нерідко використовуються без належного розмежування. загальнотеоретичному розумінні державна політика виступає стратегічною категорією, яка відображає цілі, пріоритети та

основні напрями діяльності держави у відповідній сфері суспільних відносин. Вона формується державою, закріплюється у програмних документах і нормативно-правових актах та визначає загальний вектор розвитку відповідної сфери. Натомість державне регулювання є інструментальною формою реалізації державної політики та охоплює систему правових, організаційних і адміністративних засобів впливу держави на суспільні відносини. Саме через механізми державного регулювання забезпечується практична реалізація цілей і завдань державної політики. цьому контексті, незважаючи на те, що державна політика також закріплюється у законодавстві, вона не ототожнюється з державним регулюванням, оскільки має більш загальний, стратегічний характер, тоді як державне регулювання є конкретною формою її реалізації.

Отже, співвідношення зазначених понять доцільно визначати як співвідношення загального і спеціального, де державна політика визначає зміст і спрямованість державного впливу, а державне регулювання забезпечує його практичну реалізацію через відповідні правові механізми. свою чергу, стимулювання розвитку підприємництва виступає одним із функціональних напрямів державного регулювання та водночас інструментом реалізації державної політики у сфері розвитку підприємництва на сільських територіях.

Водночас стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях не вичерпується виключно заходами державного регулювання. Поряд із державними механізмами важливу роль відіграють заходи органів місцевого самоврядування, інституцій громадянського суспільства, професійних об'єднань, кооперативів та інших суб'єктів, діяльність яких спрямована на формування сприятливого середовища для розвитку підприємництва на сільських територіях. У зв'язку з цим стимулювання розвитку підприємництва доцільно розглядати як більш широкую категорію, ніж державне стимулювання, яка охоплює сукупність заходів різних суб'єктів, спрямованих на активізацію підприємницької діяльності та забезпечення розвитку сільських територій.

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження окремих аспектів поняття стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, його доцільно визначати як *«систему правових, організаційних, економічних та інституційних заходів, що реалізуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин і спрямовані на створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності, підвищення її економічної привабливості та забезпечення сталого розвитку сільських територій»*.

Поряд із визначенням змісту стимулювання розвитку підприємництва важливим є також встановлення кола суб'єктів, на яких спрямовуються відповідні стимулюючі заходи та механізми правового, організаційного, економічного й інституційного впливу. Така необхідність зумовлена як різноманітністю організаційно-правових форм здійснення підприємницької діяльності, так і суттєвими змінами у законодавчому регулюванні статусу суб'єктів господарювання.

Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку із втратою чинності Господарським кодексом України та переходом до нової моделі правового регулювання, закріпленої, зокрема, Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» 2025 року [29]. Вказані зміни зумовили відмову від дуалізму правового регулювання господарських відносин, уніфікацію правового статусу суб'єктів господарювання та посилення ролі цивільно-правових механізмів регулювання підприємницької діяльності.

Наслідком таких трансформацій стало переосмислення підходів до класифікації суб'єктів підприємництва. Якщо раніше значною мірою застосовувалися категорії та підходи, закріплені у Господарському кодексі України, то на сучасному етапі ключове значення мають положення спеціального законодавства, насамперед Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [25], який визначає критерії віднесення суб'єктів господарювання до мікро-, малих,

середніх та великих підприємств. Відповідно до цього Закону, класифікація суб'єктів підприємництва здійснюється на основі сукупності кількісних та фінансово-економічних показників, зокрема середньої кількості працівників, річного доходу та вартості активів. Такий підхід відповідає європейській практиці правового регулювання підприємництва та забезпечує можливість застосування диференційованих інструментів стимулювання і підтримки залежно від масштабів діяльності суб'єкта господарювання.

У цьому контексті принципове значення має визначення того, які саме суб'єкти підприємництва повинні виступати об'єктом стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Враховуючи економічну природу стимулювання як інструменту активізації підприємницької діяльності, а також специфіку розвитку сільських територій, доцільним є застосування диференційованого підходу до визначення таких суб'єктів. З одного боку, суб'єктами стимулювання розвитку підприємництва виступають усі суб'єкти господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність у межах сільських територій незалежно від їх організаційно-правової форми, виду діяльності чи галузевої належності. Такий підхід відповідає принципу свободи підприємницької діяльності та забезпечує комплексний розвиток економіки сільських територій. З іншого боку, з урахуванням обмеженості фінансових, організаційних та інституційних ресурсів, що використовуються для реалізації заходів стимулювання, а також необхідності досягнення максимального соціально-економічного ефекту, пріоритетними об'єктами стимулювання повинні виступати суб'єкти мікро-, малого та середнього підприємництва. Саме ці суб'єкти є найбільш чутливими до змін зовнішнього середовища, мають обмежений доступ до фінансових, інвестиційних та організаційних ресурсів, а також відіграють ключову роль у забезпеченні зайнятості населення, розвитку локальних ринків, формуванні конкурентного середовища та диверсифікації економіки сільських територій. При цьому великі суб'єкти господарювання також можуть бути об'єктами окремих стимулюючих заходів, однак їх стимулювання має носити вибіркового характер і бути пов'язаним із реалізацією

інвестиційних проєктів, розвитком інфраструктури або створенням доданої вартості на сільських територіях.

При цьому реалізація стимулюючих заходів щодо зазначених суб'єктів може здійснюватися не лише органами державної влади, а й органами місцевого самоврядування, установами розвитку підприємництва, громадськими об'єднаннями, професійними асоціаціями, кооперативами, міжнародними організаціями та іншими учасниками відповідних правовідносин.

Таким чином, суб'єктний склад стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях характеризується поєднанням універсального та диференційованого підходів: з одного боку, стимулювання поширюється на всіх суб'єктів господарювання, а з іншого – передбачає пріоритетне застосування стимулюючих заходів і механізмів підтримки щодо суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва як найбільш вразливих учасників економічних відносин на сільських територіях.

Що ж стосується основних завдань та принципів правового регулювання стимулювання підприємницької діяльності на сільських територіях, слід передусім зазначити, що жодним нормативно-правовим актом або програмним документом їх перелік не надається; водночас, низка законів та програмних документів містять норми, які опосередковано дозволяють сформулювати їх орієнтовний перелік самостійно.

Так, зокрема, що стосується завдань (або мети) стимулювання підприємницької діяльності на сільських територіях, перш за все слід відмітити проєкт Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, в якому в якості мети даної концепції визначається «створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для ефективного формування та реалізації державної політики у сфері стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на сільських територіях, в тому числі сімейних фермерських господарств, визначення основних пріоритетів політики та шляхів їх реалізації, спрямованих на стимулювання розвитку малих і

середніх виробників сільськогосподарської продукції, покращення умов господарювання у сільській місцевості, підвищення добробуту сільського населення, запобігання зростанню бідності та депопуляції сільських територій України»; а також згадується про завдання держави «створити належні умови для підтримки підприємницьких ініціатив сільської молоді» [5]. Характеризуючи дане положення проєкту Концепції, варто відмітити притаманний для чинного законодавства і програмних документів фокус на стимулюванні передусім сільськогосподарських підприємств – що, як вже було проаналізовано нами вище, є більшою мірою помилковим підходом.

Більш комплексний підхід до формулювання завдань стимулювання підприємництва на сільських територіях, на нашу думку, пропонує Концепція розвитку сільських територій, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р, яка, хоч і є документом більш загального спрямування, проте містить низку завдань, які напряму стосуються саме стимулювання підприємництва на сільських територіях. Так, зокрема, в Концепції формулюються такі завдання, як створення умов для розвитку різноманітних видів економічної діяльності та форм господарювання; розвиток туристичної та рекреаційної діяльності у сільській місцевості; спрощення умов доступу сільського населення до фінансових ресурсів; інформаційне забезпечення сільського населення щодо перспектив підприємництва, доступу до кредитних ресурсів тощо [9].

Враховуючи вищенаведене, доцільним є виокремлення наступних завдань стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях:

- забезпечення економічної активізації сільських територій шляхом створення сприятливих правових та організаційних умов для започаткування і ведення підприємницької діяльності;
- диверсифікація економіки села через розвиток несільськогосподарських видів діяльності (переробка, сфера послуг, зелений туризм, ремесла тощо);
- створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості населення, особливо молоді та внутрішньо переміщених осіб;

- зміцнення фінансової спроможності територіальних громад шляхом розширення податкової бази та зростання надходжень до місцевих бюджетів;
- підтримка малого і середнього підприємництва, сімейних форм господарювання та самозайнятості населення;
- формування сприятливого інвестиційного клімату на сільських територіях;
- розвиток людського капіталу, зокрема через освітні, консультаційні та цифрові програми підтримки підприємців;
- забезпечення сталого розвитку сільських територій, включаючи збалансування економічних, соціальних та екологічних інтересів;
- сприяння післявоєнному відновленню постраждалих територій через активізацію підприємницької діяльності.

Щодо принципів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, їх орієнтовний перелік може бути сформульований, виходячи з аналізу законодавства про державну підтримку сільського господарства, норм щодо державної підтримки окремих організаційно-правових форм господарювання на селі, а також положень законодавства про державну підтримку підприємництва загалом [30, с. 67].

Зокрема, слід звернути увагу на такі принципи державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні, як ефективність підтримки малого і середнього підприємництва; доступність отримання державної підтримки суб'єктами малого і середнього підприємництва; створення рівних можливостей для доступу суб'єктів малого і середнього підприємництва до отримання державної підтримки тощо (стаття 3 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні») [25].

Крім того, з передбачених законодавством принципів державної підтримки сільського господарства для стимулювання підприємництва на сільських територіях придатними є, зокрема, такі, як прогнозованість та послідовність, прозорість та публічність, а також цільове спрямування [15]

(однак, з урахуванням того, що, на відміну від державної підтримки сільського господарства, стимулювання підприємництва на сільських територіях має стосуватись не лише сільськогосподарських товаровиробників, а й суб'єктів підприємництва, які здійснюють діяльність у сфері торгівлі, побутових послуг, зеленого туризму, переробки продукції, транспортного забезпечення, ремісництва, енергетики та інших видів господарської діяльності, спрямованих на задоволення потреб сільського населення).

Варто звернути увагу також на принципи правового регулювання відносин, що стосуються окремих організаційно-правових форм суб'єктів агробізнесу. Зокрема, в цьому контексті гідні уваги два передбачені статтею 4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», які певною мірою врівноважують один одного: з одного боку, це принцип сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації, а з іншого – принцип врахування інтересів територіальної громади, який полягає в тому, що сільськогосподарський кооператив, здійснюючи діяльність в інтересах своїх членів, має враховувати також інтереси територіальної громади, на території якої провадиться відповідна діяльність, з метою забезпечення сталого розвитку такої територіальної громади [17].

Нарешті, з принципів стимулювання підприємництва, сформульованих в доктрині, зокрема, економічних наук, варто звернути увагу на такі принципи, як комплексність (стимулювання підприємництва як єдиної системи, охоплення всіх складових потенціалу підприємництва на певній території), гармонізація державних, регіональних, місцевих інтересів (економічних, екологічних, соціальних) та інтересів підприємництва регіону, а також відповідність політики та інструментів стимулювання підприємництва територіальним особливостям регіону [31, с. 45].

Беручи до уваги всі перераховані вище принципи, та адаптуючи їх до сформульованого нами поняття стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, а також його мети, нами пропонується наступний перелік принципів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на

сільських територіях (який, однак, не є вичерпним):

- прогнозованість, обґрунтованість та ефективність заходів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, які знаходять свій прояв в обов'язку розроблення загальнодержавних та місцевих програм такого стимулювання, які передбачали б чіткі завдання та показники їх виконання, а також належний контроль за їх фактичною реалізацією;

- прозорість та публічність заходів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, які полягають в широкому залученні представників бізнесу та громадськості на всіх етапах обговорення, прийняття та реалізації зазначених вище загальнодержавних та місцевих програм;

- комплексність стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, яка означає поширення заходів стимулювання на всіх суб'єктів підприємництва, які здійснюють незаборонені законом види господарської діяльності на сільських територіях;

- паритет інтересів держави та територіальної громади, з одного боку, та суб'єктів підприємницької діяльності, з іншого боку, який полягає в тому, що заходи стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях мають бути достатньо суттєвими для привернення інтересу потенційних підприємців, проте не надмірними, для уникнення завдання шкоди інтересам держави чи територіальної громади у вигляді, наприклад, суттєвого недоотримання доходів державним чи місцевими бюджетами;

- диференційованість заходів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в розрізі окремих адміністративно-територіальних одиниць – оскільки такі заходи мають застосовуватись передусім до тих адміністративно-територіальних одиниць, які потребують найбільшої підтримки з боку держави (так звані «депресивні» та «трудонедостатні» регіони, територіально віддалені (наприклад, гірські) населені пункти, території, які постраждали від збройної агресії російської федерації тощо) [32, с. 148].

Завважимо, що на даний час до територій України, що постраждали

внаслідок збройної агресії російської федерації, належать області, на території яких велися або ведуться активні бойові дії, що перебували в тимчасовій окупації чи зазнали значних руйнувань інфраструктури, зокрема Донецька, Луганська, Харківська, Херсонська, Запорізька, Миколаївська, Київська, Чернігівська та Сумська області.

Формування запропонованої системи принципів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях здійснюється не шляхом їх механічного узагальнення, а на основі комплексного методологічного підходу, що передбачає поєднання нормативного, функціонального та цільового критеріїв.

По-перше, нормативний критерій полягає у врахуванні принципів, безпосередньо закріплених у чинному законодавстві, зокрема у сфері державної підтримки підприємництва та розвитку сільського господарства, що забезпечує узгодженість запропонованої системи із правовою системою України та її стабільність.

По-друге, функціональний критерій передбачає відбір принципів з урахуванням їх ролі у забезпеченні ефективності стимулюючого впливу держави, зокрема здатності відповідних принципів забезпечувати результативність, збалансованість інтересів, доступність та практичну реалізацію заходів стимулювання.

По-третє, цільовий критерій зумовлений специфікою об'єкта дослідження – розвитку підприємництва на сільських територіях – і передбачає включення до системи принципів тих положень, які безпосередньо сприяють досягненню стратегічної мети стимулювання, а саме активізації підприємницької діяльності, забезпеченню сталого розвитку територій та підвищенню їх економічної спроможності.

Крім того, при формуванні системи принципів враховано специфіку стимулювання як особливого виду державного впливу, що має мотиваційний характер, що обумовило включення принципів, спрямованих на формування зацікавленості суб'єктів підприємництва, а також територіальний критерій,

який відображає необхідність адаптації заходів стимулювання до особливостей окремих сільських територій.

Узагальнення проведеного аналізу правового регулювання розвитку підприємництва на сільських територіях свідчить, що існуюча модель державного впливу має переважно галузеву спрямованість і значною мірою орієнтована на підтримку сільськогосподарського виробництва, що не повною мірою відповідає сучасним потребам розвитку сільських територій як багатофункціональних соціально-економічних систем. У зв'язку з цим виникає необхідність переорієнтації державної політики та вдосконалення механізмів стимулювання розвитку підприємництва на комплексний розвиток сільської економіки, який передбачає підтримку і стимулювання господарської діяльності в різних сферах, зокрема у сфері послуг, переробки, логістики, туризму та інших видів діяльності. Такий підхід забезпечує диверсифікацію економіки сільських територій, створення нових робочих місць, підвищення економічної спроможності територіальних громад та залучення ширшого кола суб'єктів до розвитку місцевої економіки.

Таким чином, запропонована система принципів є результатом синтезу законодавчих положень, доктринальних підходів та специфіки предмета дослідження, що забезпечує її цілісність, логічність та практичну спрямованість.

1.2. Стан наукових досліджень у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях

Проблематика правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є міждисциплінарною та комплексною, що зумовлює значний інтерес до неї з боку представників різних галузей юридичної науки, а також економіки, державного управління та регіоналістики. У вітчизняній правовій доктрині сформовано вагомий науковий доробок, присвячений як загальним питанням правового регулювання

підприємницької діяльності, так і окремим аспектам розвитку сільських територій та державної політики у цій сфері.

Зокрема, питання державного регулювання підприємництва, механізмів державного впливу на господарську діяльність, а також правового забезпечення підприємницької ініціативи досліджували І.В. Арістова [33], Н.О. Багай [34], І.В. Борисов [35], О.В. Будай [36], Д.В. Бусуйок [37], Р.А. Джабраїлов [38], Н.С. Заболотна [39], І.В. Духневич [40], О.Є. Дякуновський [41], В.М. Єрмоленко [42], В.П. Жушман [43], М.А. Копиця [44], П.Ф. Кулинич [45], І.П. Сафонов [46], О.М. Туєва [47], П.Ю. Шведенко [48] та інші науковці, які розглядали підприємництво як об'єкт правового регулювання, визначали форми та методи державного впливу на нього, а також аналізували проблеми удосконалення відповідного законодавства.

Окрему групу досліджень становлять наукові праці, присвячені правовому регулюванню аграрних відносин та розвитку сільських територій. Зокрема, такі науковці, як О.В. Гафурова [49], А.П. Гетьман [50], Х.А. Григор'єва [24], А.М. Земко [51], Т.О. Коваленко [52], Г.С. Корнієнко [53], Т.В. Курман [54], П.Ф. Кулинич [55], І.М. Кульчій [56], О.В. Мартинова [57], В.М. Масін [58], В.В. Носік [59], Л.І. Полюхович [60], І.О. Прогляда [61], П.О. Рижко [62], Я.О. Самсонова [63], А.М. Статівка [64], І.С. Сьюйва [65], В.Ю. Уркевич [66], М.В. Шульга [67], В.З. Янчук [68] та інші, у своїх працях обґрунтовували необхідність комплексного підходу до розвитку сільських територій, досліджували правові засади функціонування аграрного сектору, а також підкреслювали важливість диверсифікації економічної діяльності на селі як передумови його сталого розвитку.

Проблеми формування та реалізації державної політики у сфері розвитку підприємництва, у тому числі в умовах трансформації економічної системи та євроінтеграційних процесів, знайшли своє відображення у працях І.В. Ковальчук та О.Г. Курчина [69], Ю.О. Костенка [70], К. Козмуляк [71], С.І. Марченко [72], Т.С. Новак [73; 74], Р.А. Джабраїлова та В.С. Новікової [75], Я.Б. Олійника [12], М.Ю. Покальчука [76], А.А. Пухтецької [77], П.О. Рижка

[62], В.Д. Сидор [78], С.І. Сиволоцької та О. В. Гафурової [79], Т.І. Тарахонич [80], та інших учених, які досліджували співвідношення державної політики та державного регулювання, визначали їх зміст, напрями та інструменти реалізації.

Водночас у роботах зазначених авторів переважно розглядаються окремі аспекти державного впливу на підприємницьку діяльність або розвиток сільських територій, тоді як питання саме стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях як самостійного об'єкта правового регулювання залишаються недостатньо розкритими. Зокрема, відсутнє комплексне дослідження правової природи стимулювання як особливого виду державного впливу, його співвідношення з державною підтримкою підприємництва, а також системного поєднання фінансових і нефінансових механізмів стимулювання.

Окрім того, недостатньо дослідженими залишаються питання визначення суб'єктного складу стимулювання підприємництва на сільських територіях, формування ефективної моделі державної політики у цій сфері, а також адаптації правового регулювання до сучасних викликів, зокрема умов воєнного стану та післявоєнного відновлення. Це свідчить про необхідність проведення комплексного теоретико-правового дослідження зазначеної проблематики з урахуванням сучасних соціально-економічних трансформацій та євроінтеграційних процесів.

Розроблені у різні періоди незалежності України концептуальні та програмні документи, присвячені різним аспектам стимулювання розвитку сільських територій, сільського господарства і, в тому числі, розвитку підприємництва на сільських територіях, з-поміж інших причин недостатнього розвитку сільських територій в цілому та підприємництва на таких територіях зокрема, постійно наголошували і продовжують наголошувати і на недостатньому науковому забезпеченні розвитку підприємництва на селі та сільських територій загалом.

Так, до прикладу, проектом Єдиної комплексної стратегії та плану дій

розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки, розробленим Мінагрополітики, передбачався окремий розділ, присвячений аграрній науці, освіті та інноваціям, в якому, серед іншого, йшлося про необхідність здійснення таких заходів, як «реформування і оптимізація державних науково-дослідних установ та закладів освіти з метою підвищення якості та ефективності їхньої роботи», «поширення пов'язаних із сільським господарством знань, інновацій та актуальної ділової інформації» тощо, а також зауважується, що «українська науково-дослідна система в галузі сільського господарства виявилася відірваною як від практичних потреб галузі, так і від міжнародного науково-дослідницького співтовариства» [81].

В іншому, більш сучасному та більш спеціальному відносно обраної нами теми дослідження проекті програмного документа – проекті Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року – також приділено певну увагу проблемам наукового забезпечення підприємницької діяльності на селі. Так, зокрема, авторами проекту Концепції звертається увага на проблему недостатньо сприятливих умов для наукового забезпечення та впровадження інноваційних технологій на сільських територіях; а серед шляхів розв'язання існуючих проблем підприємництва на селі пропонується, у тому числі, забезпечення освітнього та науково-методичного супроводу малого та середнього підприємництва на сільських територіях та підвищення ефективності та якості наукової, консультативної та інноваційної діяльності [5].

Таким чином, на рівні держави існує розуміння щонайменше того, що науково-методичне та освітнє забезпечення є важливим напрямом державної політики стимулювання підприємництва на селі, а також того, що поточний рівень наукового забезпечення в означеній сфері є недостатнім.

Зазначений висновок цілком може бути поширено не лише на сільськогосподарські науки, а й, зокрема, на науку аграрного права в частині правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Порівняно з багатьма іншими інститутами рівень інтересу

вітчизняної юридичної наукової спільноти до проблем підприємництва на сільських територіях є незначним. Гостро бракує відносно сучасних дисертаційних чи монографічних досліджень, присвячених саме правовому регулюванню стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, та й загалом наукових праць, присвячених безпосередньо досліджуваній темі, в юридичній науці України наразі обмаль.

Тим не менш, безумовно, питання стимулювання підприємництва на сільських територіях, його правового регулювання та державної політики в означеній сфері, не залишилось поза увагою представників як науки аграрного права, так і інших галузей юридичної науки, а також інших галузей знань. Окремі аспекти, пов'язані з проблематикою стимулювання підприємництва на сільських територіях, висвітлюються передусім у працях, присвячених розвитку сільських територій, державній підтримці сільського господарства, особливостям правового регулювання діяльності окремих суб'єктів агробізнесу тощо.

Зокрема, в цьому контексті серед останніх дисертаційних досліджень на теми, суміжні з питаннями стимулювання підприємництва на сільських територіях, слід відмітити докторську дисертацію О.В. Гафурової «Правові проблеми соціального розвитку села» [82] та докторську дисертацію Х.А. Григор'євої «Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні» [83].

Так, що стосується першої з зазначених наукових праць, слід зазначити, що О.В. Гафурова у своєму дослідженні, присвяченому правовим проблемам соціального розвитку села, хоч і не виділяє окремо питання стимулювання підприємництва на сільських територіях, проте неодноразово акцентує на важливості створення робочих місць на сільських територіях, диверсифікації видів господарської діяльності сільськогосподарських підприємств (зокрема, багато уваги приділяється необхідності вдосконалення правового регулювання і державної політики в сфері сільського туризму), необхідності облаштування соціальної інфраструктури села тощо [16, с. 11] – що, цілком очевидно,

неможливо зробити без підприємницької ініціативи самих сільських жителів, а отже, і стимулювання зайняття ними підприємницькою діяльністю. Зазначені вище аспекти правового регулювання соціального розвитку села, які дотичні до питань стимулювання підприємництва на селі, розкриваються і в іншій комплексній праці дослідниці – монографічному дослідженні «Соціальний розвиток села в Україні: теорія та практика правового регулювання» [49].

В іншому контексті питання стимулювання підприємництва на сільських територіях досліджуються у працях Х.А. Григор'євої – зазначеній вище дисертації, а також монографічному дослідженні «Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення» [24]. В даних працях стимулювання розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях розглядається як один з напрямків державної підтримки сільського господарства, як комплекс правових норм та заходів державної політики, спрямований на полегшення заснування або ведення господарської діяльності в сільських місцевостях. Так, в контексті подальшого дослідження стимулювання підприємницької діяльності на сільських територіях найбільшу цінність представляють такі висвітлені Х.А. Григор'євою питання, як, зокрема, класифікація механізмів державної підтримки, законодавчі засади державної підтримки окремих суб'єктів агробізнесу, а також правове забезпечення державної підтримки екологізації та інноваційної діяльності у сільському господарстві [24, с. 86-89] (останнє є особливо актуальним у контексті євроінтеграційних зобов'язань України в сільськогосподарській сфері).

Варто відмітити, що більший акцент саме на державній підтримці сільського господарства (або сільськогосподарського товаровиробництва), а не безпосередньо на стимулюванні підприємництва на сільських територіях здебільшого робиться у більшості наукових або науково-практичних праць в сфері аграрного права. Так, до прикладу, окремі розділи, присвячені державній підтримці сільського господарства, містяться у підручниках з аграрного права львівських та харківських авторів – за редакцією М.С. Долинської, Н.Я. Заболотної, Х.М. Марич [39] та А.М. Статівки [84] відповідно. Тим не

менш, ті чи інші аспекти досліджуваної нами теми в зазначених джерелах також висвітлюються.

До прикладу, в підручнику за редакцією М.С. Долинської, Н.Я. Заболотної, Х.М. Марич значна увага приділяється характеристиці системи центральних органів виконавчої влади, задіяних у формуванні та реалізації державної політики в сфері стимулювання підприємництва на сільських територіях, правових форм такої підтримки, а також правовому регулюванню стимулювання ведення окремих форм господарювання на сільських територіях (наприклад, сімейних фермерських господарств) [39, с. 40-73]. В свою чергу, в підручнику за редакцією А.М. Статівки окремі аспекти правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях висвітлюються як в контексті державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, так і в якості складової соціального розвитку села, однією зі складових якого автори виділяють «вільний розвиток сільського жителя», який включає в себе в тому числі і підприємництво, яке має стимулюватись і підтримуватись за допомогою комплексу заходів державної політики [86, с. 383-404].

В контексті висвітлення стимулювання підприємництва на сільських територіях як складової соціального розвитку села, варто також звернути увагу на праці таких дослідників, як В.М. Єрмоленко (яким досліджувались зміст та сутність самої категорії «сталий розвиток сільських територій») [87, с. 51], Т.О. Коваленко (зокрема, у сфері забезпечення комплексного та сталого розвитку сільських територій України) [52, с. 279], Т.В. Курман щодо дослідження поняття та змісту сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, що є концептуальною основою функціонування кооперативних форм господарювання [54, с. 5-34] тощо.

Досить обширним також є масив досліджень науки аграрного права, який стосується тих чи інших методів та засобів стимулювання заснування та ведення господарської діяльності в тих чи інших організаційно-правових формах суб'єктів агропромислового комплексу. Насамперед це стосується

фермерських господарств, стосовно яких держава виробила цілий комплекс заходів підтримки, проте немало досліджень присвячені також і впровадженню державою стимулам до ведення господарської діяльності і в інших специфічних організаційно-правових формах (наприклад, сільськогосподарських кооперативів, особистих селянських господарств тощо).

Питання державної підтримки фермерських господарств та розвитку аграрної кооперації стали предметом дослідження багатьох українських економістів і науковців, які аналізували механізми стимулювання аграрного виробництва, напрями фінансової підтримки та особливості функціонування кооперативних об'єднань. Зокрема, Д. В. Борисовський досліджував ефективність державної фінансової підтримки фермерських господарств, акцентуючи увагу на її впливі на розвиток аграрного сектору, підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств та забезпечення їх стабільного функціонування [88, с. 105]. О. В. Манжура вивчає досвід Європейського Союзу у сфері підтримки аграрної кооперації та можливості його адаптації в Україні, зокрема у контексті розвитку сільських територій і підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва [89, с. 17]. Окрему увагу нормативно-правовому забезпеченню розвитку сільськогосподарської кооперації приділяла О. О. Клокар, яка аналізувала особливості законодавчого регулювання діяльності кооперативів та напрями вдосконалення правових механізмів їх функціонування [90].

Питанням державної підтримки фермерських господарств присвячена низка наукових праць. Приміром, особливої уваги заслуговує монографічне дослідження О.В. Гафурової та С.І. Сиволоцької щодо правових аспектів державної підтримки фермерських господарств в Україні та Європейському Союзі [79, с. 254].

Правовим аспектам та проблемам державної підтримки сільськогосподарської кооперації присвячені праці, зокрема, Х.А. Григор'євої (щодо питання стимулювання сільськогосподарської кооперації з боку приватних та міжнародних організацій, а також територіальних громад [91,

с. 288]).

Серед інших дослідників варто відзначити Я.З. Гаєцьку-Колотило [92], В.Ю. Уркевича [66], а також авторських колективів під керівництвом В.М. Єрмоленка [93] та О.О. Погрібного [94] праці яких присвячені загальним проблемам аграрного права, правового статусу суб'єктів аграрних відносин та сталого розвитку сільських територій. При цьому, зважаючи на прийняття у 2020 році Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», варто враховувати, що частина з написаних раніше праць дещо втратила свою актуальність.

У контексті досліджень правових проблем державної підтримки окремих форм господарювання на селі не можна не згадати про дисертаційне дослідження І.П. Сафонова «Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників», в якому, серед іншого, детально досліджується правове регулювання кредитування як виду державної підтримки аграрних товаровиробників, висвітлюються проблеми системи ціноутворення в сільському господарстві, а також уперше дається, власне, визначення поняття «державна підтримка сільського господарства» [46, с. 11]. Попри те, що дисертаційне дослідження виконане понад 15 років тому, значна частина зроблених у ньому висновків все ще зберігають свою актуальність і є корисними в контексті обраної нами теми дослідження.

До окремого напрямку наукових досліджень належать праці Г.С. Корнієнко, у яких увагу зосереджено на еволюції правового статусу сільськогосподарських виробників у контексті сучасних змін законодавства [95, с. 280]. У відповідних дослідженнях обґрунтовується, що правовий статус аграрних суб'єктів формується під впливом історичних, соціально-економічних і нормативних чинників та зазнає трансформації в умовах реформування аграрного і господарського законодавства. Встановлено, що сучасні законодавчі зміни, зокрема пов'язані з переходом до ринкової економіки, проведенням земельної реформи та адаптацією законодавства до вимог Європейського Союзу, суттєво впливають на правове становище

сільськогосподарських виробників. При цьому особливого значення набувають виклики воєнного стану, які обумовлюють необхідність переосмислення ролі аграрного сектору в забезпеченні продовольчої безпеки держави. Отже, наукові дослідження у цій сфері формують підґрунтя для подальшого розвитку теорії аграрного права та вдосконалення правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях з урахуванням сучасних викликів і трансформацій.

Окремо варто виділити ще один напрям аграрно-правових досліджень, пов'язаних із правовим регулюванням стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях – дослідження впливу корпоратизації підприємницької діяльності на стан сучасного аграрного підприємництва. Вчені акцентують увагу на негативних наслідках впливу запровадженої цивілістичної моделі тотальної корпоратизації суб'єктів підприємницької діяльності на сучасний стан аграрного підприємництва. Зазначають, що така трансформація викликає неоднозначну, а переважно критичну реакцію серед представників юридичної спільноти – як практиків у державних органах, так і науковців, оскільки може призвести до нераціональної трансформації суб'єктного складу сільськогосподарських товаровиробників. Одним із найбільш ризикованих аспектів дослідники вважають поступове, протягом п'ятирічного періоду, фактичне зникнення або перетворення такої організаційно-правової форми, як підприємство. Це, своєю чергою, може спричинити ліквідацію і без того обмеженої кількості державних сільськогосподарських підприємств, які, попри незначний вплив на загальні обсяги аграрного виробництва, виконують важливі освітньо-наукові функції при закладах вищої освіти та науково-дослідних установах. Саме в їх межах здійснюється апробація навчальних програм і впровадження результатів наукових досліджень. Погоджуємось із позицією науковців, що законодавче виключення категорії «підприємство» не сприяє ефективному функціонуванню вже існуючих корпоративних суб'єктів аграрного бізнесу, передусім агрохолдингів, структура яких формується сукупністю корпоративних підприємств під управлінням холдингової компанії.

Разом із тим найбільшу загрозу така модель корпоратизації становить для фермерських господарств. Попри те, що сучасна цивілістична доктрина та судова практика визнають внутрішні відносини у фермерських господарствах корпоративними, а самі господарства – корпоративними юридичними особами, вони формально продовжують відноситися до категорії підприємств [96, с. 197].

Ще одним важливим аспектом стимулювання підприємництва на сільських територіях є підтримка з боку держави діяльності сільськогосподарських дорадників і дорадчих служб, консультативна підтримка яких є вкрай важливою, особливо для підприємців-початківців. При цьому, як справедливо звертається увага у проєкті Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року, на сьогодні спостерігаються такі негативні тенденції, як безсистемність роботи зареєстрованих сільськогосподарських дорадчих служб, недостатній рівень якості наданих ними послуг, неукмплектованість кваліфікованими спеціалістами тощо – що, в свою чергу, впливає з недостатньої державної підтримки розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні [5].

Тож для пошуку шляхів вдосконалення описаної вище ситуації, в межах дослідження правових проблем стимулювання підприємництва на сільських територіях важливо звернути увагу і на існуючі в науці аграрного права праці, присвячені проблематиці сільськогосподарського дорадництва. Так, серед іншого, вказану тематику досліджували Х.А. Григор'єва (яка передусім приділяла увагу проблемам існуючого механізму державної підтримки дорадництва [97, с. 139]), І.В. Арістова та В.Ю. Уркевич (якими проведено, зокрема, фундаментальне дослідження правової природи сільськогосподарської дорадчої діяльності як такої, а також справедливо зроблено висновок, що основною метою такої діяльності є збільшення прибутковості аграрного господарювання та поліпшення добробуту сільського населення загалом [98, с. 78]), Д.В. Бусуйок аналізувала правові аспекти надання сільськогосподарських дорадчих послуг, які виступають важливим

інструментом підтримки кооперації [99, с. 207-212], тоді як економісти О.А. Галич та О.О. Сосновська розглядали організаційно-правові засади сільськогосподарського дорадництва як складової інституційного забезпечення аграрного сектору [100].

Нарешті, в контексті виконання Україною своїх зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію в частині реформування аграрного законодавства у відповідності з актами законодавства ЄС в даній галузі, важливим є в тому числі те, щоб державою на сільських територіях стимулювалось передусім екологічно відповідальне, органічне та інноваційне підприємництво. В цьому контексті слід звернути увагу на такі праці вітчизняних представників науки аграрного права, як, наприклад, працю Т.С. Новак та С.І. Марченко щодо обґрунтування нерозривного взаємозв'язку екологічної складової з соціально-демографічними та економічними складовими розвитку сільських територій [73, с. 37–45], дослідження з тематики державної підтримки виробництва органічної сільськогосподарської продукції, проведені О.В. Гафуровою (зокрема, порівняльний аналіз правового регулювання такої державної підтримки в Україні та ЄС) [101, с. 36], а також монографічне дослідження за загальною редакцією В.І. Семчика, присвячене правовим засадам інноваційного розвитку в сільському господарстві України [102].

Варто відзначити й формування масиву наукових праць з питань інновацій у сільському господарстві, впровадження новітніх інструментів діджиталізації, застосування блокчейну та ін.

Зокрема, Г.С. Корнієнко розкриває питання інновацій як складової нової аграрної політики. Науковця доводить, що сучасні умови зумовлюють необхідність формування нових підходів до аграрної політики, які мають враховувати актуальні виклики, з якими зіткнувся національний аграрний сектор у період дії воєнного стану, спричиненого збройною агресією РФ. Визначає, що аграрні інновації, які виступають ефективним інструментом удосконалення процесів у межах аграрного ланцюга, займають важливе місце у структурі державної аграрної політики. За позицією Г.С. Корнієнко

спрямуванням інноваційних процесів в аграрній сфері є не лише забезпечення суспільних потреб, а й досягнення економічних результатів, зокрема отримання прибутку. Водночас, на думку дослідниці, такі інновації характеризуються певною специфікою, оскільки їх впровадження можливе лише за наявності належно розвиненої інфраструктури, що включає матеріально-технічну базу, кваліфіковані кадри, а також усвідомлення потенціалу їх застосування з урахуванням особливостей ґрунтового покриву України, кліматичних умов, стану тваринництва та інших факторів.

Пропонує Г.С. Корнієнко й класифікацію аграрних інновацій за такими видами: продуктові (пов'язані зі створенням нових або вдосконаленням наявних видів сільськогосподарської продукції); організаційні (охоплюють управління агробізнесом, маркетингові підходи, агрологістику та експортні операції); процесні (стосуються організації виробництва та розподілу праці у сільському господарстві); гуманітарні (реалізуються, зокрема, в межах міжнародної допомоги для подолання наслідків війни чи надзвичайних ситуацій); інформаційні (пов'язані зі збором, обробкою та використанням даних); а також інновації у формі аграрних стартапів [103, с. 29].

Відзначимо й інше дослідження, присвячене інноваційним підходам до державної підтримки агробізнесу шляхом упровадження технологій віртуальних активів у правове поле України з урахуванням міжнародного досвіду [104, с. 569]. Автори на основі аналізу сучасного стану правового регулювання віртуальних активів в Україні, зокрема в контексті Закону України «Про віртуальні активи» [105] та міжнародного досвіду використання блокчейн-технологій для підтримки аграрного сектору в таких країнах, як США, Австралія, Сінгапур та держави Європейського Союзу, визначили в якості основних проблем та перешкод для впровадження інноваційних фінансових інструментів в аграрному секторі: нестабільність нормативно-правової бази, недостатню інтеграцію цифрових рішень у програми державної підтримки, а також низький рівень технологічної готовності малих і середніх сільськогосподарських виробників [104, с. 567].

Заслуговує на увагу запропонована вченими комплексна модель інтеграції технологій віртуальних активів у механізми державної підтримки агробізнесу в Україні. Ключовими елементами цієї моделі визначено: створення спеціальних правових режимів для аграрних токенів і NFT, формування інфраструктури для цифрової взаємодії фермерів із державними інституціями, впровадження блокчейн-рішень для прозорого розподілу субсидій, а також розробка правової бази для функціонування аграрних цифрових кооперативів [106, с. 170].

Слід зауважити, що сільське господарство, будучи однією з найдавніших сфер економіки, сьогодні активно трансформується під впливом сучасних технологій. Використання блокчейну, цифрових активів і механізмів токенизації сприяє підвищенню ефективності аграрного виробництва та формуванню нових підходів до фінансування агробізнесу. Запровадження блокчейн-технологій відкриває для аграрного сектору додаткові можливості у сфері управління, контролю фінансових операцій та оптимізації виробничих процесів. Важливим елементом такої системи є цифрові токени, які можуть виконувати функції фінансового інструменту та використовуватися для залучення інвестицій [107].

Одним із сучасних напрямів розвитку стали NFT (Non-Fungible Tokens) – унікальні цифрові токени, створені на основі блокчейну, що гарантує їх автентичність і захищеність. На відміну від традиційних криптовалют, NFT мають неповторний характер і не можуть бути взаємозамінними.

Ринок токенизації агробізнесу в Україні поступово розвивається. Після реалізації проекту AgroGloryTime низка українських компаній також почала працювати над створенням власних агротокенів. Хоча цей напрям ще перебуває на етапі становлення, токенизація вже демонструє значний потенціал для залучення інвестицій, розширення міжнародного партнерства та підвищення прозорості аграрного сектору [108]. Таким чином, цифрові технології та токенизація можуть стати важливим чинником модернізації агробізнесу, сприяючи його переходу до більш інноваційної, конкурентоспроможної та технологічно розвиненої моделі функціонування.

Вважаємо цей напрям наукових досліджень актуальним та своєчасним, та таким, що може мати практичне значення для формування державної політики у сфері агропромислового комплексу України з урахуванням глобальних тенденцій цифровізації та використання технологій розподіленого реєстру для забезпечення ефективності, прозорості й доступності державної підтримки агробізнесу.

До ще одного напрямку наукових досліджень, пов'язаних із розвитком аграрного права, належать праці, у яких увагу зосереджено на соціально-економічних аспектах функціонування агробізнесу, зокрема проблематиці зайнятості сільського населення в умовах сучасних трансформацій законодавства. Автори аналізуючи сучасний стан ринку праці в аграрному секторі з урахуванням змін, зумовлених правовим режимом воєнного стану та новими підходами до регулювання трудових і мобілізаційних відносин акцентують увагу на тому, що новели законодавства, зокрема у сфері бронювання працівників та регулювання зайнятості, фактично орієнтовані на великі аграрні підприємства, що посилює дисбаланс між різними формами господарювання. Висловлюється думка, що агрохолдинги отримують переваги у збереженні кадрового потенціалу, тоді як малі та середні суб'єкти агробізнесу обмежені у відповідних можливостях. Обґрунтовується позиція щодо потреби подальшого вдосконалення законодавчих змін задля забезпечення рівних умов функціонування суб'єктів господарювання та ефективного розвитку сільських територій, доцільності запровадження комплексних механізмів стимулювання зайнятості, які б поєднували інструменти державної політики та соціальної відповідальності бізнесу [109, с. 172-177]. На нашу думку, тим самим автори формують актуальний напрям у науці аграрного права, пов'язаний із адаптацією правового регулювання зайнятості до нових законодавчих змін, що має важливе значення для забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Таким чином, завершуючи аналіз наукових досліджень у галузі аграрного права, які прямо або дотично стосуються питань стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, слід зауважити, що загалом масив

досліджень в таких сферах, як державна підтримка сільського господарства (загалом або в розрізі окремих організаційно-правових форм господарювання на селі чи окремих видів сільськогосподарської діяльності), соціальний розвиток села, правове регулювання сільськогосподарського дорадництва тощо є досить значним. У той самий час, аграрній науці бракує комплексних досліджень саме на тему правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях.

Більше того, варто відмітити, що питання стимулювання підприємництва певною мірою виходить за межі виключно аграрно-правової науки, та й загалом за межі юриспруденції. Тож, окрім досліджень безпосередньо в науці аграрного права, теоретичною базою дослідження правових проблем стимулювання підприємництва на сільських територіях деякою мірою можуть слугувати також дослідження, присвячені питанням державної підтримки підприємництва загалом, а не лише в аграрній сфері, або ж дослідження, присвячені державній підтримці підприємництва на селі, проте з точки зору економічної, а не юридичної, науки. Як вдалий приклад останніх, можна навести кандидатську дисертацію Ю.М. Ярової «Формування та реалізація потенціалу розвитку малого підприємництва на сільських територіях». Зокрема, корисним є проведене авторкою дослідження світового досвіду державного регулювання реалізації потенціалу розвитку малого підприємництва на сільських територіях (зокрема, американської та європейської моделей такого державного регулювання), а також здійснена авторкою власна типологія напрямів та інструментів державної політики у сфері стимулювання малого підприємництва на сільських територіях [106].

Крім того, економічні аспекти стимулювання підприємництва на сільських територіях тієї чи іншою мірою висвітлюються, зокрема, в працях таких дослідників, як Т.І. Балановська та О.П. Гоголя, якими висвітлюються з точки зору економічної науки можливості та загрози розвитку підприємництва на сільських територіях [6], Г.В. Судак (серед іншого, в його дисертаційному дослідженні, присвяченому організаційно-економічним засадам розвитку

підприємництва на сільських територіях) [110], І.М. Вахович та Ю.О. Шейко (якими, зокрема, виконане монографічне дослідження, присвячене стимулюванню розвитку малого підприємництва, в тому числі на сільських територіях, на регіональному рівні) [111] тощо.

Крім того, особливо актуальним в контексті новітніх викликів, пов'язаних з необхідністю забезпечення дієвої підтримки підприємництва на сільських територіях після початку повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році, є також праця Т.Ю. Мельник, присвячена стимулюванню розвитку бізнесу в Україні під час воєнного стану [112].

Що ж стосується досліджень з питань державної підтримки підприємництва загалом та малого або середнього підприємництва, зокрема (головним чином – в науці господарського права), які є корисними для дослідження питань стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, можна звернутись, наприклад, до праць таких дослідників, як О.Є. Дякуновський (зокрема, до його дисертаційного дослідження, присвяченого правовому регулюванню підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща) [41], Л.В. Хомко та Л.Ю. Кульгавець (навчальний посібник з правового регулювання підприємницької діяльності авторства яких містить в тому числі і окремий розділ, присвячений аналізу національного та міжнародного правового регулювання державної підтримки підприємництва) [113], Д.С. Коритін (зокрема, до його монографії, присвяченій правовому регулюванню господарської діяльності малих та середніх підприємств, до яких належить переважна більшість підприємств, які засновуються та діють на сільських територіях) [114] тощо.

Отже, стан наукового опрацювання тих чи інших аспектів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у вітчизняній аграрно-правовій науці, а також в деяких інших галузях знань (економічні науки, державне управління, господарське право тощо), з одного боку, характеризується достатньою чисельністю наукових праць, в тому числі дисертаційних та монографічних, проте з іншого боку, демонструє брак

комплексних досліджень з питань стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, якими були б охоплені не лише окремі елементи чи механізми стимулювання такого підприємництва, а весь комплекс проблем правового регулювання та державної політики в означеній сфері.

1.3. Розвиток законодавства України про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях

З набуттям Україною незалежності, державна підтримка розвитку сільських територій, і, в тому числі, стимулювання розвитку підприємництва на них, постійно декларувались як один з головних пріоритетів державного регулювання в аграрній сфері у низці законодавчих та підзаконних актів. В той самий час, характер таких нормативно-правових актів, їх кількість та якість постійно змінювались – від розрізнених і здебільшого декларативних законів та підзаконних актів на початку 90-х років минулого століття, до розгалуженої, хоча і не позбавленої своїх недоліків, системи законодавчих актів, які містять норми щодо державної підтримки підприємництва на селі, яка остаточно сформувалась протягом останніх 6-7 років.

При цьому в контексті історичного становлення законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях слід зауважити, що вітчизняній науці аграрного права бракує праць, присвячених даній темі. Так, є наукові праці, наприклад, дисертації І.В. Духневич «Розвиток аграрного законодавства України» [40], М.М. Чабаненко «Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку» [115], в яких наводяться етапи розвитку аграрного законодавства як такого, у всій його сукупності.

Окремі дослідники, як, наприклад, Х.А. Григор'єва, також проводять періодизацію розвитку правового регулювання державної підтримки окремих суб'єктів агробізнесу (фермерських господарств, сільськогосподарських

кооперативів тощо) [24, с. 270-272]. Водночас, окремого дослідження періодизації становлення законодавства про стимулювання підприємництва на сільських територіях в науці аграрного права не проводилось.

Що стосується існуючих, згаданих вище періодизацій розвитку аграрного законодавства загалом чи законодавства про державну підтримку окремих суб'єктів агробізнесу, то, наприклад, М.М. Чабаненко при дослідженні системи аграрного права, виділяє як окремий, завершальний етап розвитку аграрного законодавства увесь період розвитку аграрного права з початку 1990-х років і до сьогодні, не розділяючи цей період на окремі етапи [115, с. 74]. З такою позицією складно погодитись, оскільки протягом понад тридцяти років незалежності України аграрне законодавство об'єктивно досить суттєво видозмінювалось, і станом на сьогодні знаходиться на зовсім іншому рівні розвитку, ніж на початку 90-х років минулого століття [116, с. 1474-1481].

З іншого боку, І.В. Духневич пропонує становлення аграрного законодавства у період незалежності України поділяти на два окремих етапи: 1990 р. – 1996 р. – формування аграрного законодавства до прийняття Конституції України, та з 1997 року і дотепер – формування аграрного законодавства з урахуванням конституційних положень» [40, с. 6]. Погоджуючись з безсумнівною важливістю Основного Закону в трансформації аграрного законодавства в цілому та законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях зокрема, ми все ж вважаємо і таку періодизацію надто узагальненою, оскільки на відповідне правове регулювання набагато більшою мірою впливало прийняття спеціальних законодавчих актів.

Значно більш деталізованою є періодизація розвитку законодавства про державну підтримку фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів, сформульована Х.А. Григор'євою. Так, розвиток правового регулювання державної підтримки фермерських господарств дослідницею пропонується поділяти на 4 етапи: 1) 1991–2000 рр. – етап організаційно-правової підтримки; 2) 2000–2010 – етап появи та розвитку правових механізмів безповоротної та поворотної державної підтримки; 3) 2011–2017 рр. – етап

згортання більшості видів спеціальної державної підтримки фермерства; 4) з 2018 р. і дотепер – етап, на якому державна підтримка фермерства отримала новий імпульс та перейшла на новий рівень розвитку у зв'язку зі змінами законодавства [24, с. 270].

Схожим чином поділяється на етапи і розвиток законодавства щодо державної підтримки сільськогосподарської кооперації – так, перший етап (1991–2000 рр.) характеризується дослідницею як «перехідний»; другий етап (2000–2008 рр.) характеризується поживленням законодавчих процесів у напрямі державної підтримки сільськогосподарських кооперативів; третьому етапу (2009–2012 рр.) притаманною була активна спеціальна державна підтримка сільськогосподарських кооперативів; тоді як четвертий етап (2013–2017 рр.) навпаки, вирізнявся відсутністю їх спеціалізованої державної підтримки. І, нарешті, початок п'ятого етапу (з 2018 року і дотепер) дослідниця пов'язує з відновленням спеціальної підтримки сільськогосподарської кооперації відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 року № 106, якою було передбачено підтримку в тому числі й сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [24, с. 282].

Відаючи належне обґрунтованості та високому ступеню деталізації наведених вище періодизацій становлення законодавства про державну підтримку фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів відповідно, запропонованих Х.А. Григор'євою, варто водночас зауважити, що цими двома організаційно-правовими формами перелік суб'єктів агробізнесу, яким надається державна підтримка, не вичерпується. Більше того, стимулювання розвитку підприємництва на селі не зводиться до цільової державної підтримки вже створених суб'єктів агробізнесу – не менш важливими є заходи державної політики більш загального характеру, спрямовані на полегшення ведення бізнесу на сільських територіях, розбудови необхідної для цього інфраструктури та покращення інвестиційного клімату тощо.

На нашу думку, етапізація розвитку законодавчого регулювання

стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях має ґрунтуватись не лише на хронологічному підході, а й на врахуванні якісних змін у змісті правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях, зокрема трансформації цілей державної політики, інструментів державного впливу та ступеня їх ефективності. При цьому кожен із етапів має характеризуватись домінуванням певної моделі правового регулювання – від декларативної до інструментально-орієнтованої та адаптивної, що дозволяє розглядати їх як послідовні стадії еволюції правового забезпечення стимулювання підприємництва. Зважаючи на це, нами пропонується наступна етапізація розвитку законодавчого регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях протягом періоду незалежності України:

1. Етап формування правових засад стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1990–1996 рр.). Зазначений етап було започатковано із прийняттям 17 жовтня 1990 року Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», який, хоч і містив здебільшого декларативні положення, більшість з яких не мали чіткого механізму реалізації, або ж положення, спрямовані на вирішення вузьких поточних проблем розвитку підприємництва на селі (як, наприклад, положення статті 12 Закону щодо пільг на електроенергію та компенсації збитків, завданих сільським споживачам аварійними відключеннями електроенергії) [117], проте все ж був досить революційним для того часу.

Так, серед іншого, Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» чи не вперше закріплював рівність всіх форм господарювання на селі – зокрема, статтею 1 зазначеного Закону згадувався принцип надання агропромисловим товаровиробникам права вільного вибору форм власності і напрямів трудової та господарської діяльності, а у статті 4 Закону прямо встановлювалось, що усі форми господарювання в агропромисловому комплексі (фермерські

господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, радгоспи, підсобні сільські господарства підприємств, установ і організацій, переробні та інші підприємства, акціонерні товариства, орендні колективи, особисті підсобні господарства громадян тощо) мають рівні права на організацію виробництва та володіння своєю продукцією [117].

Крім того, досить важливим саме в контексті стимулювання підприємництва на сільських територіях положенням Закону було передбачене статтею 7 звільнення від оподаткування частини доходу підприємств, організацій, що витрачається на розвиток та утримання соціальної сфери села, об'єктів торгівлі і побутового обслуговування, фізичної культури і спорту в сільській місцевості [117] – водночас, позитивний ефект від даної норми суттєво нівелювався відсутністю конкретизації щодо того, від сплати якого саме податку та в якій саме частині звільнялись такі підприємства. Більш конкретними були норми щодо пільгового режиму для новостворених фермерських господарств – так, згідно зі статтею 19 Закону вони взагалі звільнялись від оподаткування на 3 роки, а в трудонедостатніх селах – на 5 років [117].

Окрім вищезгаданого Закону, зазначений етап також ознаменувався прийняттям перших законодавчих актів, присвячених врегулюванню окремих організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств, та наданню їм державної підтримки – так, можна відмітити закони України «Про селянське (фермерське) господарство» [118]; «Про колективне сільськогосподарське підприємство» [119]; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення Українського фонду підтримки селянських (фермерських) господарств і кооперативів по виробництву сільськогосподарської продукції» [120] тощо.

У той самий час, поки система нормативно-правових актів України, які регулювали б механізми стимулювання підприємництва на сільських територіях, перебувала лише на етапі свого становлення, більшість правовідносин господарювання на селі продовжували регулюватись

радянським законодавством, яке, безумовно, багато в чому суперечило самій ідеї вільної підприємницької діяльності, а отже, суттєво стримувало розвиток підприємництва на сільських територіях.

Отже, характерною ознакою цього етапу є декларативність правового регулювання та відсутність ефективних механізмів реалізації стимулюючих заходів.

2. Етап становлення правових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1996–2003 рр.). Відправною точкою даного етапу, безумовно, є прийняття Конституції України, стаття 42 якої закріпила право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, а стаття 13 гарантувала захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки [121].

Крім того, варто погодитись із О.М. Туєвою щодо того, що значним поштовхом до трансформації державної політики відносно підприємництва на сільських територіях стало прийняття Закону України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» [122], яким, серед іншого, було здійснено перетворення радгоспів та інших державних підприємств у колективні сільськогосподарські підприємства і акціонерні товариства [84, с. 64-65].

Позитивно на розвиток підприємництва, в тому числі і на сільських територіях, вплинуло також запровадження спрощеного режиму оподаткування відповідно до Указу Президента «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 03 липня 1998 р. № 727 [123]. Як зауважують вчені, установлення ставки єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва – фізичних осіб місцевими радами за місцем їх державної реєстрації залежно від виду діяльності (у розмірах не менше 20 грн. та не більше 200 грн. на місяць) стало стимулюючим чинником як для збільшення кількості підприємницьких структур на сільських територіях, так і для стабільних надходжень до місцевих бюджетів, які, в свою чергу, позитивно впливали на розвиток соціальної сфери села [124, с. 8-14].

Ще одним важливим кроком у розвитку законодавства щодо державної підтримки аграрного сектору економіки, спрямованим в тому числі і на стимулювання розвитку підприємництва на селі, стало прийняття 18 січня 2001 року Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» (до речі, досі формально чинного, незважаючи на первісно задекларований короткостроковий характер прийняття), у якому, серед іншого, вперше було передбачено обов'язкове страхування ризиків при виробництві сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності (стаття 15), встановлено ряд податкових пільг для сільськогосподарських підприємств (статті 4-7), вдосконалено механізм кредитування аграрних товаровиробників (Розділ IV Закону) тощо [19]. Крім того, серед основних засад взаємодії органів державного управління та сільськогосподарських товаровиробників (стаття 2 Закону) було прямо згадано стимулювання розвитку приватного підприємництва, а також сприяння розвитку мережі дорадчих сільськогосподарських служб [19].

Нарешті, на зазначеному етапі було прийнято також такі важливі для досліджуваної тематики закони України, як Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» [18], Закон України «Про особисте селянське господарство» [125], Закон України «Про фермерське господарство» [20] і, звичайно ж, Цивільний кодекс України [126] та Господарський кодекс України [14], які вивели свободу підприємництва, в тому числі і на сільських територіях, на якісно інший рівень.

Зокрема, варто відмітити Закон України «Про фермерське господарство», який з моменту його прийняття містив окремий Розділ III, присвячений державній підтримці фермерських господарств, в якому було закріплено ряд стимулів для заснування на сільських територіях саме такої організаційно-правової форми суб'єктів господарювання – серед іншого, прями дотації з державного та/або місцевих бюджетів новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення), а також можливість отримати допомогу за рахунок коштів державного бюджету

на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств – спеціально створену державну бюджетну установу в сфері управління Мінагрополітики [20]. В подальші роки державна підтримка через Український державний фонд підтримки фермерських господарств відіграла важливу роль у стимулюванні створення нових фермерських господарств або диверсифікації виробництва вже існуючих.

Даний етап характеризується переходом до ринкової моделі правового регулювання підприємництва та закріпленням базових гарантій свободи підприємницької діяльності.

3. Етап інституціоналізації фінансових і нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2004–2010 рр.), який можна умовно розпочати з прийняття Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [127] та спрямованого на його виконання підзаконного регулювання. В первісній редакції зазначений Закон містив досить широкий обсяг інструментів державної підтримки сільського господарства – державне регулювання цін, кредитну та бюджетну підтримку, пільгові умови страхування тощо; деякі з зазначених інструментів збереглися і в чинній редакції Закону – наприклад, механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів для суб'єктів господарювання агропромислового комплексу (стаття 13) або ж бюджетні дотації сільськогосподарським товаровиробникам, які здійснюють господарську діяльність в окремих визначених Законом сферах (тваринництво, вирощування овочів, фруктів та винограду тощо) [128, с. 338].

Крім того, деякий позитивний вплив на стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях справило прийняття Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», яким, серед іншого, визначено такі завдання дорадчої діяльності, як надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу,

обліку, податків, права, екології тощо; сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо [8]. На розв'язання проблем, пов'язаних з сталим розвитком сільських територій та стимулюванням підприємництва на них, деякою мірою був спрямований і Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», в якому серед стратегічних цілей державної аграрної політики (стаття 2) було визначено, зокрема, комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі, а серед шляхів досягнення зазначеної цілі у статті 4 згадувалось, зокрема, сприяння збільшенню зайнятості сільського населення шляхом державної підтримки розвитку підприємництва [129].

Отже, як бачимо, протягом 2004-2005 років було прийнято низку законів, спрямованих на підтримку сільського господарства загалом і підприємництва на сільських територіях зокрема. В подальшому положення цих законів знаходили свій розвиток у підзаконних актах; крім того, як відмічає Ю.В. Піддубна, в період з 2004 по 2008 роки стабільно зростав і фактичний обсяг фінансової підтримки, наприклад, фермерських господарств (який, однак, стрімко скоротився з початком всесвітньої фінансової кризи, і в подальшому за період 2008–2011 рр. скоротився у 5,5 разів порівняно з попереднім періодом) [130, с. 48]. З іншого боку, не можна не відмітити, що притаманна і минулим етапам становлення проблема декларативності законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях зберігалась і протягом 2004-2010 років – що особливо яскраво проявляється в нормах Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», який за своєю суттю взагалі є радше програмним документом, ніж нормативно-правовим актом, оскільки більшість його норм не регулюють конкретні правовідносини, а є нормами-принципами.

Отже, особливістю цього етапу є інституціоналізація фінансових та нефінансових механізмів стимулювання підприємництва та розширення

інструментів державної підтримки.

4. Етап зниження ефективності правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2010–2014 рр.) характеризувався поступовим звуженням механізмів державної підтримки аграрних суб'єктів господарювання. Зокрема, аналіз положень Податкового кодексу України свідчить про уніфікацію підходів до оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, унаслідок чого фермерські господарства фактично були прирівняні до інших суб'єктів аграрного сектору без збереження окремих спеціалізованих податкових переваг. Це призвело до скорочення обсягу податкових стимулів, які раніше використовувалися як інструмент підтримки малого підприємництва на сільських територіях [131].

Іншим прикладом обмеження державної підтримки стало внесення змін у 2013 році до статті 15 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [18], відповідно до яких державна підтримка поширювалася лише на сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, тоді як виробничі кооперативи були фактично виключені з числа суб'єктів, що могли претендувати на відповідні форми сприяння [24, с. 287].

Тобто, цей етап характеризується звуженням обсягу державної підтримки та зниженням ефективності стимулюючого впливу держави.

5. Євроінтеграційний етап розвитку законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2015 р. – дотепер). Так, з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС вектор розвитку аграрного законодавства України загалом і законодавчого регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях зокрема суттєво змінився, оскільки перед Україною постало завдання імплементувати численні акти законодавства ЄС. Так, в укладеній у 2014 році Угоді про асоціацію між Україною та ЄС співробітництву у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій присвячена окрема Глава 17 Розділу V, відповідно до положень якої сторони, зокрема, здійснюють співробітництво в таких напрямках, як, зокрема, заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з

урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників, а також обмін найкращими практиками щодо механізмів підтримки політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій (стаття 404 Угоди) [132].

Серед найбільш суттєвих законодавчих змін даного етапу можна відмітити, наприклад, прийняття у 2020 році Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [17], а також прийняття актів, спрямованих на розвиток окремих видів сільськогосподарського виробництва (наприклад, Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [133] від 10 липня 2018 року № 2496-VIII).

В той самий час слід відмітити, що станом на кінець 2022 року загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію в сфері сільського господарства становить лише 63%, що є відносно невисоким показником серед сфер співробітництва, передбачених Угодою [134]. Наразі (станом на початок 2026 року) цей процент складає вже 84% [135]. Тож, безумовно, законотворча робота з імплементації *acquis* ЄС у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій має продовжуватись, і продовжується – серед останніх «євроінтеграційних» законопроектів, які безпосередньо стосуються теми нашого дослідження, слід відмітити прийнятий 02 травня 2023 року у першому читанні проект Закону України «Про об'єднання сільськогосподарських товаровиробників» (реєстр. № 8149 від 24.10.2022) [136], спрямований на впровадження Регламентів ЄС 1308/2013 [137] та 2016/232 [138] в частині визначення правових та організаційних засад визнання державою об'єднань сільськогосподарських товаровиробників, надання таким об'єднанням статусу репрезентативних, а також умов для делегування репрезентативним об'єднанням сільськогосподарських товаровиробників окремих повноважень органів державної влади з регулювання сільськогосподарської діяльності [134].

Отже, характерною ознакою цього етапу є орієнтація на європейські

стандарти правового регулювання та поступова імплементація *acquis* ЄС у сфері розвитку підприємництва.

Слід погодитись із позицією В. В. Носіка, відповідно до якої сучасна трансформація аграрного законодавства України повинна здійснюватися не лише шляхом формального оновлення нормативно-правової бази, а й через формування якісно нової моделі правового регулювання аграрних та сільських відносин, орієнтованої на принципи сталого розвитку, продовольчої безпеки, екологізації виробництва та підтримки конкурентоспроможного агробізнесу [59, с. 127–131].

На думку автора, європейський вектор розвитку аграрного законодавства передбачає комплексне поєднання економічних, соціальних та екологічних механізмів підтримки сільських територій, що має особливе значення для України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. У цьому контексті важливого значення набуває створення ефективних правових механізмів стимулювання підприємництва на сільських територіях, розвитку сімейного фермерства, кооперації, несільськогосподарських видів діяльності та підвищення інвестиційної привабливості сільської місцевості.

На наш погляд, зазначений підхід є обґрунтованим, оскільки сучасний розвиток сільських територій потребує не лише фінансової підтримки окремих суб'єктів господарювання, а й системного вдосконалення аграрної політики держави відповідно до європейських стандартів. Саме комплексна трансформація аграрного законодавства здатна забезпечити належні умови для розвитку підприємництва, підвищення зайнятості населення, зміцнення економічної стійкості територіальних громад та формування конкурентоспроможного аграрного сектору України.

Водночас проведений аналіз свідчить, що процес адаптації національного аграрного законодавства до європейських вимог залишається тривалим і потребує подальшого нормативного вдосконалення. Незважаючи на позитивну динаміку виконання Угоди про асоціацію, окремі напрями правового забезпечення розвитку сільських територій і підтримки сільськогосподарських

товаровиробників все ще характеризуються фрагментарністю та недостатньою системністю. У зв'язку з цим подальший розвиток законодавства має бути спрямований не лише на формальне впровадження норм ЄС, а й на створення ефективних механізмів підтримки аграрного підприємництва, кооперації та сталого розвитку сільських територій відповідно до сучасних європейських підходів.

У межах євроінтеграційного етапу доцільно виокремити самостійний підетап адаптації законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до викликів воєнного часу (з 24 лютого 2022 року і дотепер), який вперше визначається у даному дослідженні як окрема стадія розвитку відповідного законодавства. Його характерною ознакою є перехід від системного, стратегічно орієнтованого регулювання до оперативного, антикризового правового впливу, спрямованого на забезпечення виживання суб'єктів підприємництва, збереження трудового потенціалу та підтримку функціонування економіки в умовах воєнного стану.

На відміну від попередніх етапів, у межах цього підетапу пріоритет набувають тимчасові, гнучкі та адаптивні механізми правового регулювання, що включають податкові пільги, спрощення адміністративних процедур, розширення доступу до фінансових ресурсів та спеціальні режими господарської діяльності. Водночас законодавство набуває фрагментарного характеру, що зумовлено необхідністю оперативного реагування на безпрецедентні виклики воєнного часу.

Так, з початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, значна частина підприємств, як сільськогосподарських, так і несільськогосподарських, які провадили свою діяльність на сільських територіях, які опинились в тимчасовій окупації чи в зоні бойових дій, безумовно, опинились на межі виживання, були змушені релокуватись або перепрофілюватись, з огляду на що постала необхідність в найкоротші терміни вжити додаткових порівняно з існуючими заходів державного стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Серед іншого, в цей часовий

проміжок можна відмітити такі законодавчі та урядові ініціативи, як:

– звільнення від сплати екологічного та земельного податків у 2022 та 2023 роках підприємств, що перебувають у зоні бойових дій або на тимчасово окупованій території (Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2120-IX) [139];

– розширення доступу сільськогосподарських товаровиробників до кредитування у межах Державної програми «Доступні кредити 5-7-9 %» шляхом збільшення кола суб'єктів, які могли претендувати на пільгові кредити, а також запровадження можливості отримання кредитів для забезпечення посівної кампанії, придбання пального, насіння, добрив та підтримки безперервного здійснення сільськогосподарської діяльності в умовах воєнного стану (відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 12 березня 2022 р. № 274) [140];

– дозвіл аграріям на період воєнного стану та протягом 90 днів після нього здійснювати експлуатацію сільськогосподарської техніки без реєстрації (наказ Мінагрополітики від 07 березня 2022 р. №154 «Про технічне забезпечення комплексу польових робіт в умовах воєнного стану 2022 року») тощо [141].

Таким чином, на основі проведеного аналізу пропонується наступна етапізація розвитку законодавчого регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в Україні:

1) етап формування правових засад стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1990–1996 рр.);

2) етап становлення правових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1996–2003 рр.);

3) етап інституціоналізації фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2004–2010 рр.);

4) етап зниження ефективності правового регулювання стимулювання

розвитку підприємництва на сільських територіях (2010–2014 рр.);

5) євроінтеграційний етап розвитку законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (з 2015 р. і дотепер), у межах якого виокремлюється підетап адаптації правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва до викликів воєнного часу (з 24.02.2022 року).

Висновки до розділу 1

У результаті дослідження теоретичних засад правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях можна зробити такі висновки:

– стимулювання розвитку підприємництва не є тотожним державній підтримці підприємництва, а становить самостійну правову категорію, яка має власне функціональне призначення та механізми реалізації;

– державна підтримка підприємництва є комплексною системою заходів, спрямованих на забезпечення умов функціонування суб'єктів господарювання, тоді як стимулювання розвитку підприємництва має цільовий характер і спрямоване на активізацію підприємницької діяльності, формування мотивації до її здійснення та досягнення конкретних соціально-економічних результатів;

– стимулювання розвитку підприємництва може реалізовуватися органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин, тоді як державна підтримка підприємництва охоплює виключно заходи, що здійснюються державою та її органами. Відмінності між стимулюванням і державною підтримкою полягають у функціональному призначенні, характері впливу та цільовій спрямованості відповідних заходів;

– державна політика у сфері розвитку підприємництва визначає стратегічні цілі та напрями державного впливу, тоді як державне регулювання є формою її реалізації через систему правових, організаційних та адміністративних засобів; при цьому державне стимулювання розвитку

підприємництва виступає одним із функціональних напрямів державного регулювання та інструментом реалізації державної політики;

– стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях – це система правових, організаційних, економічних та інституційних заходів, що реалізуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин з метою створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях;

– сільські території – це території, що перебувають у межах юрисдикції сільських і селищних територіальних громад та призначені для постійного проживання населення і здійснення господарської діяльності, поєднуючи житлову, виробничу та природно-ресурсну складові;

– завданнями правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, виконання яких в сукупності сприятиме реалізації економічних, соціальних та інституційних орієнтирів державної політики загалом та державної політики сільського розвитку зокрема визначено: забезпечення економічної активізації сільських територій; диверсифікація економіки села; створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості населення, особливо молоді та внутрішньо переміщених осіб; зміцнення фінансової спроможності територіальних громад; підтримка малого і середнього підприємництва, сімейних форм господарювання та самозайнятості населення; формування сприятливого інвестиційного клімату на сільських територіях; розвиток людського капіталу, зокрема через освітні, консультаційні та цифрові програми підтримки підприємців; забезпечення сталого розвитку сільських територій; сприяння післявоєнному відновленню постраждалих територій через активізацію підприємницької діяльності;

– в умовах втрати чинності Господарського кодексу України та переходу до регулювання діяльності суб'єктів господарювання на основі спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний

період та об'єднань юридичних осіб» (2025 р.) та Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», віднесення суб'єктів підприємництва до категорій мікро-, малих, середніх або великих підприємств здійснюється з урахуванням чисельності працівників, обсягу річного доходу та інших показників господарської діяльності, узгоджених із практикою правового регулювання, що застосовується у державах Європейського Союзу;

– суб'єктами стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є всі суб'єкти господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність у межах сільських територій незалежно від організаційно-правової форми та виду діяльності. Водночас пріоритетне застосування стимулюючих заходів і механізмів доцільне щодо суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва як найбільш чутливих до економічних змін та таких, що відіграють ключову роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій;

– правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях базується на таких принципах: прогнозованість, обґрунтованість та ефективність заходів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, які знаходять свій прояв у розробленні та реалізації державних і місцевих програм розвитку сільських територій, підтримки малого та середнього підприємництва, аграрного виробництва, зайнятості та самозайнятості населення, що мають передбачати конкретні цілі, показники ефективності та належний контроль за їх фактичною реалізацією; прозорість та публічність заходів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, які полягають в широкому залученні представників бізнесу та громадськості на всіх етапах обговорення, прийняття та реалізації зазначених вище державних і місцевих програм; комплексність стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, яка означає поширення заходів стимулювання на всіх суб'єктів підприємництва, які здійснюють незаборонені законом види господарської діяльності на сільських територіях; паритет інтересів держави та територіальної громади, з одного

боку, та суб'єктів підприємницької діяльності, з іншого боку, який полягає в тому, що заходи стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях мають бути достатньо суттєвими для привернення інтересу потенційних підприємців, проте не надмірними, для уникнення завдання шкоди інтересам держави чи територіальної громади у вигляді, наприклад, суттєвого недоотримання доходів державним чи місцевими бюджетами; диференційованість заходів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в розрізі окремих адміністративно-територіальних одиниць. Формування системи принципів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях здійснюється на основі поєднання нормативного, функціонального та цільового критеріїв, що забезпечує їх узгодженість із чинним законодавством, орієнтацію на досягнення результатів стимулювання та врахування специфіки розвитку сільських територій;

– стан наукового опрацювання різних аспектів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у вітчизняній аграрно-правовій науці, а також в деяких інших галузях знань (економічні науки, державне управління, господарське право тощо), з одного боку, характеризується достатньою чисельністю наукових праць, в тому числі дисертаційних та монографічних, проте з іншого боку, демонструє брак комплексних досліджень з питань стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, якими були б охоплені не лише окремі елементи чи механізми стимулювання такого підприємництва, а весь комплекс проблем правового регулювання та державної політики в означеній сфері;

– наукові дослідження проблем стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях характеризуються відсутністю комплексного юридичного підходу до розгляду відповідних правовідносин. Основна увага в науковій літературі приділяється питанням державної підтримки аграрного виробництва, розвитку сільських територій, малого і середнього підприємництва та державної регуляторної політики, тоді як стимулювання

розвитку підприємництва на сільських територіях як самостійний об'єкт правового регулювання не отримало належного теоретико-правового опрацювання. Це зумовлює необхідність формування цілісної наукової концепції правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях;

– з урахуванням особливостей нормативно-правового забезпечення та трансформації державної політики у сфері розвитку підприємництва на сільських територіях доцільно виділити такі основні етапи становлення відповідного законодавчого регулювання у період незалежності України, а саме: 1) етап формування правових засад стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1990–1996 рр.); 2) етап становлення правових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1996–2003 рр.); 3) етап інституціоналізації фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2004–2010 рр.); 4) етап зниження ефективності правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2010–2014 рр.); 5) євроінтеграційний етап розвитку законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (з 2015 р. і дотепер), у межах якого виокремлюється підетап адаптації правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва до викликів воєнного часу (з 24.02.2022 року);

– сучасний етап розвитку законодавства про стимулювання підприємництва на сільських територіях характеризується поєднанням стратегічної євроінтеграційної спрямованості з антикризовими підходами правового регулювання, у межах яких підетап воєнного часу відзначається застосуванням гнучких, тимчасових та спеціальних механізмів стимулювання, спрямованих на забезпечення функціонування підприємництва в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

2.1. Інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях

Окрім належного законодавчого регулювання, іншим наріжним каменем ефективного управління з боку держави будь-якими правовідносинами, і правовідносини стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях не є винятком, є побудова дієвої та ефективної системи органів управління та інших інституцій у відповідній сфері. З огляду на це, в контексті оцінки можливої ефективності тих чи інших передбачених державою заходів та механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, слід починати саме з дослідження системи інституційного забезпечення відповідних правовідносин, включаючи, проте не обмежуючись, дослідження системи органів державної влади, які уповноважені законодавством на практичну реалізацію таких механізмів і заходів.

У той самий час, зважаючи на комплексний зміст самого поняття «інституційне забезпечення», та його неоднозначне трактування представниками як юридичної науки, так і суміжних дисциплін, слід спершу визначитись з тим, який зміст в дане поняття вкладатимемо ми в межах даного дослідження, рівно як і з тим, яким саме терміном ми послуговуватимемось, позаяк в науці, поряд з поняттям «інституційне забезпечення», вживаються і дещо інші формулювання – «інституційно-організаційне забезпечення», «інституційне середовище» тощо – зміст яких, тим не менш, є подібним.

Так, з точки зору науки публічного управління одне з найбільш узагальнених визначень інституційного забезпечення надають О.Г. Сидорчук та О.О. Хандій, які визначають його як «систему інституцій та інститутів соціальної, нормативно-правової та економічної спрямованості» [142, с. 159]. Певною мірою деталізує вищезазначений підхід С.С. Білько, визначаючи

інституційне забезпечення як сукупність державних і недержавних інституцій, які забезпечують створення нормативно-правових, організаційних та економічних умов, необхідних для формування та реалізації ефективної державної політики [143, с. 39].

Більш розширено трактується інституційне забезпечення з точки зору економічної науки – зокрема, Г.В. Колеснікова визначає його як динамічний процес формування формальними та неформальними утвореннями правил, які впливають на поведінку учасників ринку; організаційне оформлення системи правил і норм, консолідованої у формі підприємств, інфраструктури, державних органів, закону та функцій-правил (ринок, ціноутворення, конкуренція, праця, власність, підприємництво) [144, с. 151]. Подібним чином тлумачить категорію «інституційне забезпечення» (в контексті розвитку аграрного ринку, що є дотичним до нашої теми дослідження) і О.Г. Шпикуляк, визначаючи її як «юридичне закріплення норм, правил гри, створення організаційних структур господарювання та інфраструктури, сформованих державою, організаціями і суспільством» [145, с. 152].

Досить ґрунтовно досліджує поняття «інституційне забезпечення» інша представниця економічної науки А.М. Банташ, яка формулює такі сутнісні ознаки досліджуваного поняття, як системність та впорядкованість, ієрархічність, наявність нематеріальної (норми, правила, традиції) та матеріалізованої (установи, організації, формування) складових, наявність формальної та неформальної складових (організацій, сформованих законодавчо або ж за ініціативою самих громадських спільнот). На основі зазначених ознак дослідниця визначає інституційне забезпечення економічного розвитку регіону як «систему взаємопов'язаних норм, правил, традицій, організацій, регуляторних установ, визначених формально-законодавчо або за допомогою неформальних суспільних норм та правил, формування та функціонування яких здійснюється на міжнародному, загальнодержавному, регіональному або локальному рівнях та які визначають умови господарювання та економічного розвитку на даній території [146, с. 38].

Особливо цінним, на нашу думку, таке розуміння інституційного забезпечення є в частині виділення в ньому за суб'єктною ознакою формальної та неформальної складових, тобто суб'єктів регулювання відносин, спеціально створених державою, територіальною громадою чи іншим владним суб'єктом, та, на противагу їм – неформальних регуляторів, які утворені самими учасниками відносин для їх саморегулювання чи вирішення інших питань, які належать до спільних інтересів. В розвиток цієї думки можна навести і позицію А.С Завербного, Л.В. Залізної та К.С. Озарко, які, характеризуючи інституційне середовище туристично-рекреаційної сфери, також виділяли формальні інститути, якими є інституції влади та управління у відповідній сфері (МОН, МОЗ, Мінінфраструктури, Мінмолодьспорту тощо), та неформальні інститути, утворені самими учасниками ринку; при цьому слушно підкреслюючи, що саме формальні інституції (інститути) визначають особливості, напрямки розвитку для неформальних інститутів [147, с. 29–34].

Не можна не відмітити, що поняття «інституційне забезпечення» має також і нормативне тлумачення – хоч і лише на підзаконному рівні. Так, відповідно до Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм, затвердженої наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16 березня 2005 р. № 62, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України від 27 квітня 2005 р. за № 438/10718, інституційне забезпечення – це утворення нових або реорганізація (удосконалення) існуючих інституцій (структур), а також дії щодо кадрової підготовки з метою організаційного забезпечення діяльності цих інституцій та процесу євроінтеграції в цілому [148].

З аналізу вищенаведених визначень поняття «інституційне забезпечення» можна прийти до проміжного висновку, що, попри термінологічні відмінності, особливо між визначеннями з різних галузей знань, загалом підходи до розуміння інституційного забезпечення зводяться до двох: статичного (коли інституційне забезпечення розуміється як система інституцій) та динамічного (коли під ним розуміється процес створення або перетворення таких

інституцій); при цьому єдине існуюче нормативне визначення досліджуваного поняття тяжіє скоріше до динамічного підходу. Ми також схилиємось до другого з вищенаведених підходів, оскільки інституційне забезпечення є передусім діяльністю держави зі створення та удосконалення тих чи інших органів державної влади та інших інституцій, в процесі якої система таких інституцій постійно видозмінюється і не є сталою.

Іншим дискусійним питанням є зміст поняття «інституційне забезпечення» у контексті його співвідношення з іншими суміжними категоріями, передусім – правовим (нормативно-правовим) забезпеченням. Так, окремі представники науки співвідносять зазначені поняття як ціле та частину – зокрема, таку думку відстоює вже згаданий нами вище С.С. Білько [143, с. 36-41], а також О.П. Ківшик, який пропонує поділяти інституційне забезпечення державної регуляторної політики на дві складові: інституційно-організаційне забезпечення (система організацій, які забезпечують формування ефективних форм реалізації державної регуляторної політики) та інституційно-правове забезпечення (система норм, створених такими організаціями, як державними, так і недержавними) [149, с. 207-214]. Використовує термін «інституційно-організаційне забезпечення» і А.Д. Глушко, розуміючи під ним передбачені в законі суспільно-політичні інституції, на які покладаються відповідні функції і повноваження з організації забезпечення реалізації, охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина [150]. Нарешті, В.В. Пацкан, розкриваючи елементи системи забезпечення прав та свобод людини та громадянина, також виділяє серед них в тому числі і інституційно-організаційне та правове забезпечення як два окремих рівнозначних елементи [151, с. 92].

Ми схилиємось до останньої з наведених позицій, згідно з якою правове та інституційне забезпечення є окремими рівнозначними елементами забезпечення державної політики в тій чи іншій галузі, і включати правове забезпечення до інституційного, на нашу думку, є некоректним, оскільки правове регулювання стосується не лише діяльності інституцій, спеціально створених для упорядкування відносин в тій чи іншій галузі державної

політики, але й необмеженого кола учасників таких відносин. В свою чергу, такі терміни, як «інституційно-правове забезпечення», «інституційно-організаційне забезпечення» видаються деякою мірою штучними та громіздкими.

Підсумовуючи зазначене вище, в межах даного дослідження ми пропонуємо розуміти інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях як *діяльність держави, місцевого самоврядування, інших учасників правовідносин стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях з утворення нових та/або посилення спроможності (в тому числі шляхом реорганізації) існуючих інституцій, як формальних, так і неформальних, з загальною метою вдосконалення регулювання відповідних правовідносин в цілому чи в окремих частинах.*

Виходячи з такого розуміння інституційного забезпечення, охарактеризувати його найкращим чином можна через аналіз ієрархічної структури формальних та неформальних інституцій, прямо чи опосередковано залучених до регулювання правовідносин стимулювання розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях, та їх основних функцій з регулювання відповідних правовідносин. І найбільш доречно почати з ролі в регулюванні таких правовідносин Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу держави.

Так, відповідно до статті 92 Конституції України, виключно законами України визначаються та встановлюються, серед іншого, такі ключові для досліджуваного нами інституту питання, як засади використання природних ресурсів, правові засади і гарантії підприємництва, засади регулювання праці і зайнятості, правовий режим власності; крім того, до виключних повноважень Верховної Ради України належить також таке чутливе для розвитку сільських територій і, зокрема, підприємництва на них, питання, як утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст (стаття 85 Основного Закону) [121]. Як з'ясовано нами в межах попереднього розділу дослідження, система правового регулювання відносин стимулювання розвитку підприємництва на

сільських територіях налічує понад десяток законів України, тож роль Парламенту у вдосконаленні регулювання відповідних правовідносин шляхом внесення змін в існуючі закони або прийняття нових є надважливою і такою, що не може бути делегована жодному іншому державному органі чи посадовій особі.

Дещо менший вплив на регулювання правовідносин стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях згідно з конституційним розподілом повноважень справляє Президент України, оскільки видання ним указів з економічних питань зазвичай не є характерним. Тим не менш, в історичному контексті можна згадати низку указів Президента України, які прямо або опосередковано впливали на регулювання господарської діяльності на сільських територіях – до прикладу, прийнятий у 1999 році Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [152], яким створювались умови для прискорення приватизації землі та іншого майна колективних сільськогосподарських підприємств, що, в свою чергу, дало значний поштовх розвитку на сільських територіях підприємств приватної форми власності. Крім того, серед більш сучасних прикладів можна навести Указ Президента України від 20 вересня 2019 р. № 713 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції» [152], яким, серед іншого, було дано поштовх таким реалізованим у подальшому змінам у правовому регулюванні, як відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення для фізичних, а з 1 січня 2024 року – і для юридичних осіб, зміна адміністративно-територіального устрою («укрупнення» районів), продовження реформи децентралізації (зокрема, внесення змін до Законів України «Про засади державної регіональної політики» [153] та «Про стимулювання розвитку регіонів») тощо [154].

Нарешті, найбільш прикладний і постійний вплив на регулювання правовідносин стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях справляє Кабінет Міністрів України, до компетенції якого статтею 116

Конституції України прямо віднесено такі функції, як, приміром, розроблення і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України, забезпечення рівних умов розвитку всіх форм власності, проведення фінансової, інвестиційної та податкової політики тощо [121].

При цьому варто наголосити, що окрім прийняття нормативно-правових актів у формі постанов, роль Кабінету Міністрів України у формуванні основних засад державної політики у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях проявляється також у схваленні ним програмних документів – стратегій, концепцій державної політики, державних цільових програм тощо, які описують шляхи, методи і ресурси, необхідні для вирішення виявлених проблем щодо проведення державної політики, досягнення поставлених цілей розвитку у відповідній сфері (сферах) за результатами виконання запланованих взаємопов'язаних завдань і заходів [155].

Зокрема, у цьому контексті слід згадати такий програмний документ Уряду, як Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695, яка охоплює значний комплекс проблем розвитку сільських територій та визначає низку завдань, спрямованих на їх вирішення, у тому числі в частині стимулювання підприємницької активності на селі. Так, у зазначеній Стратегії передбачено сприяння розвитку різних форм кооперації та фермерства, забезпечення доступності ринків збуту для малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції, розвиток інфраструктури для зберігання сільськогосподарської продукції; стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на сільських територіях, насамперед у віддалених населених пунктах та територіях із низькою щільністю населення, шляхом застосування фінансових, організаційних і методичних інструментів, включаючи забезпечення доступного навчання підприємству в онлайн-, офлайн- та змішаному форматах; підтримку розвитку туристичної інфраструктури на

сільських територіях тощо [156].

Водночас слід зазначити, що у зв'язку з наслідками повномасштабного вторгнення російської федерації, а також необхідністю врахування нових зобов'язань України як держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу, було прийнято оновлену редакцію Державної стратегії регіонального розвитку, спрямовану на адаптацію державної регіональної політики до сучасних соціально-економічних і безпекових викликів. У зв'язку з цим можна констатувати, що оновлена Стратегія має більш комплексний і практично орієнтований характер, зокрема й у частині стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, підтримки місцевої економічної ініціативи та забезпечення сталого розвитку громад.

Ключове значення в контексті теми даного дослідження відіграє й Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р [157], яка визначила довгострокові орієнтири державної політики у сфері аграрного розвитку та підтримки сільських територій.

Наступним, і на практиці одним з визначальних, елементом системи інституційного забезпечення будь-яких правовідносин, і правовідносини стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях не є винятком, є система міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, наділених тими чи іншими повноваженнями з формування та/або реалізації державної політики в окремих сферах управління державою, які також, разом з органами місцевого самоврядування та деякими іншими суб'єктами, наділеними власними або делегованими владними повноваженнями, узагальнено іменуються в сучасному адміністративному праві «публічною адміністрацією» [158, с. 1547].

У цьому контексті слід передусім зауважити, що з підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [159], Україна, серед іншого, взяла на себе зобов'язання

прийняти європейські принципи і стандарти з метою забезпечення прав, свобод та інтересів приватних осіб у їхніх відносинах із публічною адміністрацією [160, с. 511]. У свою чергу, до таких «європейських принципів і стандартів» відносяться так звані принципи належного урядування (Principles of Good Governance), до числа яких належать, зокрема, такі, як ефективність та результативність (Efficiency and Effectiveness), компетентність та ємність (Competence and Capacity) тощо [161].

Як вказує з цього приводу А.А. Пухтецька, належне урядування, серед іншого, означає, що всі процедури та суб'єкти публічної адміністрації створюють результат, що задовольняє потреби суспільства, раціонально використовуючи надані ресурси. Зокрема, принцип ефективності в контексті належного урядування зобов'язує публічну адміністрацію до того, щоб усі її дії (рішення) були своєчасними, такими, що забезпечували б усе необхідне на підставі чітких завдань, оцінки майбутнього впливу та у випадках, де це можливо, на основі попереднього досвіду [77, с. 38].

У свою чергу, слід брати до уваги той факт, що жоден центральний орган виконавчої влади не здатен бути ефективним сам по собі, не взаємодіючи з іншими органами управління, в тому числі іншими центральними органами виконавчої влади. Особливо це стосується таких комплексних завдань державної політики, як стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.

Так, провідним центральним органом виконавчої влади в даній сфері, донедавна було Міністерство аграрної політики та продовольства України. Відповідно до Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124, Мінагрополітики було головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що, серед іншого, забезпечував формування та реалізував державну аграрну політику, державну політику у сферах сільського господарства, розвитку сільських територій, сільського розвитку, розвитку фермерства, сільськогосподарської кооперації,

сільськогосподарської дорадчої діяльності тощо [162]. Іншими словами, Мінагрополітики було наділено компетенцією, необхідною для забезпечення двох основних аспектів державної підтримки, в тому числі стимулювання, підприємництва на сільських територіях – правового регулювання та підтримки сільського господарства загалом, зокрема, окремих організаційно-правових форм підприємництва на селі, та розвитку сільських територій; крім того, саме Мінагрополітики формувало та реалізувало державну політику в такій важливій для розвитку підприємництва на селі сфері, як сільськогосподарська дорадча діяльність.

Наділення провідного центрального органу виконавчої влади в агропромисловій сфері повноваженнями не лише безпосередньо в сфері сільського господарства, але й в сфері розвитку сільських територій було позитивним кроком порівняно з притаманним для попередніх років незалежності України вузьким підходом до окреслення ролі та значення розвитку сільських територій, за якого поняття «сільський розвиток» і «розвиток сільського господарства» ототожнювались, а отже, значення сільської місцевості для країни зводилося лише до забезпечення держави продовольством і сільськогосподарською сировиною. В свою чергу, як зауважує Р.-Д. А. Кучер, таке вузьке розуміння ролі і місця села в суспільстві та національній економіці призвело до переважання точкових заходів державної політики з реформування сільської економіки, спрямованих переважно на зміну організаційно-економічних і правових умов здійснення агровиробництва, з майже повним ігноруванням при цьому соціальних аспектів розвитку села [163, с. 299–305].

Однак, яким би широким спектром повноважень в сфері державної підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій не володіло Мінагрополітики, до системи органів державного управління в сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях доцільно відносити й інші центральні органи виконавчої влади, без залучення яких реалізація всіх передбачених законодавством заходів в даній сфері є

неможливою.

Окрім того, наразі в результаті реформування системи центральних органів виконавчої влади Міністерство аграрної політики та продовольства України було ліквідовано, а його правонаступником стало Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства. Нормативно ці нововведення визначено постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 903 «Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства» [164].

На нашу думку, таке реформування є недоцільним та обґрунтовується наступним. Аграрна сфера має комплексний міжгалузевий характер (поєднання земельних, аграрних, екологічних, господарських, продовольчих відносин). Така специфіка предмету регулювання потребує окремого спеціалізованого органу виконавчої влади з вузькопрофільною компетенцією. В умовах воєнного стану аграрна політика безпосередньо пов'язана з гарантуванням продовольчої безпеки держави, що зумовлює необхідність чіткої інституційної автономії відповідного органу. Питання розвитку сільських територій, аграрного підприємництва, фермерства та кооперації мають галузеву специфіку і можуть бути нівельовані у разі інтеграції в ширшу економічну політику. Це підкреслює потребу у спеціалізованій підтримці сільських територій. Такий підхід не узгоджується з європейською практикою, оскільки у більшості держав-членів ЄС аграрна політика реалізується через окремі міністерства сільського господарства, що відповідає вимогам Спільної аграрної політики ЄС (САП) та забезпечує ефективну взаємодію з європейськими інституціями. Об'єднання функцій Мінагрополітики та Мінекономіки породжує ризики зниження ефективності управління аграрною сферою: розмивання компетенції, ускладнення координації галузевих програм підтримки та зниження оперативності управлінських рішень.

Разом із тим, згідно чинного Положення про Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 903 [164] Мінекономіки є

головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері розвитку підприємництва, зокрема, наділено низкою повноважень із підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва, забезпечує пропагування і популяризацію підприємницької діяльності, сприяє формуванню інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва тощо. Зважаючи на те, що більшість підприємств, які здійснюють свою діяльність на сільських територіях, належать саме до суб'єктів малого та середнього бізнесу, методологічна та регулятивна роль Мінекономіки в підтримці їх діяльності може потенційно бути досить значною. Одночасно Мінекономіки формує і реалізує державну аграрну політику, державну політику у сфері сільського господарства, з питань продовольчої безпеки держави, розвитку сільських територій, сільського розвитку, розвитку фермерства, сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарської дорадчої діяльності. Тобто фактично відіграє визначальну роль у формуванні та реалізації державної політики у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.

Іншим центральним органом виконавчої влади, певною мірою залученим до державного управління в досліджуваній сфері, є утворене шляхом об'єднання Мінінфраструктури та Мінрегіону Міністерство розвитку громад та територій України (Мінрозвитку), яке відповідно до свого Положення є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної регіональної політики, благоустрою населених пунктів, а також відновлення територій, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України [165]. Таким чином, як орган, відповідальний за регіональну політику загалом, Мінрозвитку в певній мірі опікується і питанням розвитку сільських територій, а також, що особливо актуально в умовах триваючого збройного конфлікту – їх відновленням від наслідків збройної агресії. В свою чергу, цілком очевидно, що без належного розвитку сільських територій загалом – комунікацій, інфраструктури, транспортної доступності (за яку

також, власне, відповідає Мінрозвитку) тощо, розвиток на таких територіях підприємництва також буде малоімовірним.

Нарешті, беручи до уваги, що саме фінансові механізми (спеціальні режими оподаткування, пільгове кредитування тощо) стимулювання підприємництва на сільських територіях почасти виявляються найбільш ефективними, не можна не згадати серед центральних органів виконавчої влади, відповідальних за реалізацію окремих механізмів стимулювання підприємництва загалом і в тому числі на сільських територіях, Міністерство фінансів України, а також Державну податкову службу України, діяльність якої координується Мінфіном.

Так, зокрема, згідно з своїм Положенням Мінфін є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, забезпечує формування та реалізацію єдиної державної податкової політики [166]. В свою чергу, завданням Державної податкової служби України є, в тому числі, реалізація державної податкової політики – зокрема, облік та адміністрування податків, зборів та платежів, прийняття рішень про розстрочення, відстрочення податкових зобов'язань, а також, що найбільш важливо в контексті досліджуваного питання, ініціювання змін до податкового законодавства [167] – в тому числі і спрямованих на встановлення для окремих суб'єктів господарювання чи окремих видів діяльності більш сприятливих режимів оподаткування, що є одним з найбільш ефективних чинників стимулювання державою розвитку підприємництва в таких сферах.

Таким чином, окрім власне Мінекономіки як провідного центрального органу виконавчої влади в сфері державної аграрної політики, тими чи іншими повноваженнями, реалізація яких є критично важливою для забезпечення дієвості державної політики в сфері стимулювання підприємництва на сільських територіях, наділена також низка інших центральних органів виконавчої влади – Мінрозвитку, Мінфін, Державна податкова служба тощо. В цьому контексті окремими дослідниками пропонується створення спеціального

центрального органу виконавчої влади, який комплексно займався б питаннями стимулювання розвитку сільських територій – так, наприклад, Л.І. Катан Н.К. Васильєва та І.І. Вініченко пропонують утворити Агентство сталого розвитку аграрної сфери, яке було б відповідальним за зміцнення інституціональної бази сталого розвитку аграрної сфери, координацію та інтеграцію концепції сталого розвитку в аграрну політику України [168, с. 207–214].

Однак, на нашу думку, утворення центрального органу виконавчої влади з настільки вузькою компетенцією було б дещо штучним і невиправданим, особливо в умовах необхідності жорсткої економії бюджетних коштів на забезпечення діяльності органів державної влади, зважаючи на триваючу збройну агресію російської федерації. До того ж, у випадку утворення подібного центрального органу виконавчої влади, найбільш логічною була б його координація через Мінагрополітики – проте, як вже було виявлено нами вище, навіть за умови повторного створення Мінагрополітики воно буде не єдиним міністерством, наділеним повноваженнями в досліджуваній сфері державної політики, а отже, утворення ще одного центрального органу виконавчої влади жодним чином не змінило б ситуації.

Більш доречним в цьому контексті є забезпечення функціонування чітких механізмів взаємодії та координації всіх органів, залучених до державного управління у сфері стимулювання підприємництва на сільських територіях, в процесі виконання заходів з такого стимулювання. Одним з способів досягнення такої мети могло б стати схвалення Кабінетом Міністрів України вже неодноразово згаданої нами в межах даного дослідження Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року, проєкт якої розроблено Мінагрополітики [5], а також розроблення Планів заходів з її реалізації, в яких було б чітко визначено, які центральні органи виконавчої влади є відповідальними за виконання тих чи інших завдань.

Попри безумовно провідну роль системи центральних органів виконавчої влади у формуванні та реалізації державної політики в більшості її сфер,

питання стимулювання розвитку підприємницької діяльності не меншою, а можливо навіть і більшою мірою залежить від ефективності заходів на місцевому рівні – на рівні місцевих органів виконавчої влади (передусім – місцевих державних адміністрацій) та органів місцевого самоврядування (сільських, селищних голів (старост), сільських, селищних, районних та обласних рад, і, що особливо важливо в контексті продовження реформи децентралізації – голів об'єднаних територіальних громад).

Так, зокрема, відповідно до статей 13, 19 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» до відання місцевих державних адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, належить вирішення питань, у тому числі, соціально-економічного розвитку відповідних територій, а також сприяння розвитку підприємництва (зокрема – забезпечення реалізації державної політики сприяння розвитку малого бізнесу, подання допомоги підприємцям, які займаються розробкою та впровадженням інноваційних проєктів, виробництвом товарів народного споживання, будівельних матеріалів, наданням побутових послуг населенню тощо) [169].

Більш широкий спектр повноважень в сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях віднесено до компетенції органів місцевого самоврядування. Так, серед іншого, відповідно до статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до виключної компетенції сільських, селищних рад належить, зокрема, затвердження програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць; встановлення місцевих податків і зборів та ставок земельного податку, а також прийняття рішень щодо надання відповідно до чинного законодавства пільг по зазначеним податкам та зборам тощо. В свою чергу, до відання виконавчих комітетів відповідних місцевих рад належать такі важливі для правовідносин стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях питання, як здійснення в установленому порядку фінансування видатків з місцевого бюджету, сприяння здійсненню інвестиційної діяльності на відповідній території, сприяння розвитку всіх форм торгівлі, здійснення заходів щодо

розширення та вдосконалення мережі підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, розвитку транспорту і зв'язку тощо, а також низка інших повноважень, зокрема, у галузі будівництва, у сфері регулювання земельних відносин тощо (статті 28, 30, 31, 33 та ін. Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [170].

Безумовно, вплив органів місцевого самоврядування кожної конкретної територіальної громади на формування та реалізацію політики у сфері стимулювання розвитку підприємництва на території такої громади є неоднорідним в силу їх різного соціально-економічного розвитку; вплив же місцевого самоврядування на державну політику в даній сфері в цілому, в масштабах України, тим більше є досить обмеженим. Тим не менш, органи місцевого самоврядування в умовах децентралізації набувають все більшої ваги у прийнятті загальнодержавних рішень – серед іншого, реалізуючи своє право на об'єднання в асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання, передбачене статтею 15 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [170].

На сьогодні в Україні діє декілька таких асоціацій зі статусом всеукраїнських, серед яких в контексті відстоювання інтересів сільських територій слід згадати про дві – Всеукраїнську асоціацію громад, яка первісно була утворена у жовтні 2009 році під назвою «Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад», і, попри зміну назви, продовжує декларувати своєю основною метою саме сталий розвиток сільських територій через розбудову самоврядування у територіальних громадах, залишаючись асоціацією невеликих, переважно сільських громад із центрами у селах, селищах та малих містах (усього станом на березень 2023 року до асоціації входило 866 органи місцевого самоврядування) [171] та Всеукраїнська асоціація об'єднаних територіальних громад, створена у 2016 році, яка з моменту створення об'єднала близько 790 громад з усіх регіонів України та декларує своєю основною метою сприяння становленню та розвитку об'єднаних територіальних громад як основи цілісної нової системи потужного і дієвого

місцевого самоврядування України [172].

Попри те, що асоціаціям органів місцевого самоврядування згідно з законом не можуть передаватися владні повноваження органів місцевого самоврядування, вони, тим не менш, є потужним майданчиком для висловлення територіальними громадами своєї консолідованої позиції у діалогах з центральними органами виконавчої влади, зокрема, при прийнятті ними нормативно-правових актів та програмних документів, що стосуються функціонування місцевого самоврядування, прав та інтересів територіальних громад, місцевого і регіонального розвитку – наприклад, в останньому випадку, в силу положень параграфу 33 Регламенту Кабінету Міністрів України проєкт відповідного акта Уряду в обов'язковому порядку надсилається на погодження всеукраїнським асоціаціям органів місцевого самоврядування [155].

У контексті реформи децентралізації та зміни адміністративно-територіального устрою, який мав місце в 2020 році, слід відмітити, що крім позитивних результатів, які є безсумнівними, децентралізація має і негативні наслідки передусім для сільських громад. Зокрема, як зауважує А.М. Банташ, децентралізація в деяких, менш економічно потужних регіонах поглибила такі негативні тенденції, як розшарування суспільства за рівнем доходів, зменшення кількості жителів та економічний занепад сільських територій, низький рівень розвитку підприємництва малого бізнесу на сільських територіях; відсутність належного дорожньо-транспортного з'єднання, достатньої кількості об'єктів, фінансової, ринкової, інноваційної, підприємницької, побутової, комунікаційної, соціальної та культурної інфраструктури тощо [146, с. 112].

У цьому контексті не можна обійти увагу прийняте Верховною Радою України у 2020 році рішення про «укрупнення» районів, внаслідок якого кількість районів загалом в Україні зменшилась майже утричі – з 490 до 136, причому в десяти областях було утворено лише 3-4 райони (а саме у Волинській, Житомирській, Кіровоградській, Миколаївській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Черкаській), тоді як до реформи адміністративно-територіального устрою їх кількість в жодній

області не була меншою за 10 [173]. Безумовно, прийняте Верховною Радою України рішення мало свої підстави, як економічні, так і демографічні, оскільки прийнятий ще за радянських часів адміністративно-територіальний устрій областей в тому вигляді, в якому він зберігався до 2020 року, не враховував змін, пов'язаних зі зменшенням кількості населення окремих регіонів, в тому числі через трудову міграцію, закриттям або перепрофілюванням підприємств тощо. Тим не менш, в результаті спершу об'єднання територіальних громад, а надалі і районів, населення багатьох територіальних громад, зокрема сільських, залишилось позбавленим можливості отримання якісних побутових, освітніх, соціальних, культурних та медичних послуг, оскільки такі послуги переважно надаються в містах, які є районними та обласними центрами [174, с. 25] – і які стали ще більш територіально віддаленими від сіл, ніж були до реформи. Більш того, з введенням на території України воєнного стану, а отже, появою низки обмежень свободи пересування (наприклад, комендантської години) проблема територіальної віддаленості сільських територій від районного чи обласного центру ще більше загострилась, що впливає не лише на вирішення побутових питань населенням сільських громад, а й ускладнює здійснення в таких громадах підприємницької діяльності, оскільки створює додаткові перешкоди для підприємців у виробництві товарів чи наданні послуг, логістиці тощо.

В означених умовах особливої актуальності набуває формування неформальних інституцій, здатних дієво відстоювати інтереси підприємців на сільських територіях – передусім громадських об'єднань, зокрема, об'єднань підприємств (бізнес-асоціацій). Слід зазначити, що загалом в Україні роль бізнес-асоціацій зростає, що яскраво ілюструється все більшим залученням до процесів законотворчості і здійснення державної політики таких потужних гравців, як Європейська бізнес-асоціація (ЕВА), Американська торгова палата (АСС), Федерація роботодавців України тощо. Досить активними і впливовими є і галузеві, зокрема аграрні, асоціації (Український клуб аграрного бізнесу (УКАБ), Українська аграрна асоціація, Українська аграрна конфедерація тощо.

Однак спільною рисою більшості зі згаданих об'єднань підприємств є те,

що найбільш активними їх членами є великі та середні підприємства, зокрема, агрохолдинги та інші великі сільськогосподарські товаровиробники; натомість, малі підприємства, особливо ті, що здійснюють на сільських територіях господарську діяльність, не пов'язану безпосередньо з сільськогосподарським товаровиробництвом, не мають такого потужного представництва у великих асоціаціях, і при цьому не надто активно утворюють свої власні об'єднання – як в силу недостатньої обізнаності, так і в силу різномірної структури таких підприємств.

Одним з шляхів виходу з такої ситуації є більш активне використання підприємцями на сільських територіях права на об'єднання, приміром, в сільськогосподарські кооперативні об'єднання, яке гарантоване статтею 28 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [17], а також поглиблення міжнародної співпраці шляхом вступу до міжнародних кооперативних організацій, зокрема, Міжнародного кооперативного альянсу [175].

Таким чином, інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях нами пропонується розуміти як діяльність держави, місцевого самоврядування, інших учасників правовідносин стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях з утворення нових та/або посилення спроможності (в тому числі шляхом реорганізації) існуючих інституцій, як формальних, так і неформальних, з загальною метою вдосконалення регулювання відповідних правовідносин в цілому чи в окремих частинах. Складовими інституційного забезпечення є як формальні суб'єкти – органи державної влади та місцевого самоврядування, серед яких провідна роль належить міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, які безпосередньо формують чи реалізують державну політику в сферах, які справляють вплив на стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (до них належить передусім міністерства та центральні органи виконавчої влади – Мінекономіки, Мінфін, Мінрозвитку, Державна податкова служба тощо), а також органам місцевого самоврядування, так і неформальні –

зокрема, об'єднання громадян та підприємств, які, не маючи регулятивних повноважень, тим не менш, мають подекуди досить широкі можливості участі у формуванні та реалізації державної політики у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях через інструменти прямої демократії – громадські обговорення, публічні консультації, електронні петиції тощо.

2.2. Правове забезпечення фінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях

Дослідивши в межах попередніх підрозділів дисертаційного дослідження теоретичне підґрунтя та історичний розвиток правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, а також систему інституційного забезпечення такого стимулювання, слід перейти безпосередньо до характеристики та критичного аналізу передбачених чинним законодавством механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, як фінансових, так і нефінансових. Проте, перш ніж зосередитись на означеному питанні, варто з'ясувати, по-перше, відмінності фінансових та нефінансових механізмів такого стимулювання між собою, а, по-друге, значення самих понять «правовий механізм», «механізм правового регулювання», «механізм стимулювання підприємництва» тощо.

При цьому, говорячи про саме поняття «механізм» як загальнонауковий термін, вживаний як в технічних, так і в суспільних науках, слід звернутись передусім до суто лінгвістичного його значення. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови надає терміну «механізм» такі три тлумачення: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; 2) внутрішня будова, система чого-небудь; 3) сукупність станів і процесів, із яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [176, с. 398].

У значеннях, більшою мірою притаманних саме суспільним наукам, у науковій літературі під механізмом розуміють спосіб функціонування, систему засобів впливу [80, с. 15]; або ж сукупність елементів, які взаємодіють між

собою заради досягнення єдиної спільної мети [177, с. 258–264]. В контексті нашої теми дослідження заслуговує на увагу також перелік ознак механізму як категорії науки державного управління, сформульований О.В. Радченко, який містить, серед іншого, такі ознаки механізму: є продуктом організованої діяльності; має мету або функцію; містить послідовність дій; передбачає переважно однобічний вплив із чітко визначеним вектором впливу; має суб'єкт і об'єкт; характеризується жорстким взаємозв'язком, усталеністю процесу, правил взаємодії; його функціонування в ідеалі націлене на автоматизм; його побудова має структурно-функціональний характер; має ознаки відкритої або закритої системи тощо [178, с. 64-69].

Що стосується більш вузького розуміння поняття «механізм», притаманного для юридичної науки та деяких суміжних галузей знань, таких як державне управління, найчастіше мова йде про такі категорії, як «правовий механізм» або ж «механізм правового регулювання». Так, зокрема, Т.І. Тарахонич визначає механізм правового регулювання як системне утворення, динамічну, функціональну частину правової системи, сукупність послідовно організованих юридичних засобів, які знаходяться у певному взаємозв'язку та взаємодії між собою, забезпечуючи досягнення соціально корисних цілей [80, с. 13]. Подібним чином визначають механізм правового регулювання і Ю.А. Ведерніков та А.В. Папірна, зауважуючи, що ним є система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин з метою досягнення їх впорядкованості, задоволенні інтересів суб'єктів права, встановлення і забезпечення правопорядку [179, с. 388-396]. Нарешті, Л.Л. Лепех розглядає механізм правового регулювання як єдину сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується вплив на суспільні відносини [180, с. 204].

Близькі за змістом дефініції правового механізму пропонують і представники науки державного управління – до прикладу, Л.Л. Приходченко відмічає, що правовий механізм включає в себе прийняття законодавчих актів, рішень і розпоряджень індивідуального характеру органів публічної влади, які

спрямовані на практичну організацію управління [181, с. 61]; тоді як Н.Г. Єршова розуміє під правовими механізмами свого роду «комплекти» юридичних засобів, які мають нормативне закріплення та орієнтовані на реалізацію суб'єктами управління своїх інтересів і впливу на суспільні відносини для досягнення конкретної мети [182, с. 182].

Таким чином, як бачимо, більшість визначень механізму правового регулювання, попри незначні термінологічні відмінності, загалом зводяться до певної впорядкованої сукупності інструментів та засобів впливу держави на суспільні відносини, якими є як нормативно-правові акти, так і акти індивідуальної дії.

Зважаючи на це, та беручи до уваги раніше надане нами в межах даного дослідження визначення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях як «комплексу заходів правового регулювання та державної підтримки...», механізм стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях можна визначити як *«систему засобів та інструментів правового регулювання та публічного управління, спрямованих на досягнення тієї чи іншої індивідуально визначеної цілі в межах загальної мети державної політики по відношенню до підприємництва на сільських територіях»* – тобто, як частину більш широкого поняття, яким є, власне, стимулювання розвитку підприємництва.

За такого розуміння, очевидною є множинність механізмів стимулювання підприємництва, а отже, можливість проведення їх класифікації, виходячи з різних критеріїв. Так, до прикладу, Ф.А. Важинський класифікує усю існуючу сукупність елементів державної підтримки та мотивації підприємницької діяльності на п'ять ключових сфер: організаційно-технічну; ресурсну; фінансово-кредитну; інформаційну; освітньо-консультативну [183, с. 120-124]. Досить близькою до зазначеної вище є класифікація основних форм стимулювання розвитку малого підприємництва на такі п'ять типів, як фінансово-кредитне, податкове, інфраструктурне, інституційне і інформаційне стимулювання, яку пропонують Т.А. Васильєва, Н.В. Винниченко та

Л.Л. Гриценко [184, с. 343].

Дещо інакшим є підхід, представником якого є С. А. Мельник, який поділяє засоби стимулюючого державного впливу на підприємницьку діяльність на такі дві групи, як засоби прямого державного впливу (система державного замовлення та державних контрактів, встановлення норм і стандартів, законодавчі акти, прогнози, цільові комплексні програми розвитку тощо); та засоби опосередкованого впливу, до яких пропонується відносити державні кредити, дотації, податкові пільги, субсидії тощо [185, с. 89].

Нарешті, безпосередньо в контексті стимулювання підприємництва на сільських територіях варто звернути увагу на підхід, використаний авторами Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, в якій серед завдань розвитку сільських територій зазначається, зокрема, і необхідність стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на сільських територіях, насамперед віддалених та з низькою щільністю населення, шляхом використання фінансових, методичних та організаційних інструментів [186].

Не можна не зазначити також позицію Т.В. Курман, які зазначають, що державна підтримка аграрного сектору економіки охоплює, з одного боку, засоби економічного сприяння розвитку сільського господарства шляхом створення належної нормативно-правової бази та налагодження організаційно-правових форм реалізації сільськогосподарської продукції на засадах ринкових економічних відносин, а з іншого боку – механізми безпосередньої матеріальної підтримки (в тому числі дотування), фінансово-кредитні засоби, інвестування, забезпечення сприятливого податкового клімату тощо [187, с. 5-24].

Що стосується основних законодавчих актів у сфері державної підтримки сільського господарства та стимулювання підприємництва на сільських територіях, більшість з них також передбачають як різноманітні види матеріальної підтримки суб'єктів господарювання на селі, так і комплекс заходів організаційного чи методологічного характеру; при цьому все ж саме фінансовим механізмам стимулювання підприємництва приділяється більша

увага. Так, до прикладу, Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» переважно стосується саме фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу у таких формах, як здешевлення кредитів та компенсація лізингових платежів (стаття 13), часткова компенсація з бюджету єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування для сімейних фермерських господарств (стаття 13-1), прямі бюджетні дотації для суб'єктів господарювання, що займаються визначеними законом окремими видами сільськогосподарського товаровиробництва (статті 15, 16-1, 16-2 тощо); але в той самий час окремі його положення стосуються також і нефінансових стимулів для таких підприємств (зокрема, передбачена статтею 2-2 Закону інформаційна підтримка для виробників сільськогосподарської продукції, що зареєструвалися у Державному аграрному реєстрі) [15].

Іншим прикладом такого підходу законодавця є Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», у статті 32 якого декларується мета «створення сприятливих умов для утворення, становлення і розвитку сільськогосподарських кооперативів (сільськогосподарських кооперативних об'єднань)» як за рахунок фінансових механізмів (формування сприятливої податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної політики), так і шляхом надання нематеріальної підтримки (до прикладу, за рахунок сприяння підготовці висококваліфікованих кадрів для системи сільськогосподарської кооперації, розвитку мережі кооперативної освіти, проведенню наукових досліджень з питань сільськогосподарської кооперації тощо) [18].

Аналізуючи наведені вище форми стимулювання підприємництва, можна прийти до висновку, що як переважною більшістю авторів, так і в більшості чинних законодавчих актів, присвячених державній підтримці підприємництва на сільських територіях, виділяються, з одного боку, механізми, які мають чіткий та вимірюваний вплив на фінансове становище підприємств або шляхом безпосереднього виділення їм коштів чи інших матеріальних ресурсів (дотації та інші форми бюджетного фінансування) або, навпаки, зменшення їх витрат

(податкові стимули, здешевлення кредитів тощо), так і механізми, які здійснюють лише опосередкований вплив на фінансове становище підприємств через надання їм нематеріальних форм підтримки – консультативно-дорадчої, інформаційної, організаційної тощо. Зважаючи на зазначене, є підстави для умовного поділу всіх існуючих механізмів стимулювання підприємництва на сільських територіях на дві умові великі групи – фінансові та нефінансові, і саме в межах зазначених груп (починаючи з першої) ми надалі аналізуватимемо як передбачені чинним законодавством, так і перспективні механізми стимулювання.

При цьому слід відмітити, що з аналізу чинних законодавчих та програмних актів в сфері стимулювання підприємництва на сільських територіях вбачається, що саме фінансові механізми такого стимулювання є в розумінні законодавця більш пріоритетними. Такий фокус уваги держави передусім на вирішенні першочергових фінансових проблем суб'єктів господарювання на сільських територіях склався протягом усього періоду незалежності України, і безумовно, не втрачає своєї актуальності і в період після початку повномасштабного вторгнення російської федерації, коли до «традиційних» проблем розвитку сільських територій додалися ще й такі виклики, як ризики скорочення виробництва і втрати доходів споживачами у прифронтових районах, руйнування та забруднення (в тому числі замінування) на деокупованих територіях, ще більше погіршення демографічної ситуації у сільській місцевості, а також (у випадку з південними регіонами) – знищення меліоративних систем та зміна клімату у зв'язку з руйнуванням Каховської ГЕС [188].

Крім того, цілком репрезентативними для характеристики підприємств на сільських територіях є і показники впливу повномасштабного вторгнення передусім на фінансові показники малих та середніх підприємств. Так, станом на літо 2023 року загальні прямі втрати малого та середнього бізнесу було оцінено в 87 млрд. доларів США, при цьому майже половина підприємств (близько 40%) були зупинені або майже зупинені протягом 2022 року [189]

(втім, цей показник є віддаленим наслідком «шокового стану» економіки одразу після вторгнення, і є підстави припускати, що протягом 2023–2024 років частина з цих підприємств відновила свою роботу в тому чи іншому вигляді, нехай навіть шляхом релокації). Крім того, в розрізі окремих галузей відсоток підприємств, діяльність яких фактично була зупинена станом на першу половину 2023 року, в галузі сільського господарства є одним з найвищих (24%, вище тільки в галузі будівництва) [190].

За таких умов, безумовно, потреба в ефективних фінансових механізмах стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, яка була актуальною протягом усього періоду незалежності України, лише зростає. При цьому, виходячи з потреб самих підприємців, висловлених в тому числі і у вже згаданих дослідженнях проєкту «Дія.Бізнес» (спільно з Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, Advanter Group тощо), їх головними очікуваннями від держави є, серед іншого, пільгове кредитування (відмітили 46,8% респондентів), грантова допомога (39,4%) податкові пільги (36,1%) тощо [190]. Згадані потреби бізнесу загалом корелюють з передбаченими чинним законодавством та програмними документами Уряду основними методами фінансового стимулювання підприємництва на сільських територіях, якими є, зокрема, зниження податкового навантаження, державне пільгове кредитування, надання державних субсидій, дотацій та інших форм прямої матеріальної підтримки (в тому числі не в грошовому, а в натуральному виразі), та інші, менш розповсюджені методи фінансового стимулювання (наприклад, спеціальні програми державного замовлення на продукцію та послуги малого бізнесу на сільських територіях на конкурсній основі) [27, с. 88]. Тож в подальшому слід приділити окрему увагу кожному зі згаданих фінансових механізмів стимулювання підприємництва на сільських територіях.

1. Податкове стимулювання. Характерне для України відносно високе податкове навантаження, і, відповідно, потреба у вжитті державою заходів з його зниження (як шляхом податкових пільг, так і шляхом спрощення ведення

податкового обліку), констатується як представниками бізнесу, так і в наукових колах вже протягом досить тривалого періоду. Не є винятком з цього правила і малий і середній бізнес, як в цілому, так і безпосередньо на сільських територіях. Так, зокрема, згідно даних дослідження стану та потреб мікро-, малого та середнього бізнесу в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, проведеного спільно Центром Розвитку Інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, національним проектом Дія.Бізнес та AdvanterGroup, високі податки та збори назвали серед головних проблем, що перешкоджають відновленню та розвитку бізнесу, 27,5% опитаних власників та керівників відповідних підприємств, а ще 18,7% відмітили серед таких проблем перешкоди з боку регуляторних та фіскальних органів [191].

Цілком очевидно, що зниження податкового навантаження за таких умов може виступати потужним фінансовим стимулом для розвитку підприємництва на сільських територіях. Як відмічає з цього приводу Х.А. Григор'єва, постійна зміна податкових режимів, характерна для України, дестабілізує умови ведення сільського господарства та підвищує його ризикованість і непередбачуваність, тоді як виважений та збалансований підхід держави до оподаткування здатний простимулювати аграрний бізнес значно ефективніше, ніж багато інших видів підтримки [24, с. 90-91]. Відмічають ключову роль податкових стимулів і представники економічних наук – так, зокрема, як зауважують В.В. Турчак та Л.Г. Олійник, за рахунок податкових знижок чи інших податкових пільг працюючим малим підприємствам відбувається не лише зниження їх витрат, а й підвищення фінансової стійкості підприємств, їх платоспроможності та кредитоспроможності – а отже, непряме стимулювання малих підприємств фінансувати активи за рахунок власних джерел та, як наслідок, підвищення їх ділової активності [192, с. 111–115].

Аналізуючи механізми податкового стимулювання, які існували чи існують в законодавстві України для підприємців, що провадять свою діяльність на сільських територіях, слід відмітити, що переважна більшість із

них стосувались або стосуються лише сільськогосподарських товаровиробників. При цьому, як відмічає І.Ю. Ломакіна, заходи державної політики у сфері оподаткування, що здійснюють стимулюючий вплив на сільськогосподарське виробництво, можна умовно згрупувати за чотирма напрямками: а) запровадження спеціального режиму оподаткування; б) звільнення від сплати окремих видів податків і зборів (обов'язкових платежів); в) зменшення ставки оподаткування; г) списання та реструктуризації податкової заборгованості [193, с. 9].

У кожному з окреслених вище напрямків Україною в той чи інший період вживались певні заходи з метою підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Так, наприклад, Законом України «Про списання та реструктуризацію заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) платників податків у зв'язку з реформуванням сільськогосподарських підприємств» було передбачено списання податкової заборгованості, існуючої станом на 1 січня 2000 року, із колективних сільськогосподарських підприємств та низки інших конкретно визначених суб'єктів господарювання, які було реорганізовано у суб'єкти господарювання приватної форми власності або щодо яких було прийнято рішення про їх ліквідацію, а також реструктуризацію заборгованості підприємств бурякоцукрової галузі перед державним резервом на 60 місяців рівномірним погашенням боргу, починаючи з 1 жовтня 2004 року [194]. Водночас, безумовно, такий механізм податкового стимулювання є винятковим заходом, застосованим у відповідь на глибокі кризові явища в галузі, і сучасному податковому законодавству не притаманний – хоча застосування його в майбутньому, приміром, по відношенню до суб'єктів господарювання, які знаходились на тимчасово окупованих територіях чи повністю припинили свою господарську діяльність у зв'язку з бойовими діями, може бути виправданим [195, с. 407].

Зменшення ставок оподаткування окремими податками (зборами) як механізму стимулювання підприємництва на сільських територіях на сьогодні

Податковий кодекс України не передбачає. Проте одним із своєрідних проявів такого механізму можна вважати передбачену статтею 13-1 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» додаткову фінансову підтримку сімейних фермерських господарств, які зареєстровані платниками єдиного податку четвертої групи, через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (розмір якої поступово зменшується від 0,9 розміру мінімального страхового внеску в перший рік після реєстрації до 0,1 розміру такого внеску в дев'ятий і десятий роки) [15]. Попри те, що така додаткова фінансова підтримка з формальної точки зору є не пільгою зі сплати єдиного страхового внеску, а компенсацією вже сплаченого ЄСВ, тим не менш, її метою, як і в податкових пільг, є саме зменшення фіскального навантаження на сімейні фермерські господарства, передусім – новостворені.

Подібним до зниження ставок оподаткування механізмом стимулювання підприємництва на сільських територіях є звільнення від сплати окремих видів податків та зборів, яке може знаходити свій прояв як у звільненні певної групи суб'єктів від сплати певного податку взагалі так і у зменшенні бази оподаткування окремими податками. Приміром за п.п. 133.4.6. Податкового кодексу України не є платниками податку на прибуток сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи та кооперативні об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [131]. Однак варто зважати на й на те, що чинний Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» [17] вже не передбачає поділу сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі. Також за п.п. 266.2.2 Податкового кодексу України не є об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно будівлі, споруди сільськогосподарських товаровиробників (юридичних та фізичних осіб), віднесені до класу «Нежитлові сільськогосподарські будівлі» (код 1271) Класифікатора будівель і споруд НК 018:2023, що використовуються за призначенням у господарській діяльності суб'єктів господарювання та не

здаються їх власниками в оренду, лізинг, позичку; аналогічно згідно п.п. 283.1.5, та п. 283.2 Податкового кодексу України не є об'єктом оподаткування податком на землю земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодкових насаджень, а також земельні ділянки, непридатні для використання у зв'язку з потенційною загрозою їх забруднення вибухонебезпечними предметами (за умови прийняття відповідного рішення сільськими, селищними, міськими радами, військовими адміністраціями та військово-цивільними адміністраціями) [131]. Остання з перерахованих податкових пільг, безумовно, є наразі особливо актуальною, позаяк площа забруднених вибухонебезпечними предметами сільськогосподарських земель є безпрецедентною, а їх використання в господарській діяльності – неможливим.

Нарешті, що стосується спеціальних режимів оподаткування, протягом тривалого часу саме цей податковий механізм був наріжним каменем державної політики стимулювання підприємництва на сільських територіях (принаймні, в частині сільськогосподарського товаровиробництва). Як справедливо відмічає Х.А. Григор'єва, до 2014 року саме спеціальні режими оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників – фіксований сільськогосподарський податок і спеціальний режим ПДВ – були основними і найбільш стабільними правовими механізмами податкової підтримки сільського господарства в Україні, проте з проведенням податкових реформ 2015–2017 років законодавчі засади цих ефективних агропротекційних заходів були згорнуті [24, с. 113].

Тим не менш, іншим спеціальним режимом оподаткування, який залишився чинним, і поширюється на переважну більшість суб'єктів господарювання, що здійснюють свою господарську діяльність на сільських територіях, є передбачена Главою 1 Розділу XIV Податкового кодексу України спрощена система оподаткування, обліку та звітності, яка передбачає існування чотирьох груп платників єдиного податку, серед яких найбільш широко

розповсюдженими є платники третьої (фізичні особи-підприємці, юридичні особи, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 1167 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року) та четвертої (сільськогосподарські товаровиробники, сімейні фермерські господарства) груп [131].

У цьому контексті слід відзначити, що значна частина підприємців, що провадять свою господарську діяльність на сільських територіях, і при цьому займаються іншими, ніж сільське господарство, видами діяльності, на практиці підпадають під спрощений режим оподаткування, а отже, є платниками єдиного податку за ставкою 5%, а також платниками єдиного страхового внеску. Це, безумовно, є більш сприятливим податковим режимом, ніж сплата податку на прибуток підприємств чи податку з доходів фізичних осіб, ставки оподаткування якими є суттєво вищими.

Тим не менш, не можна не відмітити, що жодних специфічних преференцій для суб'єктів господарювання – платників єдиного податку, які здійснюють свою діяльність на сільських територіях, податковим законодавством не передбачено – хоча є цілком очевидним, що умови функціонування підприємства (логістика, доступність інфраструктури, доступ до робочої сили, кількість клієнтів тощо) у великих містах та на сільських територіях суттєво відрізняються не на користь останніх. Особливо це стосується таких категорій сільських територій, як сільські території у несприятливих умовах, якими відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695, є територіальні громади, що одночасно мають такі характеристики, як щільність сільського населення нижча 15 осіб на кв. кілометр, відстань до найближчих міст з населенням більше 50 тис. осіб понад 30 хвилин на автомобілі (орієнтовно 40 кілометрів автомобільними дорогами з твердим покриттям), чисельність населення скоротилася у період 2008-2018 років більш як на 30 відсотків [186]; а також сільських територій, віднесених до територій відновлення (якими, в свою чергу, відповідно до Закону України

«Про засади державної регіональної політики» є територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав [153]).

Особливої актуальності питання необхідності зниження податкового навантаження хоча б на юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють свою господарську діяльність на найбільш несприятливих для її ведення сільських територіях, набуває в контексті ініціатив Уряду з підвищення ставок військового збору та поширення зобов'язань з його сплати в тому числі і на ті категорії платників податків, які до цього його не сплачували (зокрема і платників єдиного податку). Так, 18 липня 2024 року Верховною Радою України зареєстровано урядовий проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану (реєстр. № 11416), яким, серед іншого, було передбачено поширення обов'язку зі сплати військового збору на платників єдиного податку всіх чотирьох груп за ставками 1 % від доходу – для платників єдиного податку третьої групи та 5% від суми, що дорівнює розміру двох мінімальних заробітних плат, встановлених станом на 1 січня поточного року – для платників єдиного податку першої, другої та четвертої групи; а також підвищення ставки військового збору для платників податку на доходи фізичних осіб з 1,5 % до 5 % [196] (що, зрештою, також призведе до збільшення податкового навантаження передусім на підприємців, які використовують найману працю, оскільки саме вони є податковими агентами зі сплати ПДФО за своїх співробітників).

Безумовно, в умовах воєнного стану і значного дефіциту бюджету пошук додаткових джерел фінансування Збройних Сил України є важливим завданням держави, і в інтересах обороноздатності держави такий крок видається

виправданим. Проте в той самий час підвищення податкового навантаження на підприємців, які здійснюють свою господарську діяльність на сільських територіях, може стати ще одним фактором до скорочення їх чисельності. З огляду на це, ми пропонуємо збалансувати фіскальну політику відносно таких платників податків, та тимчасово (на період дії воєнного стану та протягом декількох років після його завершення) знизити ставку оподаткування єдиним податком для платників єдиного податку третьої групи (які є найчисельнішою категорією), які здійснюють свою господарську діяльність на сільських територіях у несприятливих умовах, а також на територіях відновлення, до 2 % (за аналогією з раніше впроваджуваним зниженням ставки оподаткування для таких платників податку, яка вже діяла протягом 2022 – першої половини 2023 року). За таких умов, в разі прийняття законопроекту № 11416 держава, з одного боку, могла б збільшити надходження для фінансування Збройних Сил України, на яке направлений військовий збір, проте в той самий час посприяти збереженню на найменш сприятливих для ведення бізнесу сільських територіях існуючих на них підприємств, а можливо навіть простимулювати таким чином створення нових. Відзначимо, що Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану» [196] був прийнятий 10 жовтня 2024 р. та набув чинності 01 грудня 2024 р.

2. Ресурсна підтримка. Поряд з податковими стимулами, ще одним традиційним для України фінансовим механізмом підтримки підприємців на сільських територіях є ресурсна підтримка. Як справедливо відзначає Ф.А. Важинський, об'єктивна необхідність ресурсної підтримки підприємств малого та середнього бізнесу, особливо – на сільських територіях, зумовлена тим, що переважно такі підприємства створюються вперше або внаслідок реструктуризації підприємств, що занепали, і тому мають недостатній стартовий капітал, інші проблеми матеріально-технічного забезпечення [183, с. 122].

Проект Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських

територіях до 2030 року також приділяє значну увагу механізмам ресурсної підтримки суб'єктів господарювання на селі, відмічаючи серед шляхів розв'язання існуючих проблем їх розвитку такі, як застосування дотаційних та субсидійних механізмів їх підтримки; масштабування виробництва за рахунок підтримки оновлення та модернізації виробничих і переробних потужностей суб'єктів господарювання тощо [5].

Ресурсна підтримка може знаходити свій прояв як у наданні безпосередньо фінансової допомоги, так і шляхом здешевлення придбання сільськогосподарської техніки чи інших основних засобів для ведення господарської діяльності на селі. Що стосується першого з описаних механізмів, прикладом є фінансова підтримка фермерських господарств, передбачена одразу в декількох формах Законом України «Про фермерське господарство» [20].

Так, зокрема, частинами четвертою та п'ятою статті 5 зазначеного Закону передбачено надання грошової допомоги за рахунок бюджету, по-перше, на будівництво під'їзних шляхів до фермерського господарства, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем, а по-друге, одноразова грошова допомога переселенцям для створення фермерського господарства в трудонедостатніх населених пунктах, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України [20].

Крім того, частиною першою статті 9 Закону передбачається надання допомоги за рахунок коштів державного бюджету, у тому числі через Виплатну агенцію, а також за рахунок коштів місцевих бюджетів (в разі їх передбачення у відповідних бюджетах) низці категорій фермерських господарств, таких як новостворені фермерські господарства у період становлення (перші три роки після його створення), фермерські господарства з відокремленими фермерськими садибами, сімейні фермерські господарства, а також фермерські господарства, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах або на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України [20].

На підзаконному рівні механізми бюджетної підтримки фермерських господарств конкретизуються низкою підзаконних актів. Зокрема, відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106 (далі – Порядок № 106), фермерським господарствам можуть надаватись, зокрема, бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар), яка надається одноразово у розмірі не більше 100000 гривень на одне фермерське господарство (лише для новостворених фермерських господарств у період становлення), а також спеціальна бюджетна дотація за утримання корів усіх напрямів продуктивності, максимальний розмір якої може становити не більше 250000 гривень [197]. В той самий час, деякі з положень Закону України «Про фермерське господарство» щодо грошової підтримки фермерів поки залишаються декларативними – приміром, це стосується передбаченого статтею 9 Закону надання фінансової допомоги фермерському господарству, голова якого має вік до 35 років, в розмірі та порядку, що затверджуються Кабінетом Міністрів України [20] – незважаючи на те, що відповідна норма була внесена до Закону у 2021 році, відповідної постанови Кабінету Міністрів України прийнято не було, і на сьогодні молоді фермери претендують на бюджетну підтримку на загальних підставах.

Іншою розповсюдженою формою ресурсної підтримки є часткова компенсація вартості основних засобів (наприклад, сільськогосподарської техніки) та інших ключових для ведення бізнесу на сільських територіях активів. В цій частині законодавство України містить такі інструменти, як часткова компенсація вартості техніки та обладнання, що закуплені у підприємств вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу (надається сільськогосподарським товаровиробникам у розмірі 75 % від вартості відповідної техніки на безповоротній основі відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного

виробництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. №130 [198]); часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування вітчизняного виробництва, яка надається сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, членами яких є виключно особисті селянські, фермерські господарства та фізичні особи – сільськогосподарські товаровиробники (в розмірі 90% від вартості відповідної техніки, на конкурсній основі, відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 березня 2011 р. № 272 [199]) тощо.

Аналізуючи вищезазначені нормативні положення, слід відмітити, що коло суб'єктів, які можуть претендувати на ресурсну підтримку з боку держави, є досить обмеженим: залежно від виду підтримки, це або лише фермерські господарства/сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, причому лише ті, що відповідають певним додатковим критеріям, встановленим законодавством, або ж усі сільськогосподарські товаровиробники – але в будь-якому разі, «за бортом» державних програм ресурсної підтримки залишаються підприємства на сільських територіях, які здійснюють несільськогосподарські види діяльності. Тож принаймні після завершення воєнного стану та подолання існуючого дефіциту Державного бюджету України, державі слід розглянути варіанти поширення існуючих механізмів ресурсної підтримки на ширше коло суб'єктів господарювання, які провадять свою діяльність на сільських територіях.

3. Пільгове кредитування. «Дорогі» у порівнянні з державами ЄС кредити є загальновизнаною проблемою українського бізнесу, і бізнес на сільських територіях не є винятком. Так, як відмічається в Національній економічній стратегії на період до 2030 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179, частка сільського господарства в обсязі кредитного портфеля банків знаходиться в діапазоні 6-9 відсотків, а для малого

бізнесу загалом однією з нечисленних можливостей залучення коштів є лише кредитування комерційними банками [200]. Приділена увага даному питанню і в Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, одним із завдань якої є забезпечення виконання програм фінансової підтримки мікро– та малого підприємництва шляхом надання доступних кредитів [186].

Традиційно багато уваги приділяють даній проблемі і представники науки. Так, як зазначає В.П. Жушман, специфіка кредитування сільськогосподарських товаровиробників в Україні полягає в сезонності та ризиковості сільського господарства, і як наслідок – встановленні високих відсотків за користування кредитними коштами [201, с. 20]. Погоджується з ним і Х.А. Григор'єва, зауважуючи, що притаманні Україні дороговизна та недостатній обсяг кредитування сільськогосподарської діяльності призводять до негативних, однак цілком закономірних наслідків: сповільнення у напрямі інноваційних змін, оновлення техніко-технологічного обладнання, впровадження енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій тощо [24, с. 112].

Тим не менш, попри визнану як державою, так і в наукових колах проблему кредитування підприємців на сільських територіях, у законодавстві державна кредитна підтримка системно не врегульована. Так, як і у випадку з безповоротною бюджетною підтримкою, надання пільгових кредитів належним чином регламентовано законодавчо лише для фермерських господарств, яким такі кредити надаються через Український державний фонд підтримки фермерських господарств відповідно до бюджетної програми «Надання кредитів фермерським господарствам» на умовах, визначених Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1102 (поворотна фінансова допомога надається на конкурсній основі у розмірі, що не перевищує 1 млн. гривень, для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва – строком до п'яти років, а для придбання земельних ділянок

сільськогосподарського призначення – строком до десяти років; кредити є безвідсотковими) [202].

Відзначимо, що через оновлення законодавства про державну підтримку сільського господарства, зумовлену в першу чергу формуванням інституційної основи для адаптації українського агросектору до вимог Європейського Союзу та подальшого впровадження інструментів Спільної аграрної політики ЄС й залучення європейських фінансових ресурсів для розвитку аграрного сектору загалом та агробізнесу зокрема, задля виконання функцій з адміністрування державної підтримки агровиробників відповідно до вимог ЄС з 01 липня 2026 року Український державний фонд підтримки фермерських господарств призначено Виплатною агенцією у сфері державної підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій. Такий крок закріплено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2025 р. № 1526-р «Про призначення Виплатної агенції» [203].

У той самий час, для інших суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність на сільських територіях, механізмів, подібних до безвідсоткового кредитування фермерських господарств, законодавством не передбачено. Проте безумовно, підприємства, що провадять свою діяльність на сільських територіях, мають доступ до інших кредитних інструментів, створених передусім для малого та середнього бізнесу. Наприклад, сьогодні в Україні фінансовою підтримкою мікро-, малих та середніх підприємств успішно займається Німецько-Український фонд (НУФ), заснований Урядом спільно з НБУ та Німецьким державним банком розвитку [204]. Крім того, 18 березня 2022 року рішенням Уряду було внесено зміни до Державної програми «Доступні кредити 5–7–9%», згідно з якими програма була розширена на середні підприємства з річним доходом до 50 млн. євро (раніше було 20 млн. євро) та на великі підприємства з річним доходом більше 50 млн. євро незалежно від кількості працюючих робітників, максимальна сума кредиту для всіх суб'єктів підприємництва була збільшена з 50 до 60 млн. грн., процентна ставка була встановлена на рівні 0% річних протягом періоду воєнного стану та

одного місяця після його припинення, та 5% річних після завершення вказаного вище періоду і до кінця строку кредиту [140; 205].

Крім того, 18 червня 2024 р. було прийнято за основу проєкт Закону «Про Національну установу розвитку» (реєстр. № 11238), який передбачає створення неприбуткової установи з особливим статусом, яка виконуватиме функції із забезпечення фінансової та іншої підтримки розвитку та відбудови економіки України – Національної установи розвитку [206]. Відповідний Закон України «Про Національну установу розвитку» був введений в дію 01 січня 2026 р. [207].

До видів діяльності, які здійснює зазначена Національна установа розвитку, закон відносить, серед іншого, компенсацію відсоткової ставки, основної суми та/або інших платежів за кредитами, фінансовим лізингом, факторингом та/або гарантіями; цільовою ж групою суб'єктів підприємництва, яких буде підтримувати Національна установа розвитку, є кредитоспроможні суб'єкти мікро-, малого та середнього підприємництва, а за певних умов – також і фізичні особи-резиденти України (стаття 2 Закону) [207].

Попри те, що згаданий закон містить низку декларативних положень, і об'єктивно потребує подальшого доопрацювання (на що і було вказано депутатами при прийнятті його за основу), сама ідея створення спеціалізованої установи, яка надавала б фінансову, в тому числі кредитну, підтримку суб'єктам малого та середнього бізнесу, є однозначно позитивною, і за умови затвердження на підзаконному рівні прозорих і справедливих критеріїв відбору суб'єктів господарювання-одержувачів підтримки від Національної установи розвитку, і головне – належного рівня її фінансування, це може стати одним з ефективних механізмів стимулювання підприємництва на сільських територіях.

Таким чином, *механізм* стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є частиною більш широкого поняття, яким є стимулювання розвитку підприємництва як таке, та може бути визначений як *«система засобів та інструментів правового регулювання та публічного управління, спрямованих на досягнення тієї чи іншої індивідуально визначеної*

цїлі в межах загальної мети державної політики по відношенню до підприємництва на сільських територіях». Такі механізми можна умовно поділити на дві групи: фінансові – ті, що мають чіткий та вимірюваний вплив на фінансове становище підприємств або шляхом безпосереднього виділення їм коштів чи інших матеріальних ресурсів (дотації та інші форми бюджетного фінансування) або, навпаки, зменшення їх витрат (податкові стимули, здешевлення кредитів тощо) – та нефінансові, які здійснюють лише опосередкований вплив на фінансове становище підприємств через надання їм нематеріальних форм підтримки – консультативно-дорадчої, інформаційної, організаційної тощо.

У цьому контексті слід погодитися з позицією А. М. Пахолюка, що, незважаючи на закріплення у законодавстві принципу пільгового оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, сучасне реформування податкових відносин фактично супроводжується зростанням податкового навантаження на суб'єктів аграрного господарювання [208, с. 7]. На думку дослідника, це негативно впливає на розвиток агробізнесу, обмежує реалізацію цілей сталого розвитку сільських територій та ускладнює забезпечення продовольчої безпеки держави.

На наш погляд, зазначені висновки є цілком обґрунтованими, оскільки саме малі та середні суб'єкти підприємництва на сільських територіях найбільш гостро реагують на зростання податкового навантаження, підвищення вартості кредитних ресурсів та скорочення обсягів державної підтримки. В умовах воєнного стану, економічної нестабільності та значних втрат аграрного сектору надмірний фіскальний тиск може стримувати розвиток підприємницької активності, зменшувати інвестиційну привабливість сільських територій та посилювати соціально-економічні проблеми сільського населення. У зв'язку з цим податкова політика держави повинна бути спрямована не лише на забезпечення бюджетних надходжень, а й на створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього підприємництва, підтримки фермерських господарств, диверсифікації економіки сільських територій та забезпечення їх

сталого розвитку.

У свою чергу, серед фінансових механізмів стимулювання підприємництва на сільських територіях найбільш значущими є такі три групи інструментів, як податкові стимули (зниження податкового навантаження), ресурсна підтримка (як в грошовому виразі, так і шляхом часткової компенсації вартості придбаних підприємством основних засобів) та пільгове кредитування (шляхом надання безвідсоткових кредитів спеціалізованими державними установами, або ж шляхом здешевлення за рахунок бюджету комерційних кредитів).

Заслуговує на увагу позиція Ю. О. Костенко, що податкове стимулювання є важливим інструментом державної підтримки суб'єктів господарювання, спрямованим на збалансування податкового навантаження та матеріальних можливостей підприємців [70, с. 104]. Дослідник підкреслює, що в умовах воєнного стану держава запровадила низку податкових послаблень для суб'єктів малого підприємництва, зокрема спрощення адміністрування єдиного податку, застосування пільгової ставки єдиного податку у розмірі 2 %, пом'якшення процедур податкового контролю та тимчасове звільнення від окремих видів відповідальності.

Зазначені заходи, на нашу думку, мають важливе значення і для розвитку підприємництва на сільських територіях, оскільки дозволяють суб'єктам малого та середнього бізнесу зберігати господарську діяльність в умовах економічної нестабільності, дефіциту фінансових ресурсів та воєнних ризиків. Особливо актуальними такі механізми є для підприємців, які здійснюють діяльність у віддалених сільських громадах та мають обмежений доступ до кредитних ресурсів і ринків збуту. Крім того, спрощення податкового адміністрування та тимчасове зменшення податкового навантаження сприяють підтримці зайнятості населення, збереженню підприємницької активності та забезпеченню економічної стійкості сільських територій в умовах воєнного стану.

Окремий інтерес становить підхід А. М. Пахолюка та А. М. Земко

стосовно того, що фінансова діяльність суб'єктів аграрного господарювання забезпечує розвиток не лише окремих сільськогосподарських товаровиробників, а й сільських територій загалом, виступаючи одним із важливих інструментів подолання бідності сільського населення та забезпечення соціально-економічного розвитку села [209, с. 18].

Підтримуємо таку позицію, оскільки фінансова підтримка підприємництва на сільських територіях має комплексне значення та впливає не лише на економічні показники діяльності окремих суб'єктів господарювання, а й на рівень зайнятості населення, розвиток місцевої інфраструктури, підвищення інвестиційної привабливості територій та забезпечення їх сталого розвитку. У сучасних умовах особливого значення набуває формування ефективної системи фінансово-правових механізмів підтримки підприємництва, здатних забезпечити адаптацію сільських територій до економічних та соціальних викликів, пов'язаних із воєнним станом, демографічними проблемами та процесами європейської інтеграції.

Слід відзначити, що в тій чи іншій мірі підприємства, що здійснюють свою діяльність на сільських територіях, мають доступ до всіх трьох перелічених вище механізмів стимулювання, однак здебільшого передбачені законодавством інструменти стосуються лише обмеженого кола сільськогосподарських товаровиробників (головним чином – фермерських господарств), і майже не поширюються на суб'єктів господарювання, які провадять на сільських територіях «несільськогосподарські» види діяльності.

У науковій літературі також наголошується, що аграрне підприємництво не обмежується виключно процесом виробництва сільськогосподарської продукції, а охоплює широкий комплекс діяльності, пов'язаної з її переробкою, зберіганням, транспортуванням, логістикою, агросервісним обслуговуванням, маркетингом та розвитком інноваційних напрямів господарювання [210, с. 32–34]. Зокрема, Г. С. Корнієнко підкреслює, що сучасне аграрне підприємництво виконує не лише економічну, а й соціальну та екологічну функції, оскільки сприяє розвитку сільської місцевості, створенню нових робочих місць,

підтримці місцевої інфраструктури та забезпеченню екологічної безпеки.

На наш погляд, такий підхід має важливе значення і для формування сучасної системи стимулювання підприємництва на сільських територіях, оскільки розвиток аграрного сектору повинен поєднуватися із підтримкою соціальної інфраструктури, зайнятості населення та екологічно безпечних форм господарювання. Саме комплексний підхід до розвитку підприємництва здатний забезпечити економічну стійкість сільських територій та підвищити рівень їх соціально-економічного розвитку.

Аналізуючи проблематику державної підтримки агробізнесу, І. В. Ковальчук та О. Г. Курчин звертають увагу на те, що нестабільність і фрагментарність аграрного законодавства негативно впливають на ефективність механізмів державної підтримки та ускладнюють практичну реалізацію прав суб'єктів агробізнесу [69, с. 31]. Автори підкреслюють, що надмірна динамічність нормативно-правового регулювання не дозволяє повною мірою забезпечити сприятливі умови для ведення підприємницької діяльності та захисту інтересів суб'єктів господарювання у аграрній сфері.

Вважаємо, що зазначені висновки є особливо актуальними для розвитку підприємництва на сільських територіях, оскільки ефективність державної підтримки значною мірою залежить не лише від обсягів фінансування, а й від стабільності, послідовності та зрозумілості правового регулювання. Часті зміни законодавства, складність адміністративних процедур і недостатня системність нормативної бази створюють додаткові ризики для суб'єктів малого та середнього підприємництва, знижують рівень інвестиційної привабливості сільських територій та ускладнюють довгострокове планування господарської діяльності. У зв'язку з цим важливого значення набуває формування стабільної та комплексної системи правового регулювання державної підтримки підприємництва, орієнтованої на забезпечення сталого розвитку сільських територій та підвищення економічної спроможності територіальних громад.

Важливим напрямом забезпечення сталого розвитку сільських територій є диверсифікація несільськогосподарської діяльності, яка передбачає

розширення видів економічної активності сільського населення поза межами традиційного аграрного виробництва. Такий підхід сприяє створенню додаткових робочих місць, підвищенню рівня зайнятості населення, зростанню доходів територіальних громад та зменшенню залежності економіки села виключно від сільського господарства.

Несільськогосподарська діяльність на сільських територіях може охоплювати різноманітні напрями підприємництва, серед яких особливе значення мають сільський зелений туризм, промислова та переробна діяльність, виробництво специфічної районованої продукції, розвиток народних художніх і мистецьких промислів, транспортні перевезення, сфера громадського харчування та інші види послуг. Крім того, у окремих регіонах важливу роль можуть відігравати заготівля лісу, видобуток піску, щебеню та інших корисних копалин, що зумовлено природно-ресурсним потенціалом відповідної території.

Вибір конкретних видів несільськогосподарської діяльності для кожної сільської території має індивідуальний характер та залежить від наявних природних, економічних, історико-культурних і трудових ресурсів, географічного розташування території, рівня розвитку інфраструктури та інвестиційної привабливості регіону. Саме тому формування ефективної моделі диверсифікації повинно здійснюватися з урахуванням місцевої специфіки та потенціалу територіальних громад.

Значну роль у розвитку несільськогосподарського підприємництва відіграє й належне фінансове забезпечення відповідних стратегій, програм і проєктів розвитку сільських територій. Фінансування таких заходів може здійснюватися за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, ресурсів фізичних і юридичних осіб, міжнародної технічної допомоги, грантових програм, інвестицій та інших джерел [211, с. 53-58].

Таким чином, кожна територіальна громада, суб'єкт господарювання та житель сільської місцевості повинні визначати оптимальні напрями диверсифікації економічної діяльності з урахуванням власних ресурсних можливостей, потреб місцевого населення та перспектив соціально-

економічного розвитку відповідної території.

Окремо обґрунтовується необхідність зниження податкового навантаження на суб'єктів господарювання, що провадять свою діяльність на сільських територіях у несприятливих умовах та на територіях відновлення, в контексті підвищення ставок військового збору та поширення обов'язку з його сплати на платників єдиного податку. З метою збалансування фіскальної політики відносно таких платників податків, ми пропонуємо тимчасово (на період дії воєнного стану та протягом декількох років після його завершення) знизити ставку оподаткування єдиним податком для платників єдиного податку третьої групи (які є найчисельнішою категорією), які здійснюють свою господарську діяльність на сільських територіях у несприятливих умовах, а також на територіях відновлення, до 2 % через внесення відповідних змін до Податкового кодексу України.

2.3. Правове забезпечення нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях

Розглянувши в межах попереднього підрозділу податкові, кредитні, ресурсні та інші фінансові механізми підтримки підприємництва на сільських територіях, надалі зосередимо увагу також і на таких напрямках стимулювання державою підприємств, які здійснюють лише опосередкований вплив на їх фінансове становище, і яким зазвичай приділяється набагато менша увага як законодавцем, так і самими підприємцями – надання підприємствам різноманітних нематеріальних форм підтримки (консультативно-дорадчої, інформаційної, організаційної тощо), які в попередньому підрозділі нами було умовно об'єднано в узагальнюючу категорію «нефінансові механізми стимулювання».

Варто, однак, відмітити, що вищезазначений термін, хоч і не є надто розповсюдженим, проте все ж вживається щонайменше в економічній науці – так, зокрема, про «нефінансові інструменти сприяння» на противагу

фінансовим (якими є заходи податкового стимулювання, пільгове фінансування підприємницьких проєктів, прийнятні умови банківського кредитування тощо) говорить А.І. Ковальов, описуючи механізми стимулювання місцевого економічного розвитку та активізації підприємницької діяльності [212, с. 120]. Це дає нам підстави вважати пропонований нами термін притаманним сучасній науці і не зупинятись детальніше на його обґрунтуванні, зосередившись безпосередньо на характеристиці як існуючих, так і перспективних нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.

Що стосується пріоритетних для самого малого та середнього бізнесу в умовах воєнного стану проблем та потреб у підтримці, то, приміром, станом на липень 2023 року, за результатами опитування «Дія.Бізнес», проведеного спільно з Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, Advanter Group тощо, серед перешкод до відновлення та/або розвитку бізнесу, окрім традиційних та проаналізованих в межах попереднього розділу дослідження фінансових чинників, власниками бізнесу відмічались також і такі, як неефективна, довга та дорога логістика (10,2%), відсутність достатньої підтримки бізнесу на рівні громади (12,5%, причому з тенденцією до зростання порівняно з аналогічним опитуванням, проведеним у 2022), і найчастіше – відсутність достатньої кількості кваліфікованих працівників – 21,8% (зі стрімкою тенденцією до подальшого зростання) [189].

Саме остання з відзначених проблем – брак кваліфікованих кадрів – безумовно, видається наразі найбільш гострою. Як зазначається в оновленій у серпні 2024 року Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, статус тимчасового захисту у країнах Європи на початок червня 2023 р. отримали близько 5,1 млн. громадян України, а у російській федерації та Республіці Білорусь перебували близько 1,5 млн. громадян України [186]; а вже станом на другу половину 2024 року, за даними парламентської тимчасової спеціальної комісії з питань захисту прав ВПО, за кордоном знаходились 7,7 мільйонів українців (5,3 мільйонів з них – в країнах ЄС) [213].

Як наслідок, виходячи з даних, наведених у Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р, орієнтовна кількість населення України на територіях, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження у повному обсязі станом на липень 2024 року становить близько 31,1 млн. осіб [214]. Більше того, згідно з прогнозами, в Україні посилюватиметься негативна динаміка народжуваності. Триваюча збройна агресія російської федерації неминуче спричинить зростання рівня смертності та скорочення тривалості життя. Різкі зміни у динаміці народжуваності відбуваються протягом останніх двох років [186].

Цілком природньо негативні демографічні тенденції прямо впливають і на ринок праці України. Як зазначається в Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, за оцінкою Міжнародної організації праці, рівень зайнятості в Україні у 2022 році знизився на 15,5 відсотка (що відповідає втраті 2,4 млн. робочих місць) порівняно з 2021 роком, а протягом наступного десятиріччя дефіцит на ринку праці буде лише посилюватись і сягне близько 4,5 млн. працівників [214].

Зважаючи на вищезазначене, цілком очікувано, що в аналогічному дослідженні Дія.Бізнес у серпні 2024 року проблему відсутності достатньої кількості кваліфікованих працівників відмітили як одну з пріоритетних більшість опитуваних – а саме 52,4%. При цьому другою серед проблем у взаємовідносинах бізнесу з державою було вказано відмову у бронюванні працівників (вказали 18% респондентів), що також прямо пов'язано з питанням браку кадрів. Крім того, ще 22,8% респондентів відмітили в якості однієї з ключових перепон для ведення бізнесу перешкоди з боку регуляторних органів; тоді як вплив таких чинників, як неефективна, довга і дорога логістика та відсутність необхідної підтримки бізнесу на рівні громади порівняно з 2023 роком дещо знизився та становив 9,2% та 10,1% відповідно [215].

Таким чином, з огляду на описані вище потреби бізнесу та проблеми розвитку сільських територій, а також беручи до уваги проаналізовані в межах

попереднього підрозділу класифікації як фінансових, так і нефінансових механізмів стимулювання підприємництва, нами пропонується згрупувати та дослідити нефінансові механізми стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях за наступними основними напрямками.

1. Підтримка та розвиток людського капіталу на сільських територіях.

В умовах триваючої збройної агресії російської федерації і, відповідно, воєнного стану та загальної мобілізації, одним із факторів, які найбільш критично впливають на ринок праці, особливо на сільських територіях, є складнощі з бронюванням працівників.

Так, відповідно до пункту 1 Порядку бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 76, пропонуватись до бронювання на період мобілізації та на воєнний час можуть, в тому числі, військовозобов'язані, які працюють на підприємствах, в установах та організаціях, які в установленому порядку визначено критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період [216].

У свою чергу, критерії віднесення підприємств до критично важливих визначені Критеріями та порядком, за якими здійснюється визначення підприємств, установ та організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, а також критично важливими для забезпечення потреб Збройних Сил, інших військових формувань в особливий період, затвердженими цією ж постановою Кабінету Міністрів України. Так, відповідно до пунктів 2, 3 зазначених Критеріїв та порядку, підставою для прийняття рішення про визначення підприємства, установи, організації критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період є відповідність трьом або більше критеріям із семи, визначених пунктом 2 Критеріїв. Відкинувши ті критерії, які стосуються лише певних видів господарської діяльності (зокрема, резиденство в «Дія Сіті»), а також критерій належності до стратегічно важливих об'єктів

державної власності, отримуємо п'ять критеріїв, яким принаймні теоретично можуть відповідати суб'єкти господарювання приватної власності, які здійснюють свою господарську діяльність на сільських територіях:

– загальна сума сплачених податків, зборів, платежів до державного і місцевих бюджетів, крім митних платежів, та сума сплаченого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування протягом звітного податкового року перевищує еквівалент 1,5 млн. євро;

– сума надходжень в іноземній валюті, крім кредитів і позик, за звітний податковий рік перевищує еквівалент 32 млн. євро;

– підприємство, установа, організація має важливе значення для галузі національної економіки чи забезпечення потреб територіальної громади (за критеріями, встановленими органами виконавчої влади, іншими державними органами або обласною, Київською та Севастопольською міською держадміністрацією (військовою адміністрацією у разі її утворення) з урахуванням потреб територіальної громади, за погодженням з Мінекономіки та Міноборони);

– відсутність заборгованості із сплати податків до державного і місцевих бюджетів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

– розмір нарахованої середньої заробітної плати застрахованих осіб – працівників підприємств, установ, організацій за останній календарний квартал становить не нижче за розмір мінімальної заробітної плати по країні, помноженої на коефіцієнт 2,5 (станом на 01.01.2026 року, враховуючи розмір мінімальної заробітної плати в 8 тис. 647 гривень, цей розмір має становити не менше ніж 21 тис. 618 гривень) [216].

Зважаючи на те, що переважна більшість підприємств, розташованих на сільській території, належать до суб'єктів малого та середнього бізнесу, відповідність їх першим двом із перелічених критеріїв (сума сплачених податків понад 1,5 млн. євро або валютної виручки понад 32 млн. євро протягом року) є малоімовірною. Таким чином, умовою бронювання

працівників для таких підприємств є відповідність трьом іншим критеріям з перерахованих – відсутність заборгованості із сплати податків, «важливе значення для забезпечення потреб територіальної громади» (яке визначається відповідною обласною державною (військовою) адміністрацією фактично в «ручному режимі», що містить корупційні ризики), а також середній розмір заробітної плати найманих працівників не менш ніж 21 тис. 618 гривень.

За таких умов, підприємство, відповідно до пунктів 3, 8 Порядку бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час має право подати на бронювання не більше ніж 50 відсотків військовозобов'язаних працівників, причому лише тих, чия заробітна плата перевищує 21 тис. 618 гривень; і такі працівники можуть бути заброньовані на строк до 12 місяців [216].

В цьому контексті не можна обійти увагою той факт, що станом на кінець III кварталу 2024 року, за даними Держстату, середньомісячний розмір заробітної плати в цілому по Україні є вищим за встановлений законодавством мінімальний поріг для бронювання працівників – 21 946 грн.; проте, приміром, в сільському господарстві він є нижчим за «поріг» бронювання і становить лише 18 569 грн. [217]. Крім того, враховуючи регіональні диспропорції в оплаті праці, цілком обґрунтовано можна припустити, що і в інших видах економічної діяльності оплата праці в сільській місцевості є значно нижчою, ніж у великих містах, і, відтак, в багатьох випадках нижчою за «поріг» у 21 тис. 618 гривень.

Зважаючи на зазначене, кількість найманих працівників, які згідно встановлених критеріїв можуть бути заброньовані на підприємствах, що здійснюють свою діяльність у сільській місцевості як в сільському господарстві, так і в інших видах економічної діяльності, особливо на малих підприємствах, на практиці є досить незначною. Власне, на недосконалість існуючих механізмів бронювання працівників прямо вказує той факт, що станом на серпень 2024 року 80,6% опитаних компаній не мали жодного заброньованого спеціаліста [215]. Ще одним аспектом зазначеної проблеми є

також неможливість бронювання фізичних осіб-підприємців, які становлять досить значну частку підприємців на сільських територіях.

Усвідомлюючи необхідність забезпечення обороноздатності держави, безумовно, слід бути особливо обережними з будь-якими законодавчими ініціативами, які призведуть до подальшого зменшення мобілізаційного резерву. Тим не менш, станом на сьогодні законодавство в сфері бронювання військовозобов'язаних не повною мірою враховує інтереси сталого розвитку сільських територій, оскільки, як вже було зазначено вище, суттєво обмежує можливості для бронювання працівників підприємств, особливо малих та середніх, що здійснюють свою діяльність на сільських територіях, а також повністю виключає можливість такого бронювання для ФОПів. З огляду на це, та беручи до уваги критичну важливість аграрного сектору для економіки України та продовольчої безпеки світу, ми вважаємо, що *принаймні критерій мінімальної заробітної плати, яку має отримувати працівник, щоб мати право на бронювання, для різних типів територій має бути диференційованим, і, зокрема, на сільських територіях, особливо на територіях відновлення чи інших територіях у несприятливих умовах, має бути скоригований у бік зменшення*, для врахування реального обсягу доходів на таких територіях [218].

За поточної ситуації з бронюванням військовозобов'язаних працівників, безумовно, актуалізується потреба у ширшому залученні на ринку праці жінок, осіб з інвалідністю та громадян, старших за 60 років. Зокрема, як відмічається в Стратегії демографічного розвитку на період до 2040 року, до початку повномасштабної збройної агресії з 2,7 млн. осіб з інвалідністю, зареєстрованих в Україні, було працевлаштовано лише 16 відсотків. Крім того, значна потенційно активна частина суспільства залишається виключеною з ринку праці, зокрема жінок, які доглядають за дітьми молодшого віку, особливо в громадах, які розташовані поруч із зоною бойових дій [214].

На потребі у збільшенні ролі жінок на ринку праці на сільських територіях звертається увага і в Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, схваленій

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р, в якій, серед іншого, зазначається, що жінки відіграють важливу роль у розвитку сільських територіальних громад, проте сільські жінки продовжують стикатися з більшими труднощами, ніж чоловіки, під час отримання та збереження стабільної роботи та участі в процесах прийняття рішень; існує потреба в підтримці розвитку жіночого підприємництва, залученні жінок до процесу прийняття рішень та забезпеченні їх доступу до необхідних послуг у сільській місцевості [157].

У цій частині державі слід вживати заходів, спрямованих на підтримку навчання або перекваліфікації жінок для уможливлення виконання ними обов'язків за традиційно «чоловічими» професіями, яких досить багато в тому числі і в сільському господарстві (водії, механіки сільськогосподарської техніки тощо). Зокрема, з позитивної сторони слід відмітити розпочату згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1302 реалізацію експериментального проєкту щодо організації професійного навчання жінок для працевлаштування у сферах, де вони були традиційно недостатньо представлені, який передбачає фінансування за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття первинної професійної підготовки або перепідготовки чи професійного (професійно-технічного) навчання жінок за такими професіями, як, зокрема, водії автотранспортних засобів, майстер з діагностики та налагодження електронного устаткування автомобільних засобів, слюсар з ремонту колісних транспортних засобів, тракторист-машиніст сільськогосподарського (лісогосподарського) виробництва тощо [219].

Крім того, ще однією категорією працівників, які мають ширше залучатись до ринку праці на сільських територіях, є внутрішньо переміщені особи. Так, станом на вересень 2023 року із 2,1 млн. зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб працездатного віку було працевлаштовано лише близько 800 тис. осіб [214]. У випадку із сільськими територіями проблема посилюється ще й тим, що значна частина внутрішньо переміщених осіб переїхала на сільські

території з міст і, відповідно, є недостатньо адаптованою до роботи в сільському господарстві чи інших традиційних для села видах економічної діяльності.

Як відмічається з цього приводу в Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, завданнями державної політики, виконання яких є необхідним для досягнення цілі «Сильна, спроможна та конкурентоспроможна регіональна економіка» є стимулювання підприємницької активності в регіонах шляхом стимулювання внутрішньо переміщених осіб працездатного віку, ветеранів війни та членів їх сімей, безробітних осіб до працевлаштування, заснування власного бізнесу, а також покращення доступу населення до ринків праці через підвищення трудової мобільності та адаптації до місцевих потреб [156]. Однак дієвих правових механізмів реалізації даних завдань на сьогодні не створено.

Важливим також є сприяння з боку держави поверненню у сільську місцевість кваліфікованої сільської молоді, що пройшла навчання у закладах вищої освіти, і яка не бажає повертатись в сільську місцевість для працевлаштування передусім через украй незадовільні умови життя та оплати праці, шляхом запровадження, приміром, програм надання пільгового житла, кредитів і т. д., тобто формування сфери побутових та інформаційних послуг, культурного відпочинку тощо [6].

Значний потенціал у забезпеченні зайнятості населення на сільських територіях відіграють агрохолдинги. Зокрема, у наукових джерелах обґрунтовується, що в умовах воєнного стану та загальної мобілізації суттєво зростає значення великих аграрних компаній, насамперед агрохолдингів, які спроможні забезпечувати збереження кадрового потенціалу, зокрема висококваліфікованих спеціалістів. Водночас фахівці наголошують (з чим ми також погоджуємось), що чинні критерії бронювання працівників переважно адаптовані до потреб великих підприємств, що фактично ускладнює або робить неможливим застосування таких механізмів для малих форм господарювання, зокрема фермерських господарств і сільськогосподарських кооперативів.

Розроблені в доктрині аграрного права й практичні пропозиції щодо необхідності законодавчого закріплення як «негативних», так і «позитивних» стимулів для залучення агрохолдингів до працевлаштування мешканців сільських територій. Серед можливих заходів вченими визначено: встановлення вимог щодо обов'язкового створення робочих місць або працевлаштування певної кількості сільських жителів як умови участі агрохолдингів у проєктах відновлення; посилення ролі аграрних підприємств як ключових стейкхолдерів у формуванні політики зайнятості; розвиток партнерства між бізнесом і закладами освіти з метою підготовки фахівців відповідного профілю з подальшим їх працевлаштуванням [109, с. 172–177].

2. Відновлення та розбудова інфраструктури сільських територій.

Проблемою, яка безпосередньо пов'язана з описаним вище дефіцитом кадрів для роботи на сільських територіях, є також незадовільний стан розвитку на таких територіях інфраструктури – транспортної, соціальної, ринкової тощо. Як відмічає А.М. Банташ, розвиток територіальних громад визначається відсутністю належного дорожньо-транспортного з'єднання, достатньої кількості об'єктів, фінансової, ринкової, інноваційної, підприємницької, побутової, комунікаційної, соціальної та культурної інфраструктури, що, в свою чергу, перешкоджає розвитку підприємницької діяльності на таких територіях та поглиблює їх периферійний тип розвитку [146, с. 38].

Населення територіальних громад, зокрема сільських, позбавлене можливості отримання якісних побутових, освітніх, соціальних, культурних та медичних послуг, які переважно надаються в містах, районних та обласних центрах. Також відмічається низька функціональна здатність інфраструктури сільських територій, що обмежує об'єми розвитку їх інституціонального забезпечення та збільшує частку трансакційних витрат у діяльності суб'єктів господарювання [174, с. 25]. Особливо гострою видається проблема недостатньої якості медичної інфраструктури – так, не в останню чергу через проблеми доступності до медичних, реабілітаційних та рекреаційних послуг для жителів невеликих населених пунктів середня очікувана тривалість в життя

в сільській місцевості є нижчою за середній показник по Україні (так, станом на 2020 рік середній показник по Україні становив 71,35 року, при цьому для міської території він був вищим – 71,83 року, тоді як для сільської становив лише 70,32 року. Для порівняння, у ЄС цей показник в тому ж 2020 році становив 80,4 року [214]. Тобто, іншими словами, середня тривалість життя в сільських населених пунктах України є на 10 років коротшою, ніж середній показник для країн-членів ЄС, що видається катастрофічним показником і, серед іншого, напряду впливає і на економічну активність старшого населення сільських територій.

Інфраструктурне відставання є особливо гострою проблемою для територій, постраждалих від збройної агресії російської федерації. Як відмічається в Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, до основних проблем, які постають після деокупації територій, належать відсутність доступу до базових житлово-комунальних, адміністративних та соціальних послуг внаслідок руйнування інженерних мереж, соціальної інфраструктури та житлового фонду, забруднення територій вибухонебезпечними предметами, пошкодження транспортної інфраструктури тощо. Також в зазначеній Стратегії окремо виділяється потреба у відновленні об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних (зрошувальних) систем в Одеській, Миколаївській, Запорізькій та Херсонській областях [186], яка, безумовно, є критично важливою для розвитку сільського господарства і сільських територіях в зазначених регіонах, враховуючи їх посушливий клімат.

На проблеми з транспортним сполученням в сільській місцевості звертається увага і в Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, схваленій постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2024 р. № 1550. Так, як відмічається в зазначеній Стратегії, однією з ключових проблем, що стоять на заваді забезпеченню належного рівня мобільності населення України, є відсутність регулярного пасажирського сполучення для частини мешканців сільської місцевості – в тому числі через те, що у зв'язку з реалізацією адміністративно-територіальної реформи в Україні (а саме

зменшенням кількості районів) багато населених пунктів стали більш віддаленими від районного центру, тож мають потребу в установленні регулярного сполучення з новими районними центрами; а також зважаючи на майже повну відсутність регулярного сполучення з прифронтовими територіями, поряд з якими ведуться бойові дії [220]. Водночас, на жаль, констатуючи проблеми недостатнього розвитку інфраструктури сільських територій, держава водночас вживає досить обмежених заходів для подолання таких проблем – що, безумовно, в першу чергу викликане високою вартістю реалізації інфраструктурних проєктів в умовах обмеженого фінансування та пріоритету державних видатків на сферу оборони. Залишається сподіватись, що певні позитивні зрушення в цьому напрямку матимуть місце на етапі реалізації вищезгаданих стратегій, позаяк останні принаймні не ігнорують проблеми розвитку інфраструктури сільських територій.

3. Деретуляція і спрощення ведення господарської діяльності на сільських територіях.

Одним зі шляхів нематеріального стимулювання ведення підприємницької діяльності, в тому числі і на сільських територіях, є дерегуляція: спрощення дозвільних процедур для ведення такої діяльності, обмеження регуляторного тиску держави на підприємців шляхом перевірок тощо. Як відмічається з цього приводу в літературі, перспективними напрямками стимулювання суб'єктів малого і середнього підприємництва є, зокрема, сприяння спрощенню для них дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду (контролю), отримання документів дозвільного характеру та скорочення строку проведення таких процедур, а також гарантування прав таких суб'єктів під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності [221].

Певні позитивні зрушення в цьому напрямку мають місце. Так, зокрема, 17 липня 2024 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов провадження господарської діяльності в період дії воєнного стану в Україні» № 3869-ІХ, яким, серед іншого, на період

воєнного стану та до кінця календарного року, в якому буде припинено або скасовано воєнний стан, але не менше трьох місяців з дня його припинення чи скасування, дозволяється набуття суб'єктами господарювання права на провадження окремих видів господарської діяльності на підставі подання до відповідних органів ліцензування, дозвільних органів та ЦНАПів декларації про провадження господарської діяльності без отримання документів дозвільного характеру. Крім того, на період воєнного стану зупиняється проведення планових перевірок органів ліцензування щодо додержання вимог законодавства у сфері ліцензування [212].

Крім того, питання дерегуляції торкнулися не лише діючих суб'єктів господарювання, але й умов для відкриття нового бізнесу. Зокрема, державна реєстрація фізичної особи-підприємця наразі є можливо як через центри надання адміністративних послуг, так і в режимі онлайн, зокрема, через додаток Дія (послуга автоматичної реєстрації ФОП). Також при цьому одразу можна обрати загальну чи спрощену систему оподаткування. Сама реєстрація відбувається в автоматичному режимі без участі державного реєстратора. Те саме стосується й автоматичного закриття ФОП [223, с. 273–280].

Важливим кроком України як на шляху до євроінтеграції в аграрній сфері, так і в контексті цифровізації державного управління та спрощення адміністративних процедур стало прийняття 19 вересня 2024 р. Закону України «Про інформаційно-комунікаційну систему «Державний аграрний реєстр» [224], який набрав чинності 18 січня 2025 року [223].

Аналізуючи сучасні тенденції цифровізації аграрного управління, М. А. Копиця звертає увагу на те, що впровадження Державного аграрного реєстру (ДАР) має важливе значення не лише для спрощення адміністративних процедур, а й для забезпечення прозорості державної підтримки, підвищення ефективності публічного управління та адаптації національної аграрної політики до стандартів Європейського Союзу [44, с. 342–343]. Автор підкреслює, що аграрний реєстр виступає багатофункціональним цифровим інструментом, який забезпечує облік суб'єктів аграрної діяльності,

адміністрування програм підтримки, моніторинг дотримання нормативних вимог та формування достовірної статистичної інформації.

На наш погляд, запровадження Державного аграрного реєстру дійсно є одним із найбільш перспективних напрямів модернізації системи державної підтримки підприємництва на сільських територіях. Використання єдиної цифрової платформи дозволяє спростити доступ суб'єктів господарювання до програм фінансової підтримки, зменшити бюрократичні процедури, підвищити оперативність обробки інформації та мінімізувати ризики корупційних зловживань під час розподілу бюджетних коштів. Крім того, інтеграція ДАР із іншими державними інформаційними системами сприятиме підвищенню ефективності державного контролю, формуванню достовірної статистичної бази та забезпеченню більш прозорого й прогнозованого механізму реалізації аграрної політики України відповідно до європейських стандартів.

Прийняття зазначеного Закону спрямоване на формування єдиної державної інформаційної системи у сфері аграрної політики, що забезпечує збір, обробку, зберігання та обмін інформацією про суб'єктів аграрного сектору.

Запровадження Державного аграрного реєстру має важливе практичне значення для суб'єктів підприємництва на сільських територіях, оскільки дозволяє спростити доступ до програм державної підтримки, зменшити рівень бюрократичного навантаження та забезпечити прозорість процедур надання фінансової допомоги. Крім того, функціонування такої системи сприяє цифровізації взаємодії між державою та аграрними товаровиробниками, підвищенню ефективності адміністрування державних програм, а також створенню єдиного інформаційного простору у сфері сільського господарства.

Розглядаючи проблематику цифровізації земельних правовідносин, І. М. Цвігун наголошує, що сучасні електронні системи та державні реєстри виконують не лише облікову функцію, а й виступають важливим елементом ефективного управління земельними ресурсами та забезпечення реалізації права власності на землю [226, с. 60–61]. Автор підкреслює, що впровадження

цифрових технологій у сфері земельних правовідносин сприяє підвищенню прозорості адміністративних процедур, спрощенню доступу до інформації та вдосконаленню механізмів державного контролю за використанням земельних ресурсів. Водночас дослідник звертає увагу на необхідність поетапного впровадження цифрових інструментів та постійного моніторингу можливих правових ризиків, пов'язаних із функціонуванням електронних реєстрів.

На наш погляд, зазначений підхід має важливе значення і для розвитку підприємництва на сільських територіях, оскільки цифровізація земельних та аграрних відносин дозволяє спростити доступ суб'єктів господарювання до адміністративних послуг, підвищити рівень відкритості інформації та забезпечити більш ефективну реалізацію програм державної підтримки. Крім того, розвиток цифрової інфраструктури сприяє підвищенню інвестиційної привабливості сільських територій, удосконаленню механізмів управління земельними ресурсами та адаптації аграрної політики України до сучасних європейських стандартів.

Особливого значення Державний аграрний реєстр набуває в умовах адаптації українського законодавства до вимог Європейського Союзу, оскільки створення подібних цифрових систем відповідає сучасним європейським підходам до управління аграрною політикою, обліку отримувачів державної підтримки та контролю за використанням бюджетних коштів. Водночас функціонування Реєстру має сприяти більш адресному та ефективному розподілу державної допомоги, насамперед серед малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників.

Таким чином, запровадження інформаційно-комунікаційної системи «Державний аграрний реєстр» можна розглядати не лише як технічне оновлення механізмів державного управління аграрною сферою, а і як важливий елемент модернізації системи правового регулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, спрямований на забезпечення прозорості, доступності та ефективності державної підтримки аграрного сектору.

Врегульований даним законом Державний аграрний реєстр є автоматизованою електронною системою, створеною Мінагрополітики з метою ефективного та прозорого залучення та розподілу усіх видів підтримки для українських аграріїв, як за кошти державного бюджету, так і у вигляді пільгових кредитів, міжнародних грантів або технічної допомоги [224]. Відповідно до статті 4 зазначеного закону, використання інформації з Державного аграрного реєстру є обов'язковим при наданні державної підтримки, підтримки за рахунок коштів місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги, грантів у сільському господарстві чи іншої допомоги (підтримки) відповідно до законів України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [25], «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» [227], «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [228], «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [15], «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» [229]; проте так само Державний аграрний реєстр може використовуватись і в процесі надання адміністративних та інших публічних послуг суб'єктам, а також електронного обміну даними у сферах забезпечення формування та реалізації державної аграрної політики, державної політики у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави [225].

Водночас актуальні напрями подальшого розвитку Державного аграрного реєстру деталізуються і в сучасних програмних документах, підготовлених за участю міжнародних партнерів України. Так, у Плані залучення зацікавлених сторін у межах проекту «Посилення спроможності Державного аграрного реєстру в Україні» наголошується, що одним із ключових завдань модернізації ДАР є розширення охоплення системою дрібних та середніх фермерів, інтеграція з іншими державними реєстрами, розвиток цифрових сервісів підтримки користувачів та впровадження елементів Інтегрованої системи адміністрування та контролю (ІСАК), що відповідає вимогам Європейського

Союзу [230].

У документі також підкреслюється, що цифровізація аграрного управління повинна супроводжуватися забезпеченням доступності електронних сервісів для вразливих категорій населення, зокрема дрібних фермерів, осіб з низьким рівнем цифрової грамотності, внутрішньо переміщених осіб, мешканців віддалених територій та осіб з інвалідністю.

Вважаємо, що такий підхід має важливе значення для формування сучасної системи державної підтримки підприємництва на сільських територіях, оскільки забезпечує не лише технологічне вдосконалення механізмів адміністрування, а й сприяє підвищенню доступності державних послуг, прозорості розподілу бюджетних коштів та розширенню можливостей участі малих і середніх суб'єктів господарювання у програмах державної підтримки. Крім того, інтеграція ДАР із іншими державними інформаційними системами та впровадження європейських цифрових стандартів створюють передумови для підвищення ефективності аграрної політики, зміцнення інституційної спроможності держави та подальшої адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу.

4. Вдосконалення консультативно-дорадчої та інформаційної підтримки підприємств на сільських територіях.

Останнім, проте далеко не найменш важливим аспектом нефінансового стимулювання підприємництва на сільських територіях є консультативно-дорадча та інформаційна підтримка як потенційних, так і діючих суб'єктів господарювання, що провадять свою діяльність на таких територіях. Як зазначається з цього приводу в Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, однією з проблем, що заважають розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні, є низька ефективність системи обміну знаннями, інноваціями, навчання, а також недостатня кількість досліджень, спрямованих на розвиток і модернізацію сільського господарства, та низький рівень цифровізації в сільському господарстві та на сільських територіях [157].

Акцентують на зазначеній проблемі і представники наукових кіл. Так, як відмічає Р.Я. Корінець, проблемою, яка вимагає першочергового вирішення для розвитку сільського підприємництва, є інформаційне забезпечення. Саме з цією метою були створені дорадчі служби – професійні організації, що забезпечують сільських товаровиробників інформацією про технології виробництва, менеджмент, маркетинг, право та ін. – у рамках реалізації своїх соціальних функцій призначені підвищувати рівень фахових знань потенційних підприємців, особливо у сфері агробізнесу [231, с. 11]. Проте, як свідчить практика, діяльність дорадчих служб є обмеженою та локальною [6]. Дорадчі служби в сільському господарстві охоплюють малу кількість сільськогосподарських виробників, наукові дослідження мають недостатнє фінансування з державного бюджету за майже повної відсутності фінансування з боку бізнесу [157]. Так, відповідно до статті 4 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» діяльність дорадчих служб не обмежується лише сільськогосподарською сферою – право на отримання дорадчих послуг мають усі фізичні та юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність у сільській місцевості, сільське населення, а також органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади; загалом же основним завданням дорадництва є підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки, у тому числі сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості [8].

Натомість, на практиці дорадчі послуги надаються здебільшого саме в сільськогосподарських видах діяльності – так, консультації в основному пов'язані з компаніями-постачальниками сировини, які надають інформацію про використання засобів захисту рослин, добрив і сільськогосподарської техніки. Крім того, відверто незначною є кількість дорадчих служб – станом на 1 січня 2024 р. згідно з Реєстром сільськогосподарських дорадчих служб в Україні діє 36 таких служб [157], що об'єктивно не може покрити потреби

населення сільських територій в дорадчих послугах.

У таких умовах слід погодитись із О.В. Котляревським, що, окрім дорадчих служб, консультативні та освітні послуги для суб'єктів господарювання можуть бути надані також існуючими закладами організаційно-технічної інфраструктури, наприклад через мережу Державної служби зайнятості, агенцій місцевого та регіонального розвитку, систему державних вищих та середніх навчальних закладів, установ підвищення кваліфікації тощо [221]. Крім того, потребує подальшого розвитку та поширення на ширше коло слухачів бізнес-освіта, яка на сьогодні здебільшого є «елітарною» та дорогою для підприємців-початківців, особливо на сільських територіях. Зокрема, для формування сприятливого підприємницького середовища регіонів рекомендується запровадити вивчення курсів з створення та розвитку нових суб'єктів підприємництва на економічних спеціальностях вищих навчальних закладів, а також популяризувати принципи розвитку малого підприємництва у суспільстві та підприємницькому середовищі через організаційно-фінансове сприяння громадським та асоціативним підприємницьким організаціям для здійснення консультативно-навчальних та методичних послуг, поширення позитивної практики підприємств щодо забезпечення зростання бізнесу тощо [232, с. 68–74].

Отже, консультативно-дорадча та інформаційна підтримка є важливим елементом системи стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, оскільки саме рівень доступу до знань, практичних навичок, сучасних технологій та інформаційних ресурсів значною мірою визначає здатність населення до започаткування та ефективного ведення підприємницької діяльності. Водночас проведений аналіз свідчить, що існуюча система дорадництва в Україні поки не забезпечує належного рівня охоплення суб'єктів господарювання на сільських територіях, а її функціонування залишається недостатньо фінансованим і переважно зосередженим на потребах аграрного виробництва. У зв'язку з цим перспективним напрямом удосконалення державної політики у відповідній сфері має стати розширення

мережі дорадчих служб, активніше залучення закладів освіти, центрів зайнятості, агенцій регіонального розвитку та громадських організацій до надання консультаційних і освітніх послуг, а також розвиток доступної бізнес-освіти для населення сільських територій. Особливого значення в сучасних умовах набуває цифровізація дорадчої діяльності та створення онлайн-платформ для навчання, консультування й поширення інформації про можливості започаткування та ведення бізнесу.

Тобто, підвищення ефективності консультативно-дорадчої та інформаційної підтримки слід розглядати як один із ключових напрямів формування сприятливого підприємницького середовища на сільських територіях, що сприятиме розвитку не лише аграрного, а й несільськогосподарського підприємництва, зростанню рівня зайнятості населення та забезпеченню сталого розвитку сільських громад.

Досліджуючи проблематику цифровізації земельних відносин, П. Ф. Кулинич наголошує, що сучасний розвиток аграрної сфери безпосередньо пов'язаний із формуванням цифрової інфраструктури, яка забезпечує оперативний доступ до інформації про землю, спрощення адміністративних процедур та підвищення ефективності державного управління [233, с. 260–261]. Вчений підкреслює, що цифровізація земельних відносин сприяє створенню системи реєстрів, електронних баз даних та сервісних механізмів, які забезпечують відкритість інформації та прискорюють реалізацію прав суб'єктів земельних правовідносин.

На наш погляд, зазначений підхід має важливе значення і для розвитку підприємництва на сільських територіях, оскільки цифровізація аграрного управління дозволяє спростити доступ суб'єктів господарювання до державних послуг, мінімізувати бюрократичні процедури та підвищити прозорість механізмів державної підтримки. Крім того, впровадження сучасних цифрових інструментів сприяє підвищенню ефективності управління земельними ресурсами, формуванню відкритого інформаційного середовища та адаптації аграрної політики України до європейських стандартів цифрового розвитку.

Таким чином, підсумовуючи проведене в межах даного підрозділу дослідження, слід зазначити, що, з урахуванням викликів воєнного часу та потреб підприємців, що здійснюють свою діяльність в тому числі на сільських територіях, пріоритетними напрямками нефінансового стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, на нашу думку, є такі: підтримка та розвиток людського капіталу на сільських територіях (включає в себе вдосконалення правового регулювання бронювання військовозобов'язаних працівників, державну підтримку перекваліфікації та навчання жінок, підвищення залученості на ринку праці ВПО, осіб пенсійного віку тощо), відновлення та розбудова інфраструктури сільських територій (транспортної, соціальної, інженерної тощо), дерегуляція і спрощення ведення господарської діяльності на сільських територіях, а також вдосконалення консультативно-дорадчої та інформаційної підтримки підприємств на сільських територіях.

Зважаючи на те, що станом на сьогодні законодавство в сфері бронювання військовозобов'язаних суттєво обмежує можливості для бронювання працівників підприємств, особливо малих та середніх, що здійснюють свою діяльність на сільських територіях, а також повністю виключає можливість такого бронювання для фізичних осіб-підприємців, пропонується принаймні скоригувати у бік зменшення такий критерій бронювання, як обсяг мінімальної заробітної плати, яку має отримувати працівник, щоб мати право на бронювання, для сільських територій, особливо територій відновлення та інших територій у несприятливих умовах. Крім того, суттєвого вдосконалення потребує існуюча система сільськогосподарських дорадчих служб, оскільки станом на сьогодні кількість таких служб є вкрай малою (36 на всій території України). З позитивного боку слід відмітити запровадження Державного аграрного реєстру та законодавчі зміни, спрямовані на спрощення умов провадження господарської діяльності в період дії воєнного стану в Україні. Зокрема, функціонування Державного аграрного реєстру сприяє цифровізації аграрного сектору, підвищенню прозорості механізмів державної підтримки та спрощенню доступу суб'єктів господарювання до

фінансових, інформаційних і адміністративних послуг. Використання єдиної електронної системи дозволяє скоротити бюрократичні процедури, зменшити витрати часу на подання документів та забезпечити більш оперативне отримання державної допомоги, що має особливе значення для малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників. Крім того, створення такого реєстру відповідає сучасним європейським підходам до цифрового управління аграрною сферою та підвищує ефективність контролю за використанням бюджетних коштів.

Не менш важливими є і законодавчі зміни, прийняті в умовах воєнного стану, які були спрямовані на дерегуляцію та спрощення процедур ведення господарської діяльності. Зокрема, спрощення порядку отримання дозвільних документів, реєстраційних процедур, доступу до кредитних і грантових програм, а також тимчасове пом'якшення окремих регуляторних вимог дозволили забезпечити безперервність функціонування підприємств в умовах воєнних ризиків та економічної нестабільності. Такі заходи сприяли збереженню підприємницької активності на сільських територіях, підтримці зайнятості населення та адаптації суб'єктів господарювання до нових соціально-економічних умов.

Узагальнення проведеного аналізу фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях дає підстави стверджувати, що їх ефективність не може бути забезпечена за умов ізольованого застосування. Натомість вони повинні розглядатися як елементи єдиної функціональної системи стимулювання підприємництва, що формується на основі комплексного підходу.

Така система має включати взаємопов'язані групи інструментів: фінансові (податкові пільги, бюджетне фінансування, державне кредитування, грантова підтримка), інфраструктурні (розвиток транспортної, енергетичної та цифрової інфраструктури), інституційні (удосконалення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток інституцій підтримки бізнесу), а також інформаційно-консультаційні та кадрові (освітні програми,

дорадчі послуги, розвиток людського капіталу).

На відміну від чинного фрагментарного підходу до правового регулювання, запропонована модель передбачає системну взаємодію зазначених механізмів та їх орієнтацію на досягнення конкретних результатів розвитку підприємництва, що дозволяє підвищити ефективність державного впливу на розвиток сільських територій.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дисертації в результаті проведеного дослідження інституційного забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях та стану правового забезпечення фінансових і нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях сформульовано наступні висновки:

– система інституційного забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях має багаторівневий характер та охоплює органи загальної і спеціальної компетенції. Водночас відсутність чіткого розмежування повноважень між центральними органами виконавчої влади, а також нестабільність інституційної моделі (зокрема періодичні реорганізації центрального органу виконавчої влади у сфері аграрної політики) негативно впливають на ефективність реалізації державної політики;

– доцільно зберегти окремий центральний орган виконавчої влади у сфері аграрної політики як необхідної передумови ефективного формування та реалізації державної політики розвитку сільських територій і стимулювання підприємництва на них;

– фінансові механізми стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях включають бюджетні дотації, субсидії, грантові програми, кредитні гарантії, податкові пільги та інші форми державної підтримки. Водночас чинна система фінансового стимулювання характеризується фрагментарністю, переважною орієнтацією на сільськогосподарських товаровиробників та недостатнім охопленням несільськогосподарських видів

діяльності на селі;

– необхідним є удосконалення податкового стимулювання шляхом запровадження диференційованих режимів оподаткування для суб'єктів підприємництва, які здійснюють діяльність на депресивних, віддалених та постраждалих унаслідок збройної агресії територіях, у тому числі сільських;

– до нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях належать: інформаційна, консультаційна, освітня, інституційна підтримка, розвиток інфраструктури, цифровізація та сприяння формуванню людського капіталу. На даний час використання їх потенціалу є недостатнім, має несистемний характер нормативного закріплення відповідних інструментів;

– недосконалість чинних підходів до бронювання військовозобов'язаних працівників виступає як ускладнюючий елемент функціонування підприємництва в умовах воєнного стану, зокрема орієнтованість цих підходів переважно на великі підприємства та неврахування специфіки діяльності суб'єктів малого і середнього підприємництва на сільських територіях; необхідною є диференціація критеріїв віднесення підприємств до критично важливих і умов бронювання працівників з урахуванням рівня оплати праці, структури зайнятості та соціально-економічних особливостей сільських територій, а також доцільність розширення кола суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися механізми бронювання;

– ефективність стимулювання підприємництва на сільських територіях залежить від поєднання фінансових і нефінансових інструментів, а також від узгодженості дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування в межах реалізації політики регіонального розвитку та децентралізації;

– в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення обов'язковою є адаптація механізмів стимулювання підприємництва до потреб територій, які зазнали руйнувань, окупації або втрати економічного потенціалу, що потребує запровадження спеціальних правових режимів підтримки.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

3.1. Європейський досвід правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [132] у 2014 році Україна розпочала поступовий процес адаптації національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу, зокрема і у сфері сільського господарства, розвитку сільських територій та державної підтримки аграрного сектору. Особливого значення зазначений процес набув після надання Україні 23 червня 2022 року статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу та ухвалення 14 грудня 2023 року рішення про початок переговорів щодо вступу України до ЄС [234]. У сучасних умовах європейська інтеграція вже не обмежується окремими напрямками секторального співробітництва, а передбачає комплексну трансформацію системи державного управління, механізмів правового регулювання та підходів до формування державної політики відповідно до стандартів ЄС.

Особливе місце у зазначених процесах займає сфера сільського господарства та розвитку сільських територій, оскільки саме аграрний сектор традиційно є однією з найбільш інтегрованих та нормативно врегульованих сфер права ЄС. У цьому контексті важливого значення набуває імплементація положень Спільної аграрної політики ЄС [235] (Common Agricultural Policy, CAP), яка охоплює не лише механізми підтримки сільськогосподарського виробництва, а й комплексну систему стимулювання розвитку сільських територій, підтримки підприємництва, екологічної модернізації, розвитку локальних громад та забезпечення сталого територіального розвитку.

Важливе значення для України у контексті формування ефективної

системи підтримки підприємництва на сільських територіях має аналіз інституційних механізмів реалізації аграрної політики Європейського Союзу. Координацію політики розвитку сільських територій на рівні ЄС здійснює Генеральний директорат з питань сільського господарства та розвитку сільських районів (DG AGRI), до компетенції якого належать розроблення, реалізація та моніторинг Спільної аграрної політики, а також питання забезпечення продовольчої безпеки, цифрової трансформації та екологічної модернізації аграрного сектору і сільських територій. Разом із тим реалізація окремих напрямів стимулювання підприємництва у сільській місцевості забезпечується також за участю інших структур Європейської Комісії, зокрема Генерального директорату з питань кліматичних дій (DG CLIMA), Генерального директорату з питань внутрішнього ринку, промисловості, підприємництва та малих і середніх підприємств (DG GROW), а також Генерального директорату з питань регіональної та міської політики (DG REGIO) [236]. Їх діяльність охоплює питання екологізації аграрного виробництва, підтримки малого та середнього підприємництва, розвитку регіонів та реалізації політики згуртованості.

З наведеного видно, що інституційне забезпечення стимулювання підприємництва на сільських територіях у Європейському Союзі має комплексний міжгалузевий характер та реалізується через взаємодію декількох профільних директоратів. Водночас, на відміну від України, у системі ЄС ключова координаційна роль належить спеціалізованому органу – DG AGRI, який відповідає виключно за формування та реалізацію аграрної політики і політики розвитку сільських територій. Натомість в Україні спостерігається тенденція інтеграції аграрної політики у загальну систему економічного управління, що зумовлює зниження інституційної автономності структурних підрозділів, відповідальних за розвиток аграрного сектору та сільських територій.

Показово, що 8–10 вересня 2025 року Україна провела двосторонні зустрічі з Європейською комісією у межах процедури офіційного скринінгу

відповідності законодавства України актам права Європейського Союзу за переговорним розділом 11 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» [237]. Під час зазначених консультацій окрема увага приділялася питанням функціонування систем державної підтримки аграрного сектору, механізмам фінансування розвитку сільських територій, цифровізації аграрного управління, а також адаптації національного законодавства до вимог *acquis* ЄС у сфері реалізації Спільної аграрної політики.

У сучасних умовах питання розвитку сільських територій набуває для України не лише економічного, а й стратегічного значення. Повномасштабна війна суттєво загострила проблеми депопуляції сільського населення, скорочення економічної активності, руйнування інфраструктури, зниження інвестиційної привабливості та поглиблення соціально-економічних диспропорцій між територіями. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває формування ефективної системи правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, яка б відповідала сучасним європейським підходам та забезпечувала комплексний розвиток сільської місцевості.

Водночас досвід держав-членів ЄС свідчить про те, що сучасна політика розвитку сільських територій вже давно не обмежується виключно підтримкою аграрного виробництва. Сільське господарство розглядається як складова ширшої системи забезпечення сталого розвитку, що охоплює економічні, екологічні, соціальні та цифрові аспекти функціонування сільських територій. Значна увага приділяється підтримці малого та середнього підприємництва, розвитку локальних громад, стимулюванню кооперації, підтримці молодих фермерів, екологічній модернізації виробництва та впровадженню інноваційних технологій.

Необхідно також враховувати, що близько половини території ЄС становлять сільськогосподарські землі, а сільська місцевість відіграє важливу роль не лише у забезпеченні продовольчої безпеки, а й у підтриманні екологічної рівноваги, розвитку локальної економіки, збереженні культурної

спадщини та забезпеченні територіальної згуртованості. Саме тому у межах ЄС поступово сформувалася комплексна система правового регулювання розвитку сільських територій, важливе місце у якій займає Спільна аграрна політика ЄС.

Європейський досвід правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є важливим для вдосконалення законодавства України. У ЄС відповідне регулювання здійснюється в межах Спільної аграрної політики та базується на поєднанні фінансових, інституційних, організаційних та інноваційних механізмів підтримки, спрямованих на розвиток сільської економіки, цифровізацію та диверсифікацію підприємницької діяльності.

У цій сфері особливе значення мають такі нормативно-правові акти Європейського Союзу:

1) Регламент (ЄС) № 1305/2013 Європейського Парламенту та Ради від 17 грудня 2013 року про підтримку розвитку сільських територій за рахунок Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій (EAFRD) та про скасування Регламенту Ради (ЄС) № 1698/2005 [238], який заклав правові основи підтримки розвитку сільських територій у межах Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій, визначив механізми стимулювання диверсифікації економічної діяльності, підтримки малого та середнього підприємництва, кооперації, локального розвитку, інновацій та розвитку несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості.

2) Регламент (ЄС) 2021/2115 Європейського Парламенту та Ради від 2 грудня 2021 року [239], яким встановлюються правила підтримки стратегічних планів держав-членів у межах Спільної аграрної політики ЄС (CAP Strategic Plans), що фінансуються Європейським фондом гарантування сільського господарства (EAGF) та Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільських територій (EAFRD). Він визначає стратегічні цілі, принципи, напрями та інструменти сучасної Спільної аграрної політики Європейського Союзу, включаючи підтримку розвитку сільських територій,

диверсифікацію сільської економіки, стимулювання підприємницької активності, цифровізацію та забезпечення сталого розвитку;

3) Регламент (ЄС) 2021/2116 Європейського Парламенту та Ради від 2 грудня 2021 року щодо фінансування, управління та моніторингу Спільної аграрної політики [240], який регламентує фінансові, організаційні та контрольні механізми реалізації Спільної аграрної політики ЄС, визначає засади функціонування системи фінансування, моніторингу, цифрового адміністрування, фінансового контролю та оцінки результативності заходів державної підтримки;

4) Регламент (ЄС) 2021/2117 Європейського Парламенту та Ради від 2 грудня 2021 року про внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1308/2013, (ЄС) № 1151/2012, (ЄС) № 251/2014 та (ЄС) № 228/2013 [241], який спрямований на вдосконалення механізмів функціонування аграрних ринків, систем якості сільськогосподарської продукції та захисту географічних зазначень. Це має важливе значення для стимулювання розвитку локальних продовольчих систем, підтримки регіональних виробників, розвитку коротких ланцюгів постачання, підвищення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва на сільських територіях, а також формування продукції з високою доданою вартістю.

Для комплексної оцінки сучасної системи правового забезпечення розвитку сільських територій у Європейському Союзі та виокремлення особливостей функціонування механізмів стимулювання підприємницької діяльності зупинимось на характеристичі наведених актів ЄС.

Спершу відзначимо, що важливу роль у контексті правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях відігравав Регламент (ЄС) № 1305/2013 Європейського Парламенту та Ради від 17 грудня 2013 року про підтримку розвитку сільських територій за рахунок Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій (EAFRD), який визначає ключові засади політики розвитку сільських територій ЄС [238] – (далі – Регламент №1305/2013).

Аналіз положень Регламенту № 1305/2013 свідчить, що розвиток підприємництва на сільських територіях у праві ЄС розглядається значно ширше, ніж підтримка сільськогосподарського виробництва. Уже в преамбулі акцентується увага на необхідності забезпечення економічного розвитку сільських територій, підтримки зайнятості, зниження рівня бідності та соціальної інтеграції населення.

Важливе значення для теми дослідження має пункт 17 преамбули Регламенту № 1305/2013, у якому наголошується на необхідності диверсифікації сільської економіки шляхом розвитку несільськогосподарських видів діяльності, туристичних послуг, а також підтримки малих і середніх підприємств у сільській місцевості. Фактично зазначене положення закріплює багатофункціональну модель розвитку сільських територій, яка не обмежується аграрним виробництвом.

Відповідно до пункту 18 преамбули малі та середні підприємства визначаються основою сільської економіки ЄС, а їх підтримка спрямовується на створення робочих місць, розвиток локальних економічних зв'язків, сільського туризму та використання культурної спадщини територій. Такий підхід суттєво відрізняється від української моделі, яка переважно зосереджена на підтримці аграрних товаровиробників.

Особливий інтерес становить стаття 5 Регламенту № 1305/2013, яка серед пріоритетів політики розвитку сільських територій передбачає сприяння диверсифікації економічної діяльності, розвитку малих підприємств, створенню робочих місць, розвитку місцевих громад та підвищенню доступності інформаційно-комунікаційних технологій. У межах цього підходу підприємництво розглядається як інструмент забезпечення зайнятості, цифровізації та соціально-економічної стійкості сільських територій.

Крім того, Регламент № 1305/2013 передбачає підтримку коротких ланцюгів постачання, локальних ринків, кооперації між суб'єктами господарювання, а також розвитку інновацій і трансферу знань. Значна увага приділяється професійному навчанню, дорадництву та співпраці між

науковими установами, підприємцями й органами влади, що сприяє формуванню інноваційної моделі розвитку сільських територій та підвищенню конкурентоспроможності місцевої економіки.

Наведені положення мають особливе значення для України в умовах необхідності модернізації сільської економіки та адаптації до стандартів ЄС. Запровадження механізмів підтримки локальних ринків, кооперації та інноваційної діяльності здатне сприяти не лише економічному розвитку сільських територій, а й підвищенню рівня продовольчої безпеки, розвитку місцевих громад та зменшенню соціально-економічної залежності сільського населення від великих аграрних виробників.

Таким чином, Регламент №1305/2013 фактично закріпив комплексний правовий механізм стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, який поєднує фінансові, організаційні, інноваційні та соціальні інструменти підтримки. Аналіз цього Регламенту дозволяє зробити висновок, що сучасна європейська модель розвитку сільських територій базується на принципах диверсифікації економіки села, підтримки малого та середнього підприємництва, розвитку локальних ініціатив, цифровізації та забезпечення сталого розвитку територіальних громад.

Подальший розвиток правового регулювання підтримки сільських територій у Європейському Союзі пов'язаний із прийняттям Регламент (ЄС) 2021/2115 Європейського Парламенту та Ради від 2 грудня 2021 року, який встановлює правила формування стратегічних планів держав-членів у межах Спільної аграрної політики ЄС на 2023–2027 роки та визначає нову модель реалізації CAP Strategic Plans [239] (далі – Регламент № 2021/2115). Цим регламентом було скасовано Регламент №1305/2013. Водночас загальні засади регулювання підтримки сільських територій, передбачені ним, було збережено і в Регламенті № 2021/2115.

Аналіз положень Регламенту № 2021/2115 свідчить, що сучасна модель Спільної аграрної політики ЄС орієнтується не лише на підтримку аграрного виробництва, а й на комплексний розвиток сільських територій як самостійного

об'єкта правового регулювання. Уже в перших положеннях преамбули наголошується на необхідності формування більш результативної, ринково орієнтованої, модернізованої та сталої аграрної політики, заснованої на інноваціях, цифровізації та принципах сталого розвитку.

Суттєвою особливістю Регламенту № 2021/2115 є закріплення принципу посиленої субсидіарності. Так, у пункті 3 преамбули передбачено розширення повноважень держав-членів щодо визначення способів досягнення цілей САП з урахуванням місцевих умов та регіональних особливостей.

Особливого значення для стимулювання підприємництва набувають положення пункту 32 преамбули, де визначено основні проблеми сільських територій, зокрема нестачу робочих місць, низький рівень інвестицій, недостатній розвиток цифрової інфраструктури та відтік населення. У зв'язку з цим Регламент передбачає підтримку створення робочих місць, розвитку «розумних сіл», цифровізації та зміцнення соціально-економічної основи сільських територій.

Важливе значення має закріплена у пункті 34 преамбули концепція диверсифікації сільської економіки, яка передбачає підтримку несільськогосподарських видів діяльності як одного з інструментів розвитку сільських територій. Водночас у пунктах 23, 50 та 78 преамбули наголошується на необхідності розвитку цифрових технологій, інновацій та концепції «розумних сіл».

Окрему увагу приділено системі дорадчих служб (*farm advisory services*). Зокрема, пункт 50 преамбули визначає необхідність консультаційної підтримки суб'єктів господарювання у питаннях цифровізації, інноваційної діяльності, управління ризиками та модернізації господарської діяльності.

Крім того, у пунктах 83–85 преамбули закріплено підтримку кооперації, коротких ланцюгів постачання, LEADER-проектів, «розумних сіл» та інших форм місцевого економічного співробітництва, а у пунктах 57–61, 77 та 81 – підтримку молодих фермерів, малих господарств і нових учасників ринку.

Таким чином, сучасне аграрне право ЄС значною мірою орієнтоване не

лише на підтримку існуючих суб'єктів господарювання, а й на формування сприятливого середовища для появи нових підприємницьких ініціатив у сільській місцевості.

Аналіз Регламенту № 2021/2115 дозволяє дійти висновку, що сучасна модель правового регулювання розвитку сільських територій у Європейському Союзі базується на комплексному стимулюванні підприємництва, диверсифікації економічної діяльності, цифровізації, інноваціях, локальному розвитку та підтримці соціально-економічної стійкості сільських громад. При цьому ключовою особливістю є перехід від вузькогалузевої підтримки аграрного виробництва до інтегрованої моделі розвитку сільських територій як самостійного об'єкта правового регулювання.

Для України положення зазначеного Регламенту мають особливе значення в контексті євроінтеграції та подальшого вдосконалення законодавства у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Зокрема, перспективним видається поступове запровадження комплексного підходу до підтримки сільських територій, який би охоплював не лише аграрне виробництво, а й розвиток несільськогосподарського підприємництва, цифрової інфраструктури, дорадництва, локальних економічних ініціатив та інноваційного середовища.

Окремої уваги в процесі аналізу сучасного правового регулювання розвитку сільських територій у Європейському Союзі заслуговує Регламент (ЄС) 2021/2116 Європейського Парламенту та Ради від 2 грудня 2021 року щодо фінансування, управління та моніторингу Спільної аграрної політики та про скасування Регламенту (ЄС) № 1306/2013. На відміну від Regulation (EU) 2021/2115 [240] (далі – Регламент №2021/2116), який визначає стратегічні напрями реалізації Спільної аграрної політики ЄС. Регламент №2021/2116 формує організаційно-правовий механізм її практичного функціонування, встановлюючи правила фінансування, управління, моніторингу, контролю та оцінки ефективності заходів підтримки.

Аналіз положень зазначеного Регламенту свідчить про суттєву

трансформацію сучасної моделі управління аграрною політикою ЄС. Якщо попередні етапи розвитку САП значною мірою ґрунтувалися на контролі дотримання формальних процедур та освоєнні бюджетних коштів, то сучасний підхід орієнтується передусім на досягнення конкретних результатів та показників ефективності. Саме тому у пункті 3 преамбули Регламенту №2021/2116 закріплюється перехід до «result-oriented performance model», у межах якої держави-члени отримують ширші можливості для адаптації механізмів підтримки до регіональних потреб та особливостей розвитку окремих територій. Зазначений підхід демонструє поступове формування у праві ЄС моделі децентралізованого та територіально орієнтованого розвитку сільських територій. При цьому ефективність державної підтримки пов'язується не лише із обсягами фінансування, а й із здатністю держав-членів забезпечити реальний соціально-економічний розвиток сільської місцевості, створення робочих місць, розвиток підприємницької активності та підвищення конкурентоспроможності локальної економіки.

Особливий інтерес становлять положення Регламенту № 2021/2116 щодо поєднання механізмів фінансової підтримки із системою прозорого публічного управління та контролю. У пунктах 8–12 преамбули визначено вимоги до функціонування платіжних агенцій, координаційних органів, систем аудиту, звітності та фінансового моніторингу. Такий підхід спрямований на забезпечення прозорості процедур, ефективного використання бюджетних ресурсів, належного фінансового контролю, підзвітності органів влади та запобігання шахрайству.

Важливе місце у Регламенті № 2021/2116 займає цифровізація управління аграрною політикою. У пунктах 22, 41, 52, 56–60 преамбули передбачено використання інтегрованих інформаційних систем, супутникового моніторингу, електронного адміністрування та автоматизованого аналізу даних. Ключову роль відіграє система Integrated Administration and Control System (IACS), яка забезпечує облік суб'єктів господарювання, моніторинг використання земель, адміністрування програм підтримки та контроль результативності

використання коштів. Ці положення узгоджуються із впровадженням в Україні інформаційно-комунікаційної системи «Державний аграрний реєстр».

Суттєвою особливістю Регламенту є орієнтація на оцінку ефективності державної підтримки. У пунктах 31–35 преамбули передбачено систему моніторингу результативності стратегічних планів САП із використанням показників ефективності та коригувальних заходів у разі недостатнього прогресу. Водночас значна увага приділяється захисту фінансових інтересів ЄС через механізми виявлення порушень, фінансових перевірок та аналізу ризиків.

Окремо Регламент закріплює принцип прозорості використання коштів САП. У пунктах 78–85 преамбули передбачено обов'язкове оприлюднення інформації про отримувачів фінансування та обсяги підтримки, що сприяє громадському контролю, запобіганню конфлікту інтересів і підвищенню довіри до механізмів державної підтримки.

У процесі адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС зазначені положення мають особливу актуальність для України, оскільки демонструють необхідність формування сучасної системи державної підтримки підприємництва на сільських територіях, заснованої на принципах прозорості, цифровізації, результативності та ефективного публічного управління.

Зазначені положення свідчать, що Регламент № 2021/2116 формує новий підхід до правового регулювання розвитку сільських територій, у межах якого державна підтримка розглядається не лише як фінансовий інструмент, а як комплексний механізм стратегічного управління, цифрового адміністрування, моніторингу результативності та забезпечення сталого розвитку сільської економіки. Новизна такого підходу полягає у поєднанні механізмів фінансування, цифрового контролю, оцінки ефективності, децентралізованого управління та відкритості використання бюджетних ресурсів у межах єдиної системи реалізації аграрної політики.

У свою чергу, імплементація окремих елементів зазначеної моделі може стати перспективним напрямом удосконалення українського законодавства у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, зокрема

в частині цифровізації процедур надання державної підтримки, розвитку інтегрованих інформаційних систем, впровадження механізмів оцінки ефективності програм підтримки та підвищення прозорості використання бюджетних коштів.

Таким чином, сучасна модель правового регулювання розвитку сільських територій у Європейському Союзі характеризується комплексним та багаторівневим підходом до стимулювання підприємницької діяльності. При цьому право ЄС поступово відійшло від вузького розуміння аграрної політики як механізму підтримки виключно сільськогосподарського виробництва та трансформувало її у систему комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій.

Ще один важливий для нашого дослідження акт – Регламент (ЄС) 2021/2117 Європейського Парламенту та Ради від 2 грудня 2021 року про внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1308/2013 про спільну організацію ринків сільськогосподарської продукції, (ЄС) № 1151/2012 про схеми якості для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, (ЄС) № 251/2014 про визначення, опис, представлення, маркування та захист географічних зазначень ароматизованих виноробних продуктів і (ЄС) № 228/2013 щодо спеціальних заходів у сфері сільського господарства для найвіддаленіших регіонів Союзу [241] (далі – Регламент № 2021/2117), яким внесено зміни до правового регулювання функціонування аграрних ринків, систем якості сільськогосподарської продукції та механізмів захисту географічних зазначень у межах ЄС. Аналіз положень зазначеного Регламенту свідчить про посилення уваги ЄС до підтримки локальних виробників, розвитку регіональних продовольчих систем та стимулювання виробництва продукції з високою доданою вартістю саме у межах сільських територій.

Особливого значення у цьому контексті набувають механізми підтримки географічних зазначень, систем якості сільськогосподарської продукції та коротких ланцюгів постачання, які спрямовані на підвищення конкурентоспроможності малих і середніх виробників, розвиток сімейного

фермерства та стимулювання локального підприємництва. Водночас положення Регламенту № 2021/2117 орієнтовані на забезпечення більшої економічної стійкості локальних виробників, посилення їх позицій у системі аграрних ринків та розширення можливостей збуту продукції без надмірної залежності від великих посередницьких структур.

Регламент № 2021/2117 посилює орієнтацію Спільної аграрної політики ЄС на підтримку локальної економіки, регіональних брендів, сімейного фермерства та продукції з високою доданою вартістю. Водночас підтримка географічних зазначень сприяє розвитку сільського туризму, локальних ринків та збереженню регіональної культурної спадщини.

Проведений аналіз положень зазначених регламентів свідчить про трансформацію підходів Європейського Союзу до правового забезпечення розвитку сільських територій та стимулювання підприємницької діяльності у сільській місцевості. Якщо Regulation (EU) №1305/2013 заклав правові основи підтримки диверсифікації сільської економіки, малого та середнього підприємництва, кооперації та локального розвитку, то подальші реформи Спільної аграрної політики суттєво розширили ці підходи.

Показово, що у межах сучасної Спільної аграрної політики ЄС підприємництво розглядається не лише як економічна діяльність, спрямована на отримання прибутку, але й як інструмент забезпечення зайнятості населення, розвитку людського капіталу, підтримки локальних громад та подолання депопуляції сільських територій. На відміну від української моделі державної підтримки, яка переважно орієнтована на підтримку окремих категорій сільськогосподарських товаровиробників, європейський підхід передбачає комплексний розвиток усієї системи сільської економіки, включаючи цифрову інфраструктуру, дорадництво, локальні ініціативи, системи якості продукції та інноваційне середовище.

Аналіз офіційних матеріалів Європейської Комісії дозволяє дійти висновку, що сучасна Спільна аграрна політика Європейського Союзу поступово трансформувалася із системи підтримки сільськогосподарського

виробництва у багатофункціональну модель розвитку сільських територій. У документах Європейської Комісії САП визначається як одна з ключових політик Європейського Союзу, спрямована не лише на підтримку аграрного сектору, а й на розвиток сільської економіки, стимулювання інвестицій, зайнятості, інновацій та локального розвитку.

Варто відзначити, що сучасна САП функціонує у тісному взаємозв'язку із такими ключовими стратегіями ЄС, як Європейський зелений курс (European Green Deal), «Від ферми до виделки» (Farm to Fork Strategy) та Стратегія збереження біорізноманіття (Biodiversity Strategy), що свідчить про інтеграцію аграрної, екологічної, економічної та соціальної політики Європейського Союзу [242]. У результаті розвиток сільських територій у межах САП охоплює не лише підтримку сільськогосподарського виробництва, а й ширший комплекс економічних, екологічних та соціальних завдань.

Особливого значення у межах сучасної САП набуває система специфічних цілей - CAP Strategic Plans, які визначають пріоритети розвитку сільських територій та стимулювання підприємницької діяльності. Аналіз зазначених цілей свідчить про розширення змісту правового регулювання аграрної політики та її переорієнтацію на підтримку локальної економіки, зайнятості та інноваційного розвитку.

Зокрема, важливе значення для стимулювання підприємництва на сільських територіях має ціль SO7 – «Structural change and generational renewal», яка передбачає підтримку молодих фермерів, нових суб'єктів господарювання та сприяння сталому розвитку бізнесу у сільській місцевості [242]. У цьому аспекті сучасний підхід ЄС орієнтується не лише на підтримку вже функціонуючих товаровиробників, а й на створення умов для започаткування нових підприємницьких ініціатив через механізми доступу до фінансових ресурсів, професійної підготовки, дорадництва, інновацій та цифровізації аграрного сектору.

У свою чергу, ціль SO8 – «Jobs and growth in rural areas» – спрямована на забезпечення зайнятості, економічного зростання, соціальної інклюзії та

локального розвитку сільських територій [242]. У межах зазначеної цілі особлива увага приділяється місцевому розвитку, циркулярній біоекономіці, сталому лісовому господарству, участі жінок у підприємницькій діяльності та соціальній інтеграції населення. Це свідчить про те, що розвиток підприємництва у межах САП розглядається як складова ширшої системи територіального розвитку, спрямованої на підвищення економічної стійкості громад та якості життя населення.

Водночас ціль SO10 передбачає модернізацію сільського господарства та сільських територій через підтримку знань, інновацій і цифровізації [243]. У межах сучасної САП цифровізація розглядається як один із ключових інструментів забезпечення конкурентоспроможності сільської економіки та підвищення ефективності підприємницької діяльності. У цьому аспекті важливе значення мають цифрові платформи управління, електронні системи адміністрування, smart farming, precision agriculture та цифрові дорадчі сервіси.

Крім того, важливою особливістю сучасної САП є перехід до результативної моделі управління (performance-based approach). Як зазначається у матеріалах Європейської Комісії, оцінка ефективності САП здійснюється через Performance Monitoring and Evaluation Framework (PMEF), який включає систему показників (output indicators, result indicators, context and impact indicators, тобто показники обсягу, показники результату, контекстні показники та показники впливу) [243]. При цьому оцінюється не лише використання бюджетних коштів, а й їх вплив на розвиток підприємництва, зайнятість населення, економічне зростання, інноваційний розвиток, екологічну стійкість та соціальну інтеграцію. Такий підхід свідчить про орієнтацію сучасної САП на досягнення конкретних соціально-економічних результатів розвитку сільських територій.

Водночас для України зазначений досвід має важливе значення у контексті вдосконалення законодавства у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Аналіз сучасної САП свідчить про доцільність переходу до інтегрованої моделі розвитку сільських територій,

розширення підтримки несільськогосподарських видів діяльності, розвитку локальної економіки, підтримки молодіжного підприємництва, впровадження систем оцінки результативності державної підтримки, розвитку цифрових механізмів адміністрування та посилення ролі місцевих громад у реалізації програм розвитку. Саме такий підхід може стати одним із перспективних напрямів подальшої адаптації українського законодавства до *acquis* Європейського Союзу у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.

Фінансування заходів у межах Спільної аграрної політики Європейського Союзу здійснюється за рахунок коштів багаторічного бюджету ЄС. Особливістю бюджетного планування Європейського Союзу є формування фінансових програм на семирічні періоди, що забезпечує стабільність фінансування та можливість довгострокового планування заходів підтримки розвитку сільського господарства і сільських територій. У бюджетному періоді 2021–2027 рр. на реалізацію Спільної аграрної політики передбачено близько 386,6 млрд євро, що становить приблизно 31% загального бюджету Європейського Союзу [243].

Зазначені фінансові ресурси розподіляються між двома основними фондами. Першим із них є *European Agricultural Guarantee Fund (EAGF)* – Європейський фонд гарантування сільського господарства, у межах якого передбачено 291,1 млрд євро переважно для системи прямих виплат та фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Другим є *European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)* – Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій, обсяг фінансування якого у поточному бюджетному періоді становить 95,5 млрд євро [243].

Аналіз структури фінансування САП свідчить про те, що сучасний підхід Європейського Союзу передбачає підтримку не лише аграрного виробництва, а й розвитку сільських територій як окремого напрямку публічної політики. Саме тому поряд із прямою підтримкою фермерських господарств значна увага приділяється фінансуванню розвитку сільської інфраструктури, локальної

економіки, підприємництва, цифровізації та диверсифікації видів господарської діяльності.

Заходи, що фінансуються у межах зазначених фондів, охоплюють підтримку сільськогосподарських товаровиробників, забезпечення екологічної та кліматичної стійкості, а також реалізацію програм розвитку сільських територій та місцевої інфраструктури. Особливе значення у контексті стимулювання підприємництва має саме останній напрям, оскільки він включає підтримку локальних економічних ініціатив, малого та середнього підприємництва, створення нових робочих місць, модернізацію інфраструктури, розвиток цифрових сервісів і кооперації. Показово, що ще у бюджетному періоді 2014–2020 рр. на заходи комплексного розвитку сільських територій було спрямовано близько 5% загального обсягу коштів Спільної аграрної політики [244].

Особливої актуальності у межах сучасної САП набуває проблема демографічного старіння сільського населення та дефіциту молодих фермерів. Сільські території держав-членів ЄС стикаються із проблемами відтоку молоді, недостатнього рівня зайнятості, обмеженого доступу до земельних ресурсів, кредитування та виробничої інфраструктури, що негативно впливає на розвиток підприємницької діяльності у сільській місцевості [235].

У зв'язку з цим у межах сучасної Спільної аграрної політики ЄС особлива увага приділяється підтримці молодих фермерів та забезпеченню *generational renewal* – оновлення поколінь у сільському господарстві. Відповідні механізми реалізуються через систему прямих виплат, інвестиційної допомоги, підтримки започаткування господарської діяльності, дорадництва, професійної підготовки та доступу до інноваційних технологій. Такий підхід свідчить про те, що підтримка молодих підприємців у сільській місцевості розглядається у праві Європейського Союзу як важливий елемент забезпечення сталого розвитку сільських територій, розвитку людського капіталу та формування конкурентоспроможного підприємницького середовища.

Одним із пріоритетних напрямів державної підтримки сучасної Спільної

аграрної політики Європейського Союзу визначено забезпечення *generational renewal* – оновлення поколінь у сільському господарстві та залучення молоді до підприємницької діяльності у сільській місцевості. Як зазначається у матеріалах Європейської Комісії, держави-члени ЄС зобов'язані спрямовувати щонайменше 3% бюджету прямих виплат САП на підтримку молодих фермерів у формах доходної підтримки, інвестиційної допомоги або стартової підтримки започаткування господарської діяльності [245]. Це свідчить про те, що підтримка молодих суб'єктів господарювання розглядається Європейським Союзом як один із ключових механізмів забезпечення довгострокової стійкості сільських територій та аграрного сектору.

При цьому сучасний підхід Європейського Союзу до підтримки молодих фермерів не обмежується лише наданням прямих фінансових виплат. У межах САП формується система стимулювання підприємницької активності молоді, яка охоплює підтримку започаткування господарської діяльності, полегшення доступу до земельних ресурсів і кредитування, інвестиційну підтримку модернізації господарств, розвиток консультаційно-дорадчих послуг, професійну підготовку, а також підтримку інноваційної діяльності та цифровізації аграрного виробництва [235]. Фактично йдеться про створення сприятливого організаційно-економічного та правового середовища для започаткування і ведення підприємницької діяльності молодими суб'єктами господарювання у сільській місцевості.

Особливого значення у межах САП набуває *Complementary Income Support for Young Farmers (CISYF)*, який функціонує як елемент системи прямих виплат та передбачає надання додаткової щорічної фінансової підтримки молодим фермерам, що започатковують господарську діяльність. При цьому держави-члени ЄС самостійно визначають конкретні механізми реалізації такої підтримки у межах національних стратегічних планів САП, що свідчить про поєднання загальноєвропейських цілей із принципом гнучкості та врахування регіональної специфіки розвитку сільських територій [245].

Механізми підтримки молодих фермерів безпосередньо пов'язуються із

забезпеченням зайнятості населення, створенням нових робочих місць, розвитком локальної економіки, підтримкою сімейного підприємництва, оновленням людського капіталу та стимулюванням інноваційної активності. Водночас сучасна модель САП орієнтується не лише на підтримку традиційного сільськогосподарського виробництва, а й на формування нового покоління підприємців, здатних інтегрувати інноваційні технології, цифрові рішення та екологічні стандарти у процес ведення господарської діяльності [246]. Саме тому підтримка молодих фермерів тісно пов'язується із розвитком smart farming, precision agriculture, цифровізації аграрного сектору та впровадженням екологічно безпечних технологій.

У цьому аспекті простежується трансформація підходів Європейського Союзу до стимулювання розвитку сільських територій: сучасна САП дедалі більше орієнтується на розвиток людського потенціалу, підприємницьких ініціатив та інноваційного середовища у сільській місцевості. Для України зазначений підхід має особливе значення, оскільки вітчизняні сільські території також стикаються із проблемами старіння населення, міграції молоді, недостатнього рівня зайнятості та обмеженого доступу молодих суб'єктів господарювання до фінансових ресурсів.

У зв'язку з цим імплементація окремих механізмів підтримки молодих фермерів, передбачених Спільною аграрною політикою Європейського Союзу, може стати перспективним напрямом удосконалення українського законодавства у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Зокрема, доцільним є розвиток спеціалізованих програм підтримки молодих підприємців у сільській місцевості, розширення доступу до пільгового кредитування, інвестиційної підтримки, дорадництва, професійної підготовки та цифрових сервісів у сфері аграрного підприємництва.

Показово, що розвиток Спільної аграрної політики ЄС відбувався у тісному взаємозв'язку з політикою згуртованості, метою якої є зменшення соціально-економічних диспропорцій між регіонами та забезпечення їх збалансованого розвитку. Аналіз її еволюції свідчить про перехід від системи

фінансових трансфертів до комплексного механізму стимулювання економічного зростання, зайнятості, конкурентоспроможності та інноваційного розвитку [247, с. 5–13].

Європейський досвід свідчить, що ефективний розвиток підприємництва на сільських територіях потребує поєднання державної підтримки з локальними механізмами партнерства. Водночас сучасний підхід ЄС охоплює підтримку малого та середнього підприємництва, інновацій, цифровізації, розвитку інфраструктури та людського капіталу. Крім того, у процесі реформування політики згуртованості посилювалися вимоги щодо прозорості фінансування, стратегічного планування та моніторингу результативності програм розвитку, що має важливе значення для вдосконалення української системи підтримки сільських територій.

Таким чином, еволюція політики згуртованості та Спільної аграрної політики ЄС свідчить про формування інтегрованої моделі правового регулювання розвитку сільських територій, у межах якої поєднуються інструменти аграрної, регіональної, соціальної, інвестиційної, екологічної та інноваційної політики. При цьому розвиток підприємництва у сільській місцевості розглядається як один із ключових механізмів забезпечення територіальної згуртованості, економічної стійкості регіонів та довгострокового сталого розвитку.

Водночас практична реалізація цілей та механізмів Спільної аграрної політики Європейського Союзу у різних державах-членах має власні особливості, що обумовлені відмінностями у структурі сільської економіки, рівні розвитку інфраструктури, демографічній ситуації, системі публічного управління та пріоритетах національної політики розвитку сільських територій. У зв'язку з цим важливе значення має аналіз досвіду окремих держав-членів ЄС щодо правового та організаційного забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, що дозволяє простежити практичні механізми реалізації положень Спільної аграрної політики та визначити найбільш перспективні напрями їх адаптації до українських умов.

Особливий інтерес для України становить досвід Республіки Польща, яка після вступу до Європейського Союзу здійснила адаптацію національної аграрної політики до *acquis* ЄС та сформувала сучасну систему розвитку сільських територій. Польська модель характеризується поєднанням інструментів аграрної, регіональної та соціальної політики, а розвиток підприємництва розглядається як один із ключових механізмів підвищення економічної стійкості сільських територій та фінансової спроможності місцевих громад.

Важливу роль у реалізації зазначених підходів відіграє Стратегічний план Спільної аграрної політики на 2023–2027 роки, який визначає основні напрями розвитку сільських територій Польщі у межах сучасної Спільної аграрної політики Європейського Союзу [248]. Документ передбачає підтримку не лише сільськогосподарського виробництва, а й стимулювання несільськогосподарських видів діяльності, розвитку локальних ринків, кооперації та підвищення конкурентоспроможності сільської економіки.

Одним із ключових напрямів польської моделі є розвиток концепції «розумних сіл». В офіційних матеріалах САП зазначається, що реалізація цієї концепції спрямована на цифровізацію, розвиток локальної інфраструктури, біоекономіки, енергетичної ефективності та створення нових можливостей для економічної діяльності у сільській місцевості [249]. Водночас «Smart Villages» у Польщі розглядаються як інструмент подолання депопуляції, стимулювання зайнятості та формування нових локальних економічних моделей.

Важливе значення має розвиток механізмів LEADER/Community-Led Local Development (CLLD), у межах яких реалізуються місцеві стратегії розвитку, спрямовані на підтримку підприємництва, створення робочих місць, розвиток локальних сервісів та стимулювання інноваційної активності [249]. На сучасному етапі у Польщі функціонує 297 Local Action Groups (LAGs), які реалізують місцеві стратегії розвитку у межах LEADER [250]. Це свідчить про формування децентралізованої системи розвитку сільських територій, заснованої на активній участі місцевих громад, підприємців та громадських

об'єднань. Крім того, польська модель передбачає підтримку молодих підприємців, сімейних господарств та малих форм підприємництва. У межах Стратегічного плану САП реалізуються механізми підтримки започаткування господарської діяльності, професійної підготовки, дорадництва, цифровізації та інноваційної діяльності [251; 252]. Такий підхід спрямований на формування сприятливого середовища для розвитку сталого підприємництва у сільській місцевості.

Для України польський досвід має практичне значення з огляду на подібність соціально-економічних та інституційних умов розвитку сільських територій. Зокрема, перспективними напрямками адаптації можуть стати посилення ролі місцевих громад у реалізації програм розвитку, підтримка локальних ініціатив, розвиток механізмів LEADER, стимулювання несільськогосподарського підприємництва та впровадження концепції «розумних сіл».

На особливу увагу у контексті розвитку сільських територій заслуговує досвід Федеративної Республіки Німеччина, де сучасна політика підтримки сільської місцевості реалізується через поєднання механізмів САП ЄС, федеральних програм та регіональних ініціатив земель. Особливістю німецької моделі є орієнтація не лише на економічний розвиток, а й на забезпечення соціальної згуртованості, підтримку локальних громад, розвиток людського капіталу та підвищення якості життя населення.

Одним із ключових напрямів німецької політики є підтримка громадянської активності та локальних соціальних ініціатив. У цьому аспекті важливе значення має федеральна програма «Mehrgenerationenhäuser» («Будинки багатьох поколінь»), яка реалізується Федеральним міністерством у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді Німеччини (BMFSFJ). Програма функціонує з 2006 року та станом на кінець 2025 року охоплювала понад 530 центрів у різних регіонах Німеччини, значна частина яких розташована у малих містах та сільській місцевості [253].

У межах діяльності Mehrgenerationenhäuser створюються

багатофункціональні громадські простори, у яких реалізуються освітні, консультаційні, культурні та волонтерські проєкти для різних вікових груп населення. Такі центри виконують функції локальної соціальної інфраструктури, сприяють розвитку громадської активності, підтримці сімей, професійного навчання, волонтерства та реалізації місцевих ініціатив. Особливого значення набуває підтримка взаємодії поколінь та залучення людей похилого віку до суспільного життя.

Водночас значна увага у Німеччині приділяється цифровій трансформації сільських територій. Одним із пріоритетних напрямів є реалізація концепції «розумних сіл», яка передбачає використання цифрових технологій для розвитку локальної економіки, підвищення доступності адміністративних і соціальних послуг та подолання територіальної ізольованості громад. У межах федеральної програми BULE (Bundesprogramm Ländliche Entwicklung und Regionale Wertschöpfung) підтримуються проєкти цифровізації, розвитку локальних сервісів, електронного врядування, мобільності та інноваційних форм господарської діяльності [254].

Крім того, важливим напрямом німецької політики розвитку сільських територій є підтримка відновлюваної енергетики та локальної біоекономіки. У матеріалах Deutsche Vernetzungsstelle Ländliche Räume (DVS) зазначається, що розвиток біоенергетики, сонячної та вітрової енергетики у сільській місцевості розглядається як механізм стимулювання місцевої економіки, створення нових робочих місць та диверсифікації джерел доходів населення [255]. Значна увага приділяється розвитку енергетичних кооперативів і залученню територіальних громад до управління енергетичними ресурсами.

Таким чином, сучасна німецька модель розвитку сільських територій характеризується високим рівнем інтеграції соціальної, економічної, екологічної та цифрової політики. Підприємництво у сільській місцевості розглядається як складова комплексного розвитку громад, підвищення якості життя населення та забезпечення довгострокової стійкості територій.

Для України практичний інтерес становлять механізми підтримки

локальної громадянської активності, розвитку людського капіталу та цифрової трансформації сільських територій, що використовуються у Німеччині. В умовах післявоєнного відновлення перспективними напрямками можуть стати розвиток локальних центрів підтримки громад, стимулювання соціального підприємництва, цифровізація локального управління, підтримка громадських ініціатив та формування механізмів партнерства між державою, бізнесом і територіальними громадами.

Для Французької Республіки характерним є поєднання аграрної політики із підтримкою локальної продовольчої економіки, екологічної модернізації сільського господарства та розвитку підприємництва у сільських територіях. Особливістю французької моделі є орієнтація на формування продукції з високою доданою вартістю, підтримку регіональних виробників і розвиток локальних продовольчих систем.

Франція є одним із найбільших аграрних виробників Європейського Союзу. Вартість сільськогосподарського виробництва держави становить близько 72,9 млрд євро. Основними секторами є виноробство (13,2%), молочне виробництво (13,1%), зернові культури (13%) та тваринництво (9,9%). Площа сільськогосподарських земель становить близько 28 млн гектарів, а кількість фермерських господарств перевищує 456 тис. [256].

Важливе місце у французькій моделі займає розвиток кооперації та організованих форм аграрного підприємництва. Франція має 724 офіційно визнаних *producer organisations*, що є одним із найвищих показників у ЄС. Зокрема, близько 80% виробництва молочної продукції та понад 50% виробництва фруктів і овочів охоплюється діяльністю кооперативів та виробничих організацій [256]. Це свідчить про високий рівень інституційної організації аграрного сектору та ефективність кооперативних механізмів підтримки сільського підприємництва.

Особливістю Стратегічного плану САП Франції на 2023–2027 рр. є орієнтація на забезпечення продовольчої безпеки через підвищення стійкості фермерських господарств, розвиток агроєкології, диверсифікацію виробництва

та зменшення залежності від зовнішніх ресурсів. Значна увага приділяється підтримці малих і середніх фермерських господарств. У межах механізму перерозподілення виплат у Франції спрямовується близько 3,5 млрд євро саме на підтримку малих та середніх виробників [256].

Водночас французька модель орієнтується на розвиток коротких ланцюгів постачання, локальних ринків та систем географічних зазначень [257]. Такий підхід сприяє розвитку локальних брендів, територіальної спеціалізації та виробництва продукції з високою доданою вартістю.

Окремого значення у Франції набуває розвиток органічного виробництва та екологічної модернізації сільського господарства. До 2027 року планується збільшити площі органічного землеробства до 18% загальної площі сільськогосподарських земель. Крім того, понад 74% сільськогосподарських земель уже охоплені практиками, спрямованими на обмеження ерозії ґрунтів, збереження органічної речовини та підтримку біорізноманіття [256].

Французький Стратегічний план Спільної аграрної політики також передбачає підтримку несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості. Планується, що понад 10 тис. сільських підприємств отримають підтримку для свого розвитку, а реалізація проєктів САП сприятиме створенню понад 55 тис. робочих місць у сільських територіях. Одночасно понад 1 млн осіб повинні отримати доступ до покращених медичних, соціальних, туристичних та освітніх послуг у сільській місцевості [257].

Важливим напрямом французької політики є підтримка молодих фермерів. Передбачається, що близько 28 тис. молодих фермерів отримають фінансову підтримку для започаткування діяльності, а мінімальний розмір допомоги становить 5 тис. євро. Водночас на заходи із підтримки зміни поколінь у межах Стратегічного плану САП Франції передбачено понад 1,13 млрд євро [258].

Такий досвід Франції є важливим для нашої держави у контексті розвитку кооперативного руху, підтримки локальних виробників, стимулювання виробництва продукції з високою доданою вартістю та

впровадження територіально орієнтованих моделей розвитку сільського підприємництва. Французька модель демонструє ефективність поєднання підтримки аграрного виробництва, локальної економіки, екологічної модернізації, інноваційного розвитку та підтримки молодих фермерів.

Для Швеції характерна орієнтація на екологічну стійкість, адаптацію аграрного сектору до кліматичних змін, підтримку віддалених територій та розвиток інноваційного й цифрового сільського господарства. На відміну від моделей Франції чи Німеччини, шведський підхід значною мірою базується на поєднанні аграрної, екологічної та цифрової політики у межах єдиної системи розвитку сільських територій.

Особливості шведської моделі обумовлені природно-кліматичними та демографічними чинниками. Сільське господарство Швеції функціонує в умовах північного клімату, значних транспортних відстаней та низької щільності населення. Майже 60% населення проживає у сільських та проміжних регіонах. Водночас менше 10% території держави використовується для сільського господарства, тоді як близько 70% вкрито лісами. У країні функціонує близько 59 тис. фермерських господарств із середнім розміром майже 50 гектарів. У межах Стратегічного плану САП Швеції одним із пріоритетів визначено підтримку життєздатності фермерських господарств, особливо у регіонах із несприятливими умовами ведення сільського господарства. Загальний обсяг прямої фінансової підтримки фермерів становить близько 2 млрд євро та охоплює приблизно 2,9 млн гектарів сільськогосподарських земель. Додаткова підтримка спрямовується на сектор великої рогатої худоби – виробництво молока та яловичини, а також на розвиток господарства у гірських, лісових та північних територіях. На ці цілі передбачено близько 714 млн євро. Ключовою особливістю шведської моделі є високий рівень інтеграції екологічної політики у систему розвитку сільських територій. Близько 30% фінансування Стратегічного плану САП Швеції – приблизно 1,3 млрд євро – спрямовується на реалізацію екологічних і кліматичних цілей. Пріоритетними напрямками є збереження біорізноманіття,

підтримка пасовищ, розвиток органічного виробництва та підвищення екологічної обізнаності фермерів, цифровізація аграрного сектору, консультаційна підтримка та професійне навчання підприємців [259].

Окреме значення має розвиток механізмів LEADER. У Швеції функціонує понад 40 LEADER груп, які охоплюють майже 75% сільського населення держави [260]. У межах цих механізмів підтримуються локальні підприємницькі ініціативи, розвиток сільського туризму, продовольчого сектору та сфери гостинності. Водночас значна увага приділяється підтримці молодих фермерів. Нові фермери можуть отримати до 32 тис. євро допомоги для започаткування діяльності, а фінансування заходів generational renewal перевищує 106 млн євро [259]. Підтримка поєднується із механізмами доступу до землі, інвестиційною допомогою та фінансуванням започаткування фермерської діяльності [260].

Для України шведський досвід є важливим у контексті формування моделі сталого розвитку сільських територій, яка поєднує підтримку підприємництва, екологічну модернізацію, цифровізацію аграрного сектору, розвиток локальних громад, інноваційну діяльність та адаптацію до кліматичних змін. Шведська модель демонструє ефективність інтеграції екологічної, соціальної, цифрової та інноваційної політики у систему правового регулювання розвитку сільських територій.

Значний інтерес у контексті вдосконалення правового регулювання розвитку сільських територій становить досвід держав Балтії, які після вступу до Європейського Союзу провели комплексне реформування аграрної політики, системи публічного управління та механізмів підтримки підприємницької діяльності у сільській місцевості. Для Литви, Латвії та Естонії характерним є поєднання інструментів європейської фінансової підтримки із цифровізацією державного управління, розвитком місцевого самоврядування

Особливий інтерес у контексті модернізації системи стимулювання підприємництва на сільських територіях становить досвід Естонської Республіки, яка після вступу до Європейського Союзу здійснила масштабну

цифрову трансформацію державного управління аграрною сферою та розвитком сільських територій. Естонська модель поєднує механізми фінансової підтримки із цифровізацією публічного адміністрування, розвитком knowledge-based economy та інноваційного підприємництва.

Відповідно до Стратегічного плану Спільної аграрної політики Естонії на 2023–2027 роки, сільські території займають близько 82 % території держави, а в сільській місцевості проживає 44,5 % населення. В Естонії функціонує близько 11 300 фермерських господарств із середнім розміром 87 гектарів, при цьому близько 23 % сільськогосподарських земель використовуються для органічного землеробства [261].

Одним із ключових пріоритетів Стратегічного плану САП визначено формування конкурентоспроможного, стійкого та диверсифікованого аграрного сектору. На підтримку економічної стійкості сільського бізнесу та життєздатності фермерських господарств спрямовано близько 730 млн євро, що становить майже 45 % бюджету програми. Особливістю естонської моделі є пріоритетна підтримка малих і середніх господарств. План також передбачає додаткову підтримку близько 5400 фермерів у секторах, що стикаються зі структурними труднощами, а також реалізацію інвестиційних проєктів із модернізації аграрного виробництва та переробної галузі. Важливе значення надається розвитку кооперації та організацій виробників для посилення їхніх позицій у ланцюгах доданої вартості. Естонська модель поєднує економічні стимули з екологічними заходами: близько 456 млн євро спрямовується на реалізацію кліматичних і природоохоронних програм, понад 220 тис. гектарів охоплено органічним виробництвом, а більше 500 інвестиційних проєктів спрямовано на підвищення ресурсоефективності. Окрема увага приділяється соціальному розвитку сільських територій. Передбачається створення близько 1460 нових робочих місць та підтримка 900 молодих фермерів, з яких 415 отримають фінансову допомогу для започаткування власної справи [261].

Важливу роль у розвитку сільських територій відіграє механізм LEADER. В Естонії функціонує 26 LEADER груп, які охоплюють майже 96% сільського

населення країни [262]. Через зазначені механізми реалізуються локальні проекти підтримки малого підприємництва, місцевих ініціатив та розвитку сільської інфраструктури.

Окремої уваги заслуговує цифровізація аграрного управління. Стратегічний план САП передбачає розвиток Agricultural Knowledge and Information System (AKIS), цифрового дорадництва та електронного адміністрування аграрної політики [263]. У документі підкреслюється, що використання e-government solutions (електронного урядування) створює сприятливе середовище для цифровізації аграрного бізнесу та розвитку сільських територій загалом.

Для України досвід Естонії є важливим у контексті цифровізації системи державної підтримки аграрного сектору, розвитку Державного аграрного реєстру, підтримки молодих фермерів, стимулювання кооперації та формування інноваційної моделі сільського підприємництва. Естонська модель демонструє ефективність поєднання цифровізації, екологічної стійкості, підтримки локальних громад та розвитку підприємництва у межах єдиної системи розвитку сільських територій.

Для Литовської Республіки характерною є орієнтація на підтримку малих і середніх фермерських господарств, розвиток сімейного підприємництва та забезпечення соціально-економічної життєздатності сільських територій. Після вступу до Європейського Союзу Литва зіткнулася із низкою проблем, характерних для постсоціалістичних держав, зокрема депопуляцією сільської місцевості, старінням населення, концентрацією земель та трудовою міграцією молоді [264]. У зв'язку з цим державна політика була спрямована не лише на модернізацію аграрного виробництва, а й на підтримку локальних громад та малого підприємництва.

Відповідно до Стратегічний план Спільної аграрної політики Литви на 2023–2027 роки, у Литві функціонує близько 132 тис. фермерських господарств, переважна більшість яких є малими або середніми. Середній розмір господарства становить близько 24 гектарів, що зумовлює необхідність

активної підтримки сімейних фермерських господарств та збалансованого територіального розвитку. У Стратегічному плані САП підкреслюється, що саме малі та середні фермерські господарства забезпечують зайнятість населення, підтримують життєздатність сільських територій і сприяють збереженню локальних громад [265].

Одним із пріоритетних напрямів литовської моделі є підтримка молодих фермерів та забезпечення зміни поколінь у сільському господарстві. Передбачається, що понад 14 тис. молодих фермерів отримують додаткову підтримку доходів, а майже 2 тис. – грантову допомогу для започаткування господарської діяльності [265]. Водночас підтримка охоплює не лише пряме фінансування, а й інвестиційну допомогу, професійне навчання, дорадництво, пільгове кредитування та цифровізацію аграрного виробництва. Такий підхід спрямований на подолання проблеми старіння сільського населення та забезпечення довгострокової стабільності аграрного сектору.

Важливе значення у литовській моделі має диверсифікація сільської економіки. У межах програм розвитку сільських територій стимулюється розвиток несільськогосподарських видів діяльності, локальної переробки продукції, сільського туризму, ремісництва та малих сімейних підприємств. Значна увага приділяється також розвитку кооперації та організацій виробників, підтримці коротких ланцюгів постачання та локальних ринків. Кооперативні механізми розглядаються як інструмент підвищення конкурентоспроможності дрібних товаровиробників і стабілізації доходів сільського населення.

На відміну від Естонії, де основний акцент робиться на цифровізації аграрного управління, литовська модель більшою мірою орієнтована на підтримку соціально-економічної життєздатності малих сільських територій та стримування надмірної концентрації аграрного виробництва.

Окреме місце у Стратегічному плані САП Литви займає екологічна модернізація аграрного сектору. Понад 520 тис. гектарів сільськогосподарських земель охоплено заходами щодо зменшення використання добрив і пестицидів,

а понад 240 тис. гектарів підтримуються у межах програм органічного виробництва. Одночасно впроваджуються кліматично дружнє сільське господарство та практики сталого землеробства, спрямовані на захист ґрунтів, збереження біорізноманіття та підвищення ресурсоефективності сільського господарства. Важливу роль у литовській моделі відіграють дорадчі служби, професійне навчання та системи передачі знань, орієнтовані на підвищення ефективності діяльності фермерських господарств і адаптацію малого бізнесу до сучасних ринкових умов [265]. У межах програм розвитку сільських територій підтримуються партнерства в галузі інновацій та цифрові рішення для малого аграрного бізнесу.

Крім того, у Литві активно використовуються механізми LEADER та Local Action Groups (міцеві групи дій), через які реалізуються локальні стратегії розвитку сільських територій і підтримуються місцеві підприємницькі ініціативи [266]. За допомогою цих механізмів фінансуються проєкти розвитку малого бізнесу, сільського туризму, ремісництва та локальної інфраструктури.

Для України досвід Литви є важливим у контексті підтримки малих та середніх фермерських господарств, розвитку сімейного підприємництва та формування механізмів оновлення поколінь у сільській місцевості. Литовська модель демонструє ефективність поєднання фінансової підтримки, професійного навчання, дорадництва, кооперації та локального економічного розвитку, що набуває особливого значення в умовах демографічної кризи та післявоєнного відновлення сільських територій України.

Для Латвійської Республіки характерним є акцент на розвитку локальних громад, підтримці місцевих ініціатив та стимулюванні підприємництва через механізми community-led local development (місцевий розвиток під керівництвом громади) (CLLD) і LEADER. Значна увага приділяється підтримці малих форм господарювання, створенню додаткових джерел зайнятості та розвитку локальної економіки у сільській місцевості.

Після вступу до Європейського Союзу Латвія зіткнулася із низкою демографічних та соціально-економічних проблем, зокрема скороченням

населення, старінням сільського населення, міграцією молоді та недостатнім рівнем розвитку інфраструктури [267]. Водночас аграрний сектор держави продовжує структурну трансформацію: зростає продуктивність, розширюються експортні ринки, а середній розмір фермерських господарств за останні десятиліття збільшився більш ніж удвічі.

Близько 67% населення Латвії проживає у сільських та проміжних регіонах, а майже 52% території країни вкрито лісами. У державі функціонує близько 70 тис. фермерських господарств із середнім розміром 28 гектарів, що зумовлює необхідність підтримки малих і середніх виробників. Стратегічний план САП Латвії на 2023–2027 роки спрямований на підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств, зростання доходів фермерів та розвиток життєздатних сільських територій. Особливістю латвійської моделі є більш справедливий розподіл фінансової підтримки через механізми перерозподільчих виплат на користь малих і середніх господарств, а також спеціальні програми кредитування. Важливим напрямом є підтримка секторів, що перебувають у складному економічному становищі. На пов'язану підтримку доходів у галузях тваринництва, виробництва зернових, олійних культур, фруктів та овочів спрямовується близько 257 млн євро, або 14,3 % бюджету прямих виплат. Значна увага приділяється розвитку кооперації між виробниками, особливо у секторах із недостатнім рівнем співпраці, що розглядається як інструмент підвищення конкурентоспроможності та стабілізації доходів сільського населення. Суттєве місце у латвійській моделі займає екологічна складова. На досягнення екологічних і кліматичних цілей спрямовується 43 % бюджету розвитку сільських територій та 25 % бюджету прямих виплат. До 2027 року планується забезпечити органічне оброблення 18,8 % сільськогосподарських земель, а також розширити заходи із захисту ґрунтів і водних ресурсів [268].

На відміну від Естонії, де основний акцент робиться на цифровізації аграрного адміністрування, латвійська модель більшою мірою орієнтована на розвиток, заснований на місцевих громадах, та підтримку локальних громад.

Особливе значення у цьому контексті має механізм LEADER. Понад 7% бюджету розвитку сільських територій у Латвії спрямовується саме на LEADER. У країні функціонують 32 Local Action Groups (LAGs), які охоплюють 100% сільського населення [268]. Через ці механізми підтримуються розвиток малого підприємництва, локальних сервісів, сільського туризму, нових робочих місць та несільськогосподарських видів діяльності. Водночас важливе місце займає підтримка молодих фермерів. Понад 900 молодих фермерів отримують стартові гранти у розмірі 40 тис. євро, а також спеціальні кредити для покриття початкових інвестицій. Загальний обсяг фінансування заходів із підтримки зміни поколінь перевищує 53,7 млн євро [268].

Крім того, Стратегічний план САП Латвії передбачає розвиток обміну знаннями, інновацій та цифровізації. Близько 23 тис. осіб повинні отримати доступ до професійного навчання, дорадництва, обміну знаннями та участі в інноваційних групах. План також передбачає використання сучасних цифрових технологій, дорадчих послуг та розвиток широкосмугової інтернет-інфраструктури на сільських територіях [269].

Для України досвід Латвії є важливим у контексті розвитку механізмів LEADER, підтримки місцевих громад, стимулювання малого підприємництва, розвитку кооперації та підприємництва, заснованого на знаннях. Латвійська модель демонструє ефективність поєднання економічної, екологічної та соціальної політики у системі розвитку сільських територій, що набуває особливого значення в умовах децентралізації та післявоєнного відновлення України.

Проведений аналіз досвіду держав-членів Європейського Союзу свідчить про те, що сучасна система стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у межах Спільної аграрної політики ЄС характеризується комплексністю та поєднанням економічних, соціальних, екологічних і цифрових механізмів підтримки. Водночас механізми реалізації САП адаптуються до демографічних, економічних, територіальних і природно-

кліматичних особливостей кожної держави, що обумовлює відсутність єдиної універсальної моделі розвитку сільських територій.

Досвід Польщі демонструє ефективність розвитку децентралізованої системи підтримки сільських територій через механізми LEADER та Local Action Groups, які забезпечують активну участь територіальних громад у процесах локального розвитку. Німецька модель характеризується інтеграцією соціальної політики, цифровізації та розвитку локальної інфраструктури, а також підтримкою громадянської активності, «розумних сіл» та програм енергетичної трансформації сільської місцевості.

Французький досвід свідчить про ефективність поєднання підтримки аграрного виробництва із розвитком локальних продовольчих систем, кооперації, географічних зазначень та коротких ланцюгів постачання. Водночас шведська модель орієнтована на забезпечення екологічної стійкості, адаптацію до кліматичних змін, розвиток сталого сільського господарства, цифровізацію аграрного сектору та інноваційного підприємництва.

Досвід держав Балтії – Естонії, Латвії та Литви – демонструє ефективність поєднання механізмів державної підтримки із модернізацією системи управління та розвитком місцевих громад. Естонія акцентує увагу на цифровізації аграрного адміністрування та розвитку електронних сервісів, Латвія – на розвитку, орієнтованому на місцеві громади, та підтримці локальних ініціатив, тоді як Литва пріоритетного значення надає підтримці сімейного фермерства, молодих фермерів та малих форм господарювання.

Проведений аналіз дозволяє виокремити ключові підходи, на яких ґрунтується сучасна європейська модель стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях: комплексність державної підтримки; поєднання економічних, соціальних та екологічних механізмів; підтримка малих і середніх фермерських господарств; розвиток місцевих громад та кооперації; підтримка молодих фермерів; розвиток дорадчих систем і передачі знань; цифровізація державного управління; стимулювання інновацій та сталого сільського господарства; залучення територіальних громад до процесів

прийняття рішень.

Особливого значення для України набуває те, що більшість досліджених держав реалізують політику розвитку сільських територій не лише як аграрну політику, а як комплексну систему підтримки місцевого економічного розвитку, людського капіталу, соціальної інфраструктури та територіальної згуртованості.

У цьому контексті європейський досвід свідчить про доцільність подальшої цифровізації системи державної підтримки аграрного сектору, розвитку механізмів місцевого самоврядування, підтримки малих та середніх фермерських господарств, стимулювання кооперації, розвитку програм підтримки молодих фермерів, упровадження механізмів LEADER та розвитку, орієнтованого на місцеві громади, інтеграції екологічної політики у систему розвитку сільських територій, а також формування сучасної системи дорадництва та передачі знань.

Отже, досвід зазначених держав-членів ЄС демонструє, що ефективне стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях потребує поєднання фінансової підтримки, цифровізації, розвитку місцевих громад, інноваційної діяльності та екологічної модернізації. Саме зазначені напрями доцільно враховувати під час подальшого вдосконалення системи правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях України в умовах євроінтеграції та післявоєнного відновлення держави.

3.2. Напрями розвитку правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в Україні з урахуванням досвіду країн ЄС

Проведений у попередньому підрозділі аналіз законодавства Європейського Союзу та практики окремих держав-членів ЄС свідчить про поступову трансформацію сучасної моделі розвитку сільських територій від вузькогалузевої аграрної політики до комплексної системи підтримки локальної

економіки, підприємництва, цифровізації, інноваційної діяльності та розвитку людського капіталу. У межах сучасної Спільної аграрної політики ЄС сільські території більше не розглядаються виключно як простір ведення сільськогосподарського виробництва. Натомість вони сприймаються як багатофункціональний соціально-економічний простір, розвиток якого потребує поєднання економічних, соціальних, екологічних, інноваційних та цифрових механізмів підтримки.

Для України зазначені підходи набувають особливого значення в умовах європейської інтеграції, адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС та післявоєнного відновлення держави. Сучасний стан розвитку сільських територій характеризується наявністю низки системних проблем, серед яких депопуляція сільської місцевості, старіння населення, трудова міграція, скорочення кількості суб'єктів малого підприємництва, недостатній рівень інфраструктурного забезпечення, низька інвестиційна активність та обмеженість джерел зайнятості населення. Водночас значна частина сільських територій продовжує залишатися економічно залежною переважно від аграрного виробництва, що посилює ризики соціально-економічної нестабільності та стримує розвиток локальної економіки.

Попри прийняття Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [15] та закріплення у ньому окремих інструментів підтримки розвитку сільських територій, чинна система правового регулювання все ще характеризується фрагментарністю та недостатнім рівнем комплексності. Аналіз положень статей 2–4, 2–5 зазначеного Закону свідчить про те, що нормативна модель державної підтримки продовжує значною мірою орієнтуватися на аграрне виробництво як основний об'єкт державної політики. У результаті питання розвитку несільськогосподарського підприємництва, цифрової економіки, локальних сервісів, сільського туризму, креативних індустрій та інших видів економічної діяльності на сільських територіях залишаються недостатньо врегульованими.

Фактично чинне законодавство України лише частково інтегрує сучасні

підходи Спільної аграрної політики ЄС. Хоча Закон містить положення щодо диверсифікації діяльності виробників сільськогосподарської продукції, підтримки кооперації, дорадництва та впровадження підходу LEADER, відповідні інструменти переважно мають декларативний характер і не супроводжуються належними організаційно-правовими механізмами реалізації. Зокрема, на законодавчому рівні фактично відсутні: комплексний механізм підтримки несільськогосподарського підприємництва на сільських територіях; нормативне закріплення концепції «розумних сіл»; правовий статус місцевих груп дій у межах LEADER; механізми цифрового адміністрування програм розвитку сільських територій; система оцінки результативності державної підтримки; окремі інструменти підтримки молодих фермерів та оновлення поколінь у сільській місцевості.

Водночас сучасний європейський підхід демонструє, що ефективно стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях потребує формування багатофункціональної моделі сільської економіки, у межах якої розвиток аграрного сектору поєднується із підтримкою малого та середнього підприємництва, цифровізації, локальних ринків, інновацій, соціального підприємництва та розвитку місцевих громад [270, с. 46-48].

У цьому контексті чинна модель правового регулювання в Україні потребує подальшого вдосконалення та адаптації до сучасних підходів Європейського Союзу. Особливого значення набуває необхідність формування комплексної системи стимулювання підприємництва на сільських територіях, яка б охоплювала не лише аграрне виробництво, а й розвиток несільськогосподарських видів діяльності, цифрової економіки, локальних сервісів, інноваційної діяльності та людського капіталу.

Одним із ключових напрямів удосконалення законодавства у зазначеній сфері є розвиток положень Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [15], оскільки саме цей нормативно-правовий акт формує базові засади державної політики у сфері розвитку сільських територій [270, с. 46-48]. Проведений аналіз статті 2-4

зазначеного Закону свідчить про необхідність суттєвого розширення системи інструментів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку з урахуванням сучасних європейських підходів до розвитку сільської економіки.

Передусім потребує вдосконалення нормативне регулювання підтримки несільськогосподарського підприємництва на сільських територіях. Чинна редакція абзацу шостого частини першої статті 2-4 Закону передбачає «диверсифікацію діяльності виробників сільськогосподарської продукції для розвитку сільського підприємництва і домогосподарств, які прагнуть розвивати несільськогосподарську діяльність». Водночас наведене положення має обмежений характер, оскільки орієнтується переважно на виробників сільськогосподарської продукції та не охоплює значну частину суб'єктів підприємництва, які здійснюють діяльність на сільських територіях поза межами аграрного сектору.

Сучасна модель розвитку сільських територій у ЄС ґрунтується на концепції багатофункціональної сільської економіки, що передбачає підтримку як аграрного, так і несільськогосподарського підприємництва. Це забезпечує диверсифікацію економічної діяльності, підвищення зайнятості населення та економічної стійкості територіальних громад. У зв'язку з цим доцільним є розширення змісту відповідного інструменту державної політики шляхом нормативного закріплення підтримки несільськогосподарського підприємництва як самостійного напрямку розвитку сільських територій.

З метою розширення правових механізмів стимулювання підприємницької діяльності на сільських територіях, а також адаптації національного законодавства до сучасних підходів Європейського Союзу у сфері розвитку багатофункціональної сільської економіки, доцільним є внесення змін до абзацу шостого частини першої статті 2-4 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку».

У зв'язку з цим пропонується викласти абзац шостий частини першої

статті 2-4 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» у такій редакції: *«диверсифікація економічної діяльності на сільських територіях шляхом підтримки сільськогосподарського та несільськогосподарського підприємництва, розвитку сільського зеленого туризму, ремісничої діяльності, локальних сервісів, цифрового підприємництва, електронної комерції, креативних індустрій, сімейного підприємництва, переробної діяльності та інших видів економічної діяльності, спрямованих на створення нових робочих місць, підвищення рівня зайнятості населення та забезпечення комплексного розвитку сільських територій».*

Запропоновані зміни дозволять перейти від вузького агровиробничого підходу до комплексної моделі розвитку сільської економіки, що відповідає сучасним підходам Спільної аграрної політики ЄС. Водночас нормативне закріплення підтримки несільськогосподарського підприємництва створить правові передумови для формування спеціалізованих державних і регіональних програм підтримки малого бізнесу на сільських територіях, розвитку локальних ринків праці та підвищення економічної самодостатності територіальних громад.

Одним із найбільш перспективних напрямів удосконалення правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є нормативне закріплення концепції «розумних сіл», яка останніми роками активно розвивається у межах Спільної аграрної політики Європейського Союзу та політики згуртованості ЄС. Проведений у підрозділі 3.1 аналіз досвіду окремих країн ЄС свідчить про те, що сучасна європейська модель розвитку сільських територій дедалі більше орієнтується на цифровізацію локальної економіки, розвиток електронного врядування, впровадження цифрових сервісів, дистанційної зайнятості та інноваційної інфраструктури.

Водночас чинне законодавство України фактично не містить комплексного нормативного регулювання концепції «розумних сіл». Попри поступову цифровізацію окремих механізмів державного управління, зокрема

впровадження інформаційної системи «Державний аграрний реєстр», цифрова трансформація сільських територій залишається фрагментарною та не розглядається як самостійний напрям державної політики сільського розвитку. У результаті питання розвитку цифрової інфраструктури, електронних сервісів, цифрового дорадництва, електронної комерції та дистанційної зайнятості на сільських територіях не мають належного законодавчого забезпечення.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває в умовах післявоєнного відновлення України. Значна частина сільських територій стикається із проблемами територіальної ізоляваності, недостатнього доступу до адміністративних, освітніх та медичних послуг, дефіциту робочих місць і низького рівня інвестиційної привабливості. За таких умов саме цифровізація може стати одним із ключових механізмів активізації економічної діяльності, розвитку підприємництва та підвищення якості життя населення.

У межах сучасної Спільної аграрної політики ЄС концепція «Smart Villages» (розумних сіл) розглядається як комплексний механізм розвитку сільських територій через використання цифрових технологій, інновацій, локальних партнерств та сучасних моделей управління [270, с. 46-48]. При цьому йдеться не лише про впровадження цифрових технологій у сільському господарстві, а про ширшу трансформацію сільських територій, що охоплює цифрову інфраструктуру, електронне врядування, цифрові платформи збуту продукції, дистанційну зайнятість, електронні послуги, онлайн-освіту та цифрове дорадництво.

Натомість в Україні концепція «розумних сіл» поки що залишається переважно елементом наукової дискусії та окремих пілотних проєктів. На законодавчому рівні відсутні визначення поняття «розумне село», механізми державної підтримки цифрової трансформації сільських територій, інструменти розвитку цифрової інфраструктури та правові засади функціонування цифрових сервісів у сфері сільського розвитку.

У зв'язку з цим доцільним є розширення переліку інструментів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку,

передбачених статтею 2-4 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», шляхом нормативного закріплення концепції «розумних сіл» («Smart Villages»).

З метою формування правових засад цифрової трансформації сільських територій та впровадження сучасних європейських підходів до сільського розвитку пропонується доповнити пункт 2-4.1 статті 2-4 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» новим абзацом такого змісту:

«розвиток концепції «розумних сіл» («Smart Villages») шляхом підтримки цифрової інфраструктури сільських територій, забезпечення доступу населення до електронних адміністративних, освітніх, медичних та консультаційних послуг, розвитку електронного врядування, цифрового підприємництва, електронної комерції, дистанційної зайнятості, цифрового дорадництва, цифрових платформ збуту продукції, інформаційно-комунікаційних технологій та інноваційних цифрових рішень, спрямованих на забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій за участю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва, громадських об'єднань та міжнародних організацій».

Запропонований підхід дозволяє нормативно закріпити концепцію «розумних сіл» як один із інструментів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку без ускладнення структури Закону окремими статтями, що відповідає сучасним підходам законодавчої техніки та забезпечує узгодженість із чинною редакцією статті 2-4.

Суттєвого вдосконалення потребує також нормативне регулювання механізму LEADER та розвитку, орієнтованого на місцеві громади (Community-Led Local Development, CLLD), оскільки саме зазначені інструменти у сучасній практиці Європейського Союзу виступають одним із ключових елементів стимулювання локального економічного розвитку та підприємницької активності на сільських територіях.

Проведений у підрозділі 3.1 аналіз досвіду окремих країн ЄС свідчить про те, що механізм LEADER у державах-членах ЄС уже давно перестав бути виключно інструментом фінансування окремих локальних проєктів. На сучасному етапі він функціонує як комплексна система багаторівневого управління розвитком сільських територій, у межах якої місцеві громади, суб'єкти підприємництва, громадські об'єднання та органи влади спільно формують стратегії локального розвитку та визначають пріоритети використання фінансових ресурсів.

Водночас чинне законодавство України лише частково закріплює зазначений механізм. Так, стаття 2-4 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» передбачає впровадження стратегій місцевого розвитку згідно з підходом LEADER та підтримку місцевих ініціативних груп. Однак відповідне нормативне положення має переважно декларативний характер і фактично не формує повноцінного правового механізму реалізації LEADER в Україні.

Зокрема, на законодавчому рівні залишаються неврегульованими: правовий статус місцевих груп дій; порядок їх створення та функціонування; вимоги до складу учасників; механізми фінансування локальних стратегій; порядок конкурсного відбору проєктів; критерії оцінки місцевих стратегій розвитку; механізми моніторингу та контролю ефективності використання коштів; форми участі органів місцевого самоврядування та суб'єктів підприємництва у реалізації LEADER.

У результаті чинна модель не забезпечує належної інституціоналізації механізму LEADER та не створює достатніх правових передумов для розвитку локального партнерства на сільських територіях.

Особливого значення зазначена проблема набуває в умовах децентралізації та післявоєнного відновлення України. Сучасний європейський досвід демонструє, що саме локальні громади є найбільш ефективними суб'єктами визначення пріоритетів територіального розвитку, оскільки здатні враховувати специфіку конкретних територій, локальні економічні потреби та

соціально-демографічні особливості громад. У межах підходу LEADER розвиток підприємництва розглядається не лише як завдання державної політики, а як результат партнерської взаємодії місцевого бізнесу, громадських організацій та органів влади. Такий підхід є повністю прийнятним і для України, особливо в повоєнній перспективі.

Досвід держав-членів Європейського Союзу свідчить про те, що ефективність реалізації підходу LEADER безпосередньо залежить від рівня його інституціоналізації та нормативного забезпечення. У країнах ЄС місцеві ініціативні групи виступають повноцінними суб'єктами реалізації політики сільського розвитку, забезпечують підготовку локальних стратегій, здійснюють відбір проєктів розвитку територій, координують використання фінансових ресурсів та сприяють розвитку місцевого підприємництва.

У зв'язку з цим доцільним є розширення переліку інструментів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку, передбачених пунктом 2-4.1 статті 2-4 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», шляхом викладення абзацу п'ятого у такій редакції:

«реалізація підходу LEADER та місцевого розвитку за участю громад шляхом підтримки місцевих ініціативних груп, що формуються на засадах партнерства органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва, громадських об'єднань, професійних асоціацій та інших представників місцевих громад, забезпечення розроблення та реалізації стратегій місцевого розвитку, підготовки і відбору проєктів розвитку сільських територій, підтримки місцевого підприємництва, розвитку малого та середнього підприємництва, створення нових робочих місць, розвитку сільського туризму, локальних сервісів та інфраструктури, реалізації інноваційних і цифрових проєктів, сприяння зайнятості населення, залучення інвестицій, міжнародної технічної допомоги, а також розвитку міжмуніципального та міжрегіонального співробітництва з метою комплексного розвитку сільських територій».

Запропоновані зміни дозволять перейти від декларативного закріплення підходу LEADER до формування комплексного організаційно-правового механізму розвитку сільських територій. Водночас нормативне закріплення підтримки місцевих ініціативних груп, локальних стратегій розвитку та партнерських механізмів місцевого розвитку сприятиме активнішому залученню територіальних громад до процесів стратегічного планування розвитку, підвищенню ефективності використання фінансових ресурсів, розвитку місцевого підприємництва, зміцненню економічної спроможності територіальних громад та імплементації європейських підходів до сільського розвитку.

Ще одним важливим напрямом удосконалення правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є формування спеціальних механізмів підтримки молодих фермерів та забезпечення зміни поколінь у сільському господарстві. Необхідність нормативного закріплення відповідних інструментів обумовлюється поглибленням демографічних проблем у сільській місцевості, скороченням чисельності економічно активного населення, трудовою міграцією молоді та поступовим старінням сільськогосподарських виробників.

Як засвідчив проведений аналіз, в сучасній аграрній політиці Європейського Союзу підтримка молодих фермерів розглядається як один із ключових елементів забезпечення сталого розвитку сільських територій та довгострокової конкурентоспроможності аграрного сектору. У межах Спільної аграрної політики ЄС значна увага приділяється механізмам так званого оновлення поколінь, що передбачають фінансову підтримку молодих фермерів, спрощення доступу до земельних ресурсів, пільгове кредитування, дорадництво, цифрове навчання та стимулювання започаткування сімейних фермерських господарств.

Натомість у чинному законодавстві України відповідний напрям державної підтримки фактично не має комплексного нормативного закріплення. Окремі механізми фінансової допомоги молодим фермерам

визначені в Законі України «Про фермерське господарство» [20], існують у межах державних програм підтримки аграрного сектору, однак вони не формують цілісної системи стимулювання молодіжного підприємництва на сільських територіях та не інтегровані до системи державної аграрної політики і державної політики сільського розвитку.

Відсутність спеціальних правових механізмів підтримки молодих фермерів негативно впливає на розвиток сільського підприємництва, знижує інвестиційну привабливість сільських територій та ускладнює формування сучасної моделі сімейного аграрного виробництва. Крім того, недостатня підтримка молодіжних ініціатив стримує впровадження цифрових технологій, інноваційних підходів до ведення господарської діяльності та сучасних моделей організації аграрного бізнесу.

З огляду на це доцільним є розширення переліку інструментів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку, передбачених пунктом 2-4.1 статті 2-4 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», шляхом доповнення його новим абзацом такого змісту:

«підтримка молодих фермерів, сімейних фермерських господарств та молодіжного підприємництва на сільських територіях шляхом надання грантової підтримки, пільгового кредитування, часткової компенсації витрат на започаткування господарської діяльності, дорадчих і консультаційних послуг, професійної підготовки, перепідготовки та цифрового навчання, стимулювання інноваційної діяльності, підтримки інвестиційних проєктів та створення умов для започаткування і розвитку підприємницької діяльності».

Запропоновані зміни сприятимуть формуванню системного механізму підтримки молодих фермерів, сімейного фермерства та молодіжного підприємництва на сільських територіях, забезпеченню зміни поколінь у сільському господарстві, підвищенню економічної активності молоді, розвитку інноваційної та цифрової діяльності, створенню нових робочих місць і зміцненню кадрового потенціалу сільських територій. Водночас реалізація

зазначених заходів сприятиме довгостроковому соціально-економічному розвитку сільських територій та наближенню національної політики підтримки молодих фермерів до підходів, що застосовуються у державах-членах Європейського Союзу.

Важливим напрямом удосконалення правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є цифровізація механізмів державної підтримки, що відповідає сучасним підходам Європейського Союзу до управління аграрною політикою та політикою сільського розвитку. У сучасних умовах цифрова трансформація виступає не лише технічним інструментом модернізації системи управління, а й необхідною передумовою забезпечення прозорості, доступності та ефективності державної підтримки суб'єктів підприємництва на сільських територіях.

У межах Спільної аграрної політики ЄС цифровізація системи підтримки сільського господарства та сільських територій реалізується через інтегровані електронні системи адміністрування, моніторингу та контролю. Особливе значення у цьому контексті мають механізми електронного подання заявок, цифрової ідентифікації отримувачів підтримки, геоінформаційного моніторингу земель, електронного обміну даними між органами влади та автоматизованої оцінки результативності програм підтримки. Такі підходи спрямовані на мінімізацію адміністративних бар'єрів, підвищення відкритості процедур розподілу фінансової допомоги та забезпечення ефективного використання бюджетних коштів.

В Україні останніми роками також здійснюється поступове впровадження цифрових механізмів у сфері державної аграрної політики. Зокрема, функціонує Державний аграрний реєстр, який забезпечує електронну взаємодію між суб'єктами аграрного виробництва та органами державної влади. Водночас чинне законодавство переважно не містить системного нормативного закріплення цифровізації як окремого інструменту реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку.

Наявна модель правового регулювання характеризується

фрагментарністю цифрових рішень, недостатньою інтеграцією інформаційних систем, обмеженістю механізмів електронного моніторингу ефективності державної підтримки та відсутністю комплексного підходу до цифрового адміністрування програм розвитку сільських територій. Крім того, недостатній рівень цифрової інтеграції ускладнює доступ суб'єктів підприємництва до програм державної підтримки, особливо у віддалених сільських громадах.

У зв'язку з цим доцільним є розширення переліку інструментів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку, передбачених пунктом 2-4.1 статті 2-4 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», шляхом доповнення його новим абзацом такого змісту:

«цифровізація механізмів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку шляхом впровадження електронного адміністрування програм підтримки, інтегрованих цифрових інформаційних систем, електронного документообігу та електронної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування і суб'єктами підприємництва, автоматизованого моніторингу використання державної підтримки, оцінки результативності програм підтримки, забезпечення відкритого доступу до інформації щодо механізмів і результатів державної підтримки, а також розвитку цифрових сервісів для суб'єктів підприємництва на сільських територіях».

Запропоновані зміни сприятимуть формуванню цілісної правової основи цифрової трансформації механізмів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку, підвищенню прозорості та ефективності використання бюджетних коштів, спрощенню доступу суб'єктів підприємництва до програм державної підтримки, забезпеченню належного моніторингу їх результативності та розвитку сучасних цифрових сервісів у сфері сільського розвитку. Водночас впровадження цифрових інструментів адміністрування та оцінки державної підтримки сприятиме підвищенню відкритості діяльності органів публічної влади, зменшенню адміністративних

витрат і наближенню національної системи управління сільським розвитком до сучасних європейських стандартів.

Удосконалення правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях реалізується не лише через внесення змін до законодавчих актів, а й перегляду стратегічних підходів до формування державної політики у сфері сільського розвитку. Важливу роль у цьому процесі відіграють програмні документи стратегічного характеру, які визначають пріоритети державної політики, механізми її реалізації та основні напрями трансформації сільських територій в умовах європейської інтеграції України. Одним із таких документів є Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р. [157].

Положення Стратегії спрямовані на формування конкурентоспроможного аграрного сектору, забезпечення продовольчої безпеки, підтримку виробників сільськогосподарської продукції, розвиток переробної галузі, удосконалення механізмів державної підтримки та адаптацію національної аграрної політики до вимог права Європейського Союзу. Водночас аналіз її змісту свідчить, що основний акцент документа зосереджується переважно на питаннях функціонування сільського господарства як окремої галузі економіки, тоді як розвиток підприємництва на сільських територіях розглядається переважно крізь призму аграрного виробництва. На відміну від сучасного європейського підходу, що ґрунтується на концепції багатофункціонального розвитку сільських територій, чинна редакція Стратегії лише частково охоплює питання розвитку несільськогосподарського підприємництва, локальних сервісів, сільського туризму, цифрової економіки, електронної комерції, креативних індустрій та інших видів економічної діяльності, які здатні забезпечити диверсифікацію джерел доходів населення та підвищення економічної стійкості територіальних громад. Недостатньо розкритими залишаються питання використання цифрових технологій для розвитку сільських територій,

підтримки інноваційних проєктів. Окремо слід відзначити, що чинна редакція Стратегії не приділяє належної уваги впровадженню сучасних європейських підходів до розвитку сільських територій, зокрема концепції «розумних сіл» («Smart Villages») та підходу LEADER, які сьогодні є важливими інструментами стимулювання місцевого розвитку, активізації підприємницької діяльності та залучення територіальних громад до реалізації політики сільського розвитку.

Для усунення цих недоліків та з урахуванням запропонованих нами змін до Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» вважаємо за доцільне внести відповідні зміни й до Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року. Зокрема через доповнення: Стратегічної цілі 3 «Забезпечення стійкості сільськогосподарського сектору, підтримка справедливого доходу виробників та підвищення їх конкурентоспроможності» напрямом «Стимулювання підприємництва та диверсифікації економічної діяльності на сільських територіях»; Стратегічної цілі 1 «Формування державної політики розвитку сільського господарства та сільських територій» напрямами «Розвиток концепції «розумних сіл», «Розвиток місцевих ініціатив та реалізація підходу LEADER», «Цифровізація системи державної підтримки та моніторингу сільського розвитку».

Аналіз положень Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [25] свідчить про відсутність у його структурі окремої норми, яка б комплексно визначала зміст, напрями та механізми стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Чинне законодавство передбачає окремі інструменти державної підтримки, проте вони мають фрагментарний характер і не забезпечують системного підходу до стимулювання підприємницької діяльності.

З метою вдосконалення законодавчого регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях вважаємо доцільним доповнити Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і

середнього підприємництва в Україні» новою статтею 4¹ такого змісту:

Стаття 4¹. Стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях

1. Стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є окремим напрямом державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва та спрямовується на забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку таких територій.

2. Стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях здійснюється на основі комплексного підходу, що передбачає поєднання фінансових та нефінансових механізмів державного впливу.

3. До основних напрямів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях належать:

- створення сприятливих умов для започаткування та ведення підприємницької діяльності;*
- розвиток інфраструктури підтримки підприємництва;*
- забезпечення доступу до фінансових ресурсів;*
- розвиток людського капіталу, у тому числі шляхом підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів;*
- інформаційно-консультаційне забезпечення суб'єктів підприємництва;*
- стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності;*
- підтримка диверсифікації видів економічної діяльності на сільських територіях.*

4. Державна політика у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях реалізується з урахуванням їх соціально-економічних, демографічних та територіальних особливостей.

5. Органи місцевого самоврядування беруть участь у реалізації політики стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, зокрема шляхом розроблення та виконання місцевих програм стимулювання підприємницької діяльності.

З метою розширення інструментів стимулювання підприємництва

пропонуємо також внести зміни до статті 15 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» шляхом доповнення її положенням такого змісту:

«Державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва на сільських територіях може здійснюватися у формі спеціальних програм стимулювання підприємницької діяльності, спрямованих на розвиток несільськогосподарських видів діяльності, диверсифікацію економіки та підвищення зайнятості населення».

Крім того, доцільним є уточнення повноважень органів місцевого самоврядування, визначених статтею 10 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», шляхом доповнення її положенням щодо їх участі у стимулюванні підприємництва на сільських територіях, зокрема:

«органи місцевого самоврядування забезпечують розробку та реалізацію місцевих програм стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях з урахуванням їх соціально-економічних особливостей».

Таким чином, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що подальший розвиток правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях має здійснюватися на основі комплексного підходу, який поєднує вдосконалення законодавчих механізмів державної підтримки, оновлення стратегічних напрямів державної політики та впровадження сучасних європейських підходів до сільського розвитку. У сучасних умовах забезпечення сталого розвитку сільських територій уже не може обмежуватися виключно підтримкою аграрного виробництва, оскільки ефективний розвиток сільської економіки потребує диверсифікації видів економічної діяльності, розвитку локального підприємництва, цифрової трансформації, інновацій та активного залучення територіальних громад до процесів управління розвитком територій.

Висновки до розділу 3

У результаті дослідження європейського досвіду правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях та можливостей удосконалення відповідного українського законодавства було зроблено наступні висновки та узагальнення:

- сучасна європейська аграрна політика орієнтована на підтримку підприємництва, локального економічного розвитку, цифровізацію, інноваційну модернізацію та забезпечення сталого розвитку сільських територій;

- аналіз положень *acquis* ЄС підтвердив перспективність адаптації українського законодавства до європейських стандартів у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, що створює передумови для підвищення ефективності державної підтримки та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій України;

- аналіз досвіду окремих держав-членів ЄС у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях показав, що сучасна система стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях ґрунтується на поєднанні економічних, соціальних, екологічних та цифрових механізмів підтримки. Водночас механізми реалізації Спільної аграрної політики адаптуються до демографічних, економічних і природно-кліматичних особливостей кожної держави. Досвід Польщі демонструє ефективність децентралізованого розвитку сільських територій через механізми LEADER та активну участь територіальних громад у процесах локального розвитку. Німецька модель характеризується інтеграцією соціальної політики, цифровізації та розвитку локальної інфраструктури, а французька – підтримкою локальних продовольчих систем, кооперації та продукції з високою доданою вартістю. Шведська модель орієнтована на забезпечення екологічної стійкості, розвиток сталого сільського господарства та цифровізацію аграрного сектору. Досвід держав Балтії свідчить про ефективність поєднання цифровізації, підтримки локальних громад, сімейного фермерства та механізмів *community-*

led development (розвитку під керівництвом громади). Загалом європейська модель розвитку сільських територій базується на підтримці малих і середніх фермерських господарств, кооперації, інновацій, забезпечення навчання та консультацій. Для України зазначений досвід має важливе значення у контексті цифровізації державної підтримки аграрного сектору, розвитку локального самоврядування, підтримки молодих фермерів та впровадження механізмів LEADER в умовах євроінтеграції та післявоєнного відновлення держави;

– чинна система правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях України потребує подальшого вдосконалення з урахуванням сучасних європейських підходів до сільського розвитку, тобто базуватись на концепції багатофункціональної сільської економіки, у межах якої підтримка аграрного виробництва поєднується із розвитком несільськогосподарського підприємництва, цифровізації, локальних ринків, інноваційної діяльності та партнерських форм управління територіальним розвитком;

– попри прийняття Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», чинна модель державної підтримки залишається переважно агроцентричною та не забезпечує комплексного підходу до стимулювання підприємництва на сільських територіях. На законодавчому рівні недостатньо врегульованими залишаються питання підтримки несільськогосподарських видів економічної діяльності, цифрового підприємництва, локальних сервісів, розвитку концепції «розумних сіл», функціонування місцевих ініціативних груп у межах підходу LEADER, а також підтримки молодіжного підприємництва та цифровізації механізмів державної підтримки;

– Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» потребує змін, спрямованих на нормативне закріплення механізмів стимулювання несільськогосподарського підприємництва, розвитку цифрової економіки, підтримки молодих фермерів, реалізації підходу LEADER та впровадження концепції «розумних сіл».

Запропоновані зміни орієнтовані на формування комплексної моделі розвитку сільських територій, що відповідає сучасним підходам Спільної аграрної політики Європейського Союзу;

– з метою удосконалення стратегічних засад державної політики у сфері сільського розвитку доцільним є доповнення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року новими напрямами, присвяченими стимулюванню підприємництва та диверсифікації економічної діяльності на сільських територіях, розвитку концепції «розумних сіл», реалізації підходу LEADER та цифровізації механізмів державної підтримки і моніторингу сільського розвитку. Запропоновані напрями спрямовані на формування сприятливого підприємницького середовища, підвищення економічної спроможності територіальних громад та розвиток локальної економіки;

– для забезпечення комплексності державної підтримки, розширення повноважень органів місцевого самоврядування та формування сприятливих умов для диверсифікації економічної діяльності на сільських територіях потребує доповнення Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» шляхом нормативного закріплення стимулювання підприємництва на сільських територіях як окремого напрямку державної політики у сфері підтримки малого та середнього підприємництва.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне теоретико-правове дослідження правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях України в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій, євроінтеграційних процесів, воєнного стану та післявоєнного відновлення держави. Проведене дослідження дало змогу сформулювати наступні висновки, узагальнення та пропозиції.

1. Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є самостійним напрямом правового впливу, спрямованим на створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності. Сільські території охоплюють території у межах юрисдикції сільських та селищних територіальних громад, призначені для проживання населення та здійснення господарської діяльності. Стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях являє собою систему правових, організаційних, економічних та інституційних заходів, що реалізуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин з метою створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях.

2. Державна підтримка підприємництва та державне стимулювання розвитку підприємництва є взаємопов'язаними, але не тотожними правовими категоріями. Державна підтримка спрямована на забезпечення належних умов функціонування суб'єктів господарювання та охоплює широкий спектр стабілізаційних заходів і заходів, спрямованих на розвиток підприємницької діяльності. Державне стимулювання характеризується цільовою мотиваційною спрямованістю та орієнтоване на активізацію підприємницької діяльності, підвищення інвестиційної привабливості, розширення господарської активності та досягнення конкретних соціально-економічних результатів.

3. Державна політика у сфері розвитку підприємництва визначає стратегічні цілі, пріоритети та напрями розвитку підприємницького середовища, тоді як державне регулювання забезпечує їх практичну реалізацію за допомогою правових, організаційних та економічних засобів впливу. У системі такого регулювання державне стимулювання розвитку підприємництва виступає одним із ключових інструментів реалізації державної політики на сільських територіях.

4. Стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях не обмежується підтримкою сільськогосподарського виробництва, а поширюється на всі види незабороненої законом підприємницької діяльності. Ефективний розвиток сільських територій пов'язаний із диверсифікацією місцевої економіки, розвитком несільськогосподарського підприємництва, розширенням можливостей зайнятості населення та формуванням багатофункціональної моделі сільського розвитку.

5. Наукові дослідження проблем стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях мають фрагментарний характер та здійснюються переважно в межах економічної науки, державного управління або досліджень державної підтримки аграрного сектору. У юридичній науці відсутній комплексний підхід до правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях як самостійного об'єкта дослідження. Недостатньо розробленими залишаються питання правової природи стимулювання розвитку підприємництва, його співвідношення з державною підтримкою, визначення системи суб'єктів стимулювання, класифікації відповідних механізмів та особливостей їх застосування в умовах децентралізації, європейської інтеграції та післявоєнного відновлення сільських територій.

6. Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях спрямоване на забезпечення економічної активізації сільських територій, диверсифікацію сільської економіки, створення нових робочих місць, підвищення рівня зайнятості населення, зміцнення фінансової

спроможності територіальних громад, підтримку малого і середнього підприємництва, сімейних форм господарювання та самозайнятості населення. Важливими складовими такого регулювання є формування сприятливого інвестиційного середовища, розвиток людського капіталу, забезпечення сталого розвитку сільських територій та створення правових передумов для їх післявоєнного відновлення.

7. Ефективність стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях залежить від диференційованого підходу до окремих категорій суб'єктів господарювання. Перехід до європейської моделі класифікації суб'єктів господарювання зумовлює необхідність застосування різних механізмів стимулювання залежно від розміру суб'єкта підприємництва, його економічного потенціалу та можливостей доступу до фінансових, інформаційних і організаційних ресурсів. Найбільшій державній уваги потребують суб'єкти мікро-, малого та середнього підприємництва, діяльність яких має визначальне значення для розвитку сільських територій.

8. Система принципів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях охоплює принципи прогнозованості, ефективності, прозорості, комплексності, паритету інтересів та диференційованості. Їх практичне значення полягає у забезпеченні збалансованого поєднання інтересів держави, територіальних громад і суб'єктів підприємництва, підвищенні результативності стимулюючого впливу та узгодженості механізмів правового регулювання із цілями розвитку сільських територій.

9. Розвиток законодавства України у сфері стимулювання підприємництва на сільських територіях характеризується послідовною зміною правових підходів до регулювання відповідних відносин та охоплює п'ять основних етапів: етап формування правових засад стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1990–1996 рр.); етап становлення правових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (1996–2003 рр.); етап інституціоналізації фінансових та

нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2004–2010 рр.); етап зниження ефективності правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (2010–2014 рр.); євроінтеграційний етап розвитку законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (з 2015 р. і дотепер). Особливістю сучасного етапу є підетап адаптації законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до викликів воєнного часу, який характеризується переходом до гнучких, тимчасових та антикризових механізмів правового регулювання, спрямованих на забезпечення функціонування підприємництва в умовах воєнного стану.

10. Інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях являє собою діяльність держави, органів місцевого самоврядування та інших учасників відповідних правовідносин щодо створення, функціонування та розвитку формальних і неформальних інституцій, спрямовану на вдосконалення регулювання відповідної сфери. Система суб'єктів публічного управління у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях має багаторівневий характер та охоплює органи загальної і спеціальної компетенції. Важливою передумовою ефективної реалізації державної політики у сфері розвитку сільських територій є функціонування окремого центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної аграрної політики і державної політики сільського розвитку.

11. Механізм стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є цілісною системою засобів та інструментів правового регулювання і публічного управління, спрямованих на досягнення конкретних цілей розвитку підприємництва в межах загальної мети державної політики щодо розвитку сільських територій. Його ефективність визначається узгодженістю правових, організаційних, фінансових, інформаційних та інституційних інструментів впливу на суб'єктів підприємництва.

12. Фінансові механізми стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях охоплюють бюджетні дотації, субсидії, грантові програми, кредитні гарантії, податкові пільги та інші форми фінансового сприяння підприємницькій діяльності. Чинна система фінансової підтримки характеризується переважною орієнтацією на аграрне виробництво та недостатнім охопленням суб'єктів несільськогосподарської діяльності, що обмежує можливості диверсифікації економіки сільських територій. Підвищення ефективності фінансового стимулювання пов'язане із застосуванням диференційованих підходів до оподаткування та державної підтримки суб'єктів підприємництва, які здійснюють діяльність у депресивних та постраждалих від війни регіонах.

13. Нефінансові механізми стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях включають інформаційну, консультаційну та освітню підтримку, розвиток підприємницької інфраструктури, цифровізацію, дорадчу діяльність і заходи з розвитку людського капіталу. Досягнення сталого соціально-економічного ефекту у сфері розвитку підприємництва забезпечується комплексним поєднанням фінансових і нефінансових інструментів стимулювання, що дозволяє одночасно усувати ресурсні обмеження суб'єктів господарювання та підвищувати їх організаційну, професійну й інноваційну спроможність.

14. Функціонування підприємництва на сільських територіях в умовах воєнного стану значною мірою залежить від збереження трудового потенціалу суб'єктів господарювання. Чинні критерії віднесення підприємств до критично важливих та умови бронювання військовозобов'язаних працівників недостатньо враховують особливості сільських територій, зокрема переважання суб'єктів малого і середнього підприємництва, специфіку структури зайнятості та відмінності в рівні економічної активності окремих територій. Підвищення ефективності механізмів бронювання пов'язане із застосуванням диференційованого підходу до визначення критеріїв критичної важливості підприємств залежно від особливостей відповідних територій, що сприятиме

збереженню кадрового потенціалу та забезпеченню безперервності підприємницької діяльності.

15. Відновлення та розвиток підприємництва на сільських територіях у період воєнного стану та післявоєнної відбудови потребують застосування спеціальних податкових механізмів стимулювання. Підвищенню економічної активності суб'єктів господарювання на територіях із несприятливими умовами здійснення господарської діяльності та на територіях відновлення сприятиме тимчасове зменшення податкового навантаження, зокрема шляхом зниження ставки єдиного податку для платників третьої групи, які здійснюють діяльність на сільських територіях, що дозволить створити додаткові умови для збереження та розвитку підприємницької діяльності.

16. Особливості соціально-економічного розвитку сільських територій, територій відновлення та інших територій, що зазнали негативного впливу воєнних дій, потребують урахування при застосуванні механізмів бронювання військовозобов'язаних працівників. Одним із напрямів удосконалення відповідного правового регулювання є диференціація критерію мінімальної заробітної плати, який використовується для визначення права на бронювання працівників, із його коригуванням відповідно до реального рівня доходів на сільських територіях та територіях, що перебувають у несприятливих умовах внаслідок війни. Реалізація такого підходу потребує внесення відповідних змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 76 «Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час».

17. Правове забезпечення розвитку сільських територій у Європейському Союзі ґрунтується на концепції багатофункціональної сільської економіки та поєднанні економічних, соціальних, екологічних, інноваційних і цифрових механізмів підтримки. У межах європейської моделі підприємництво виконує не лише економічну, а й соціальну функцію, забезпечуючи зайнятість

населення, розвиток локальної економіки, підтримку територіальних громад, стимулювання інновацій та досягнення цілей сталого розвитку.

18. Подальший розвиток правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях в умовах європейської інтеграції пов'язаний із трансформацією чинної моделі державної підтримки сільських територій та переходом від переважно агроцентричного підходу до комплексної моделі розвитку сільської економіки. Така модель має ґрунтуватися на підтримці не лише сільськогосподарського виробництва, а й несільськогосподарського підприємництва, цифровізації, локальних ініціатив, інноваційної діяльності та диверсифікації економічної активності на сільських територіях.

19. Удосконалення законодавства України у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях потребує розширення інструментів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку шляхом підтримки диверсифікації сільської економіки та несільськогосподарських видів підприємницької діяльності, нормативного закріплення концепції «розумних сіл» («Smart Villages»), розвитку цифрової інфраструктури, електронного врядування та цифровізації механізмів реалізації державної підтримки, впровадження підходу LEADER і місцевого розвитку за участю громад, підтримки місцевих ініціативних груп та стратегій локального розвитку, а також створення додаткових механізмів підтримки молодих фермерів, сімейних фермерських господарств і молодіжного підприємництва. Реалізація зазначених напрямів сприятиме формуванню комплексної моделі розвитку сільських територій, підвищенню ефективності державної політики сільського розвитку, зміцненню економічної спроможності територіальних громад та наближенню національного законодавства до сучасних підходів Європейського Союзу.

20. Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року потребує посилення підприємницької складової шляхом включення напрямів, орієнтованих на стимулювання підприємництва

та диверсифікацію економічної діяльності на сільських територіях. До пріоритетних напрямів належать розвиток концепції «розумних сіл» («Smart Villages»), підтримка локальних продовольчих систем і коротких ланцюгів постачання, розвиток цифрового дорадництва, молодіжного та жіночого підприємництва, а також запровадження систем оцінки результативності програм державної підтримки за аналогією з механізмами, що застосовуються в межах Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності сільської економіки, розширенню можливостей зайнятості населення, зміцненню економічної спроможності територіальних громад та формуванню багатофункціональної моделі розвитку сільських територій.

21. Формування цілісної системи правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях пов'язане з удосконаленням законодавчого забезпечення державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва, зокрема шляхом нормативного визначення змісту, напрямів та механізмів стимулювання підприємництва на сільських територіях, розширення інструментів державного впливу та посилення ролі органів місцевого самоврядування у реалізації відповідної політики. Комплексне вдосконалення законодавства у цій сфері забезпечить узгодженість механізмів державної підтримки та стимулювання підприємництва, підвищить ефективність реалізації державної політики сільського розвитку, сприятиме диверсифікації економіки сільських територій, залученню інвестицій та створенню сприятливих умов для сталого розвитку підприємницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi> (дата звернення: 21.03.2026).
2. Україна посідає дев'яте місце в світі за площею орних земель – Мінекології. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1728833-ukrayina-posidaye-9-mistse-v-sviti-za-ploscheyu-ornikh-zemel-minekologiyi> (дата звернення: 21.03.2026).
3. Стегней М. І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 3. С. 125–133.
4. Барінова Д. С., Нестеренко В. В. Інструменти підвищення економічної спроможності сільських територій України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/instrumenti-pidvischen-nya-ekonomichnoi-spromozhnosti-silskih> (дата звернення: 21.03.2026).
5. Про схвалення Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року: Проєкт Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-shvalennya-konserciyi-stimulyvannya-rozvitku-pidpriyemnictva-na-silskih-teritoriyah-do-2030-roku> (дата звернення: 21.03.2026).
6. Балановська Т. І., Гоголя О. П. Розвиток підприємництва на сільських територіях: можливості та загрози. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2019/28_2019_ukr/10.pdf (дата звернення: 21.03.2026).
7. Дудаш М. Г. Поняття стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях як категорії аграрного права. *Science, latest trends, modern problems and improvement of theories*: матеріали XXXIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Варшава, Польща, 29 серпня – 01 вересня 2023 р.). Варшава, 2023. С. 98–108.

8. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 38. Ст. 470.

9. Концепція розвитку сільських територій, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

10. Уркевич В. Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій». *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природо ресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики* : матер. Міжнародної науково-практ. конференції (21–22 травня 2010 р., м. Біла Церква). Біла Церква.: БНАУ, 2010. С. 24–26.

11. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села: монографія. Київ.: ННЦ ІАЕ, 2004. 428 с.

12. Олійник Я. Б. Соціальний розвиток села і територій сільського типу : навч. Посібник. Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. Київ.: ВГЛ Обрії, 2003. 128 с.

13. Хомюк Н. Л. Особливості формування категорії «сільські території». URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_2_2018ua/28.pdf (дата звернення: 21.03.2026).

14. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144 (втратив чинність).

15. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>. (дата звернення: 21.03.2026).

16. Гафурова О. В. Правові проблеми соціального розвитку села: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. 2015. 36 с.

17. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 52. Ст. 497.

18. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 39. Ст. 261 (втратив чинність).

19. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18.01.2001 р. № 2238-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 11. Ст. 52.

20. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 45. Ст. 363.

21. Нижник В., Драч О. Стан стимулювання працівників України. *Економічний аналіз*. 2011. № 9. Ч. 2. С. 339–342.

22. Франчук Ю. О. Теоретичні засади стимулювання розвитку малого підприємництва у регіонах. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/1/71.pdf> (дата звернення: 21.03.2026).

23. Копилов В. О. Методи організації влади – спроба визначення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Я. Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2012. № 1(11). С. 3–15.

24. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон.: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

25. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 3. Ст. 23.

26. Прокопець Л. В., Губчак В. С. Особливості державної підтримки малого підприємництва в Україні та зарубіжний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 71–76.

27. Дячун О., Нагорняк І. Стимулювання розвитку підприємництва в

Україні в контексті європейських стандартів. *Нарощування фінансово-економічного потенціалу суб'єктів економічних відносин як основа поступального розвитку територіально-господарських систем*: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2021. С. 85–89.

28. Орлова В. О. Основні напрями стимулювання розвитку малого бізнесу: теоретичний аспект. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2011. URL: <http://book.net/index.php?p=article&id=5465> (дата звернення: 21.03.2026).

29. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 р. № 4196-IX. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2025. №№ 28–29. Ст. 94.

30. Novak T., Dudash M. Stimulating the development of entrepreneurship in rural areas: theoretical-legal characteristics. *Law. Human. Environment*. 2023. № 14(2). P. 65–80.

31. Вахович І. М., Шейко Ю. О. Регіональний вимір стимулювання розвитку малого підприємництва: монографія. Луцьк.: Вежа-Друк, 2016. 272 с.

32. Дудаш М. Г. Принципи стимулювання підприємницької діяльності на сільських територіях як складової їх сталого розвитку. *Освіта і наука в умовах викликів і загроз, внесок молодих вчених в сталий розвиток*: матеріали Міжнародної конференції (м. Київ, 21–22 листопада 2024 р.). Київ, 2024. С. 147–150.

33. Арістова І.В., Курило В.І., Калугін О.Ю. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в аграрний сектор економіки України: організаційно-правовий аспект : монографія / За заг. ред. І.В. Арістової. Київ.: Редакційно-видавничий центр НУБіП України, 2014. 193 с.

34. Багай Н. О. Теоретичні проблеми розвитку аграрного законодавства України: монографія. Івано-Франківськ.: Супрун В. П., 2020. 305 с.

35. Борисов І. В. Організаційно-правові форми господарюючих суб'єктів як інструмент забезпечення підприємницької діяльності. *Право та*

інновації. 2019. № 4(28). С. 27–33.

36. Будаї О. В. Поняття та ознаки державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 5. Ч. 3. С. 92–96.

37. Бусуйок Д. В., Кулинич П. Ф., Муравська М. Л. та ін. Правові проблеми публічно-приватного партнерства в аграрних і земельних відносинах : монографія / за ред. В. І. Семчика, П. Ф. Кулинича. Київ.: Наукова думка, 2015. 197 с.

38. Джабраїлов Р. А., Малолітнева В. К., Гудіма Т. С. Перспективи модернізації господарського законодавства України в контексті концепції сталого розвитку. *Економіка та право*. 2018. № 2 (50). С. 3–19.

39. Заболотна Н.С. Правові засади державного регулювання сільського господарства України. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2020. С. 40–73.

40. Духневич І. В. Розвиток аграрного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2011. 264 с.

41. Дякуновський О. Є. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецький національний ун-т імені Василя Стуса. Вінниця, 2021. 277 с.

42. Єрмоленко В. М., Міхневич Л. В. Юридичні механізми стимулювання підприємництва на сільських територіях: досвід України та Балтійських країн. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Ч. 1. С. 406–411.

43. Жушман В. П. Аграрне право та законодавство України / В. П. Жушман. Харків.: Одиссей. 2006. 729 с.

44. Копиця М.А. Аграрний реєстр як правовий та адміністративний інструмент публічного управління в ЄС і на національному рівні (на прикладі Італійської Республіки). *Науковий вісник Ужгородського Національного*

Університету. Серія Право. 2025. №92. Ч. 2. С. 342–350.

45. Кулинич П. Ф. Принцип плюралізму форм господарювання у правовому забезпеченні товарного сільськогосподарського землекористування в Україні. *Часопис Київського університету права. 2013. №2. С. 258–262.*

46. Сафонов І. П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків. 2007. 20 с.

47. Туєва О. М. Фінансова підтримка як складова правового забезпечення конкурентоспроможності в аграрному секторі економіки. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки». 2015. №4. Т. 2. С. 58–62.*

48. Шведенко П. Ю. Особливості правового регулювання кредитних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ., 2016. 20 с.

49. Гафурова О. В. Соціальний розвиток села в Україні: теорія та практика правового регулювання: монографія. За заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ.: Ірідіум, 2014. 480 с.

50. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: монографія / за ред. проф. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків.: Право, 2016. 320 с.

51. Земко А. М. Питання розвитку сільських територій як об'єкта аграрних відносин. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матер. наук.-практ. конф. Харків, 20 квіт. 2018 р. / за заг. ред. А. М. Статівки. Харків.: Юрайт, 2018. 414 с.

52. Коваленко Т. О. Правові аспекти забезпечення комплексного та сталого розвитку сільських територій України. *Правова держава. 2016. № 27. С. 276–285.*

53. Корнієнко Г. С. Теоретико-правові засади становлення та розвитку агробізнесу в Україні: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 490 с.

54. Курман Т. В. Поняття та зміст сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні*: монографія. А. П. Гетьман [та ін.]; ред.: А. П. Гетьман, М. В. Шульга. Харків.: Право, 2016. С. 5–34.

55. Кулинич П. Ф. Правові питання вдосконалення фермерського господарювання у контексті розвитку сільських територій України. *Правова держава*. 2015. № 26. С. 293–300.

56. Кульчій І. М. Організаційно-правове забезпечення диверсифікації сільських територій за участю сільськогосподарських товаровиробників : монографія. Харків.: Юрайт, 2015. 176 с.

57. Мартинова Н.О. Правове забезпечення сталого розвитку сільських територій: дис. канд. юрид. наук. 12.00.06. К. НУБіП України, 2016. 193 с.

58. Масін В. М. Проблеми правового забезпечення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 20 с.

59. Носік В.В. Трансформація аграрного законодавства: українські реалії та європейські орієнтири. *Агробізнес і сталий розвиток: стратегія стійкості і відродження*: збірка матеріалів та тез доповідей учасників панельної дискусії VIII Харківського Міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 27 вересня 2024 р.) / за ред. Т. В. Курман, Ю. Ю. Бакай. Харків, 2024. С. 127–131.

60. Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ: автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2014. 18 с.

61. Прогляда І. О. Правові питання державної підтримки оптових ринків сільськогосподарської продукції. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 1. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/> (дата звернення: 21.03.2026).

62. Рижко П. О. Сутність аграрної політики ФРН стосовно функціонування й розвитку сільського господарства *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2011. № 165. Ч. 1. С. 100–106.

63. Самсонова Я. О. Правове забезпечення державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2016. №243. С. 93–101.

64. Статівка А. М. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників як засобу забезпечення їх належного функціонування. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі: матер. круг. столу, присвяч. пам'яті акад. О. О. Погрібного (Харків, 13 черв. 2014)*. Харків., 2014. С. 35–38.

65. Сьюва І. С. Правове регулювання державної підтримки фермерських господарств з відокремленими фермерськими садибами в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2013. №182. Ч. 2. С. 74–78.

66. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні : монографія / В. Ю. Уркевич. Харків.: Право, 2007. 496 с.

67. Шульга М. В. Правове забезпечення сталого розвитку сільських територій: стан та перспективи. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 50-ій річниці створення Дон. нац. ун-ту та 30-ій річниці створення каф. госп. права Дон. нац. ун-ту (14–15 трав. 2015 р.)*. Вінниця, 2015. С. 218–220.

68. Янчук В. Вибрані твори; упоряд. і пер. слово В. М. Єрмоленко. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 384 с.

69. Ковальчук І.В., Курчин О.Г. Міжнародний досвід правового регулювання державної підтримки агробізнесу. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2021. № 10. С. 29–35.

70. Костенко Ю. О. Податкове стимулювання суб'єктів малого підприємництва в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 6 (46). С. 101–105.

71. Козмуляк К. Правове регулювання економічного стимулювання ведення екологічно безпечного рослинництва в Україні. *Підприємництво,*

господарство і право. 2014. № 11. С. 90–95.

72. Марченко С. І. Розвиток законодавства про стимулювання сільськогосподарського виробництва в країнах ЄС та деяких інших державах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 38. С. 188–194.

73. Новак Т. С., Марченко С. І. Еколого-правові проблеми розвитку сільських територій. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. № 11(4). С. 37–45.

74. Новак Т. С. Правове забезпечення сільського розвитку в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 92–97.

75. Джабраїлов Р. А., Новікова В. С. Європейський досвід правового забезпечення підтримки малого та середнього бізнесу у контексті регіоналізації державного управління економікою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. № 31. Т. 2. С. 36–39.

76. Покальчук М. Ю. Державний аграрний реєстр як інструмент державного регулювання у сільському господарстві. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики: матеріали Всеукр. наук. конф.* (Одеса, 10-13 червня 2021 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 236–239.

77. Пухтецька А. А. Запровадження принципів та стандартів належного урядування у діяльності публічної адміністрації. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2010. Т. 103. С. 36–40.

78. Сидор В. Д. Державний аграрний реєстр як надійне джерело інформації про аграрних товаровиробників для надання державної підтримки. *Органічне виробництво: право і бізнес: матеріали наук.-практ. конф.* (Запоріжжя, 17 червня 2021 року). Запоріжжя.: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 111–114.

79. Державна підтримка фермерських господарств в Україні та Європейському Союзі: правові аспекти: монографія. О. В. Гафурова, С. І. Сиволицька. Київ.: Компринт, 2017. 335 с.

80. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового

регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. № 50. С. 12–18.

81. Проєкт Єдиної комплексної стратегії та плану дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT1978> (дата звернення: 21.03.2026).

82. Гафурова О. В. Правові проблеми соціального розвитку села: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. 2015. 480 с.

83. Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / Національний університет Одеська юридична академія. Одеса, 2020. 493 с.

84. Туєва О. М. Особливості правового регулювання аграрних відносин. *Аграрне право* : підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін. ; за ред. А. М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків.: Право, 2021. С. 58–74.

85. Заболотна Н. Я. Правові засади державного регулювання сільського господарства України. *Аграрне право* : підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 481 с.

86. Кульчій І. М., Статівка А. М. Правове регулювання сталого розвитку сільських територій. *Аграрне право* : підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін. ; за ред. А. М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків : Право, 2021. С. 383–404.

87. Єрмоленко В. М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій». *Науковий вісник Національного ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2010. № 156. С. 50–59.

88. Борисовський Д. В. Ефективність державної фінансової підтримки

фермерських господарств. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2014. № 149. С. 105–113.

89. Манжура О. В. Аграрна кооперація: досвід Європейського союзу для України. *Управління розвитком*. 2015. № 1(179). С. 15–20.

90. Клокар О. Нормативно-правове забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації. URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201374/217-222.htm>. (дата звернення: 21.03.2026).

91. Григор'єва Х. А. Підтримка сільськогосподарської кооперації в Україні: питання правового забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 288–292.

92. Гаєцька-Колотило Я. З. Аграрне право України: навчальний посібник / Я.З. Гаєцька-Колотило, Н.В. Ільків. Львів.: ЛьвДУВС, 2015. 548 с.

93. Аграрне право України: підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ.: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.

94. Аграрне право України: Підручник/ За ред. О.О. Погрібного. Київ.: Істина, 2006. 448 с.

95. Корнієнко Г. С. Еволюція правового статусу сільськогосподарських виробників. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2025. № 89. Ч. 2. С. 280–285.

96. Єрмоленко В. М., Міхневич Л. В., Браніцький О. М. Негативний вплив запровадження законодавчої моделі корпоратизації підприємницької діяльності на стан сучасного аграрного підприємництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. № 87. Ч. 2. С. 195–199.

97. Григор'єва Х. А. Правові засади державної підтримки сільськогосподарського дорадництва в Україні: реалії та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 1(1). С. 138–141.

98. Арістова І. В., Уркевич В. Ю. Правова природа сільськогосподарської дорадчої діяльності. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2(4). С. 76–84.

99. Бусуйок Д. В. Правові аспекти надання сільськогосподарських дорадчих послуг. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С.207–212.

100. Галич О. А., Сосновська О. О. Сільськогосподарське дорадництво: навчальний посібник. Київ.: Центр учбової літератури, 2007. 368 с.

101. Гафурова О. В. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції за законодавством України та ЄС. *Правові засади ведення органічного землеробства: міжнар. наук.-практ. конф.: 29-30 вересня 2017 р.* Харків.: Доміно, 2017. С. 36–39.

102. Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України : монографія. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Київ. ун-т права; авт. кол.: Семчик В.І. [та ін.]. Київ.: Юридична думка, 2010. 455 с.

103. Корнієнко Г. С. Інновації в агробізнесі як складова нової аграрно-правової політики України. *Право та інновації*. 2024. № 2 (46). С. 27–33.

104. Kovalchuk I., Melnyk V., Novak T., Pakhomova A., Nastina O. The Legal Mechanisms of State Support for Agribusiness Through the Introduction of Virtual Asset Technologies: Ukraine's Experience in the Global Context. *European Journal of Sustainable Development*. 2025. №14(4). P. 567–580.

105. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-ІХ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2023, № 15, Ст.51.

106. Ярова Ю. М. Формування та реалізація потенціалу розвитку малого підприємництва на сільських територіях : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Львів, 2019. 230 с.

107. Інвестиції в агробізнес через токени: як AgroGloryTime відкриває нові можливості для українських інвесторів. URL:

<https://bizagro.com.ua/investytsiyi-v-agrobiznes-cherez-tokeny-yak-agroglorytime-vidkryvaye-novi-mozhlyvosti-dlya-ukrayinskyh-investoriv/> (дата звернення: 21.03.2026).

108. AgroGloryTime – єдина екосистема, що змінює агробізнес через інновації та власний токен. URL: <https://agriteka.com/3936-agroglorytime-yedina-ekosistema-scho-zmnyuye.html> (дата звернення: 21.03.2026).

109. Гафурова О. В., Новак Т. С., Міхневич Л. В. Роль суб'єктів підприємництва у забезпеченні зайнятості населення в аграрній сфері (на прикладі агрохолдингів). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. № 87. Ч. 2. С. 172–177.

110. Судак Г. В. Організаційно-економічні засади розвитку підприємництва на сільських територіях : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04; Житомир. нац. агрокол. ун-т. Житомир, 2019. 20 с.

111. Регіональний вимір стимулювання розвитку малого підприємництва: монографія. І. М. Вахович, Ю. О. Шейко. Луцьк.: Вежа-Друк, 2016. 272 с.

112. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/261787> (дата звернення: 21.03.2026).

113. Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю. Правове регулювання підприємницької діяльності: навчальний посібник. Львів.: ЛьвДУВС, 2016. 424 с.

114. Коритін Д. С. Правове регулювання господарської діяльності малих та середніх підприємств: монографія; Нац. акад. прав. наук України; НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України. Харків.: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 240 с.

115. Чабаненко М. М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 437 с.

116. Дудаш М. Г. Періодизація становлення законодавчого регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях протягом періоду незалежності України. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Луцьк, 27–28 квітня 2023 р.). Луцьк, 2023. С. 1474–1481.

117. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 р. № 400-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР* (ВВР). 1990. № 45. Ст. 602.

118. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20.12.1991 р. № 2009-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 14. Ст. 186 (втратив чинність).

119. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 р. № 2114-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1992. № 20. Ст. 273.

120. Про утворення Українського фонду підтримки селянських (фермерських) господарств і кооперативів по виробництву сільськогосподарської продукції: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.06.1991 р. № 83-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-91-p#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

121. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.

122. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі: Закон України від 10.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 41. Ст. 188 (втратив чинність).

123. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва: Указ Президента України від 03.07.1998 р. № 727. (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=727%2F98#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

124. Таукешева Т. Д., Даудова Г. В., Прасол В. М. Механізми стимулювання розвитку підприємницької діяльності. *Вчені записки ТНУ імені*

В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2020. № 4. Том 31(70). С. 8–14.

125. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 29. Ст. 232.

126. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

127. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.

128. Григор'єва Х. А. Двадцятиріччя Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»: чи є майбутнє? *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 335–344.

129. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005. № 2982-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 1. Ст. 17.

130. Піддубна Ю. В. Рівень державної підтримки фермерських господарств. *Агросвіт*. 2013. № 6. С. 46–50.

131. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17, Ст. 112.

132. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n2469 (дата звернення: 21.03.2026).

133. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018. № 2496-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. № 36. Ст. 275.

134. Звіт Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та

євроатлантичної інтеграції про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом за 2022 рік. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf (дата звернення: 21.03.2026).

135. Ukraine Reaches 84% Implementation of the EU–Ukraine Association Agreement. URL: <https://rpr.org.ua/en/news/ukraine-reaches-84-implementation-of-the-eu-ukraine-association-agreement/> (дата звернення: 21.03.2026).

136. Проект Закону про об'єднання сільськогосподарських товаровиробників (реєстр. № 8149 від 24.10.2022 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40694> (дата звернення: 21.03.2026).

137. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 1308/2013 від 17 грудня 2013 року про встановлення спільної організації ринків сільськогосподарських продуктів та про скасування регламентів Комісії (ЄЕС) № 922/72, (ЄЕС) № 234/79, (ЄС) № 1037/2001 і (ЄС) № 1234/2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_020-13#Text

138. Регламент Ради (ЄС) № 1184/2006 від 24 липня 2006 року про застосування деяких правил конкуренції до виробництва та торгівлі сільськогосподарською продукцією. URL: <https://agro2eu.gov.ua/normatyvno-pravova-baza-eu/zakony-ta-rehlamenty-eu?tags%5B0%5D=17&tags%5B1%5D=56&tags%5B2%5D=29&tags%5B3%5D=47&tags%5B4%5D=58> (дата звернення: 21.03.2026).

139. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

140. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 р. № 274. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

141. Про технічне забезпечення комплексу польових робіт в умовах

воєнного стану 2022 року. Наказ Мінагрополітики України від 07.03.2022. № 154. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2908/zbirnyktez61222.pdf> (дата звернення: 21.03.2026).

142. Сидорчук О. Г., Хандій О. О. Інституційне забезпечення державного регулювання соціальної безпеки. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1(55). С. 157–163.

143. Білько С. Інституційне забезпечення інформаційної безпеки України. *Науковий журнал «Економіка і регіон»*. 2021. Т. (3(82)). С. 36–41.

144. Колеснікова Г. В. Інституційне забезпечення розвитку фінансово-інвестиційної інфраструктури промислового регіону. *Управління економікою: теорія та практика: Зб. наук. пр. Донецьк: ІЕП НАНУ, 2013. С. 149–170.*

145. Шпикуляк О. Г. Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 150–157.

146. Банташ А. М. Теоретико-методичні основи інституціонального забезпечення економічного розвитку регіонів в умовах децентралізації: дис. доктора філософії за спеціальністю «051 – Економіка». Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Одеса, 2021. 242 с.

147. Завербний А. С., Залізна Л. В., Озарко К. С. Теоретико-прикладні засади інституційного забезпечення туристично-рекреаційної сфери України за умов діджиталізаційно-інтелектуалізаційних та євроінтеграційних умов. *Інфраструктура ринку*. 2022. № 68. С. 29–34.

148. Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16.03.2005 р. № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

149. Ківшик О. П. Удосконалення інституційного забезпечення державної регуляторної політики в аспекті зміцнення безпеки стратегічно важливих підприємств України. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 4. С. 207–

214.

150. Глушко А. Д. Напрями вдосконалення інституційного забезпечення державної регуляторної політики. *Інновації та традиції в науковій думці, економіка*. URL: <http://int-konf.org/konf082013/476-glushko-a-d-napryamivdoskonalennya-nstytucynogo-zabezpechennyaderzhavnoyi-regulyatornoyi-politiki.html> (дата звернення: 21.03.2026).

151. Пацкан В. В. Система забезпечення прав і свобод людини ті громадянина. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 6-1. Том 1. С. 91–95.

152. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

153. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 13. Ст. 90.

154. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 51. Ст. 548 (втратив чинність).

155. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

156. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

157. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 р. № 1163-р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

158. Дудаш М. Г. Система центральних органів виконавчої влади в сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. *Modern problems of science, education and society*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4–6 грудня 2023 р.). Київ, 2023. С. 1547–1555.

159. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

160. Савіцька В. В. Принципи належного врядування в діяльності публічної адміністрації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 510–513.

161. 12 Principles of Good Governance. Council of Europe – official web-portal. URL: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles> (дата звернення: 21.03.2026).

162. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#n960> (дата звернення: 21.03.2026)

163. Кучер Р.-Д. А. Розвиток інституційного забезпечення сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. № 6(104). С. 299–305.

164. Деякі питання Міністерства економіки, довілля та сільського господарства: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2025 р. № 903. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-ministerstva-ekonomiku-dovkillia-ta-silskoho-t210725> (дата звернення: 21.03.2026).

165. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 р.

№ 460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

166. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

167. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

168. Катан Л. І., Васильєва Н. К., Вініченко І. І. Інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку аграрної сфери України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій*. 2016. Том 24. № 7. С. 207–214.

169. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 20–21. Ст. 190.

170. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 24. Ст. 170.

171. Про асоціацію. Офіційний веб-сайт Всеукраїнської асоціації громад. URL: <https://communities.org.ua/about-vag/> (дата звернення: 21.03.2026).

172. Історія Асоціації. Офіційний веб-сайт Всеукраїнської асоціації об'єднаних територіальних громад. URL: <https://hromady.org/istoriya/> (дата звернення: 21.03.2026).

173. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 33. Ст. 235.

174. Банташ А. М., Лайко О. І., Талпа В. П. Оцінка впливу інституціонального забезпечення на бюджетну спроможність територіальних громад. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2020. № 4(50). С. 18–27.

175. The International Cooperative Alliance. URL: <https://ica.coop/en/international-co-operativealliance> (дата звернення: 21.03.2026).
176. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь.: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
177. Соф'їна М. І. До проблеми визначення поняття механізму адміністративно-правового регулювання здійснення фіскальної політики в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 8. С. 258–264.
178. Радченко О. В. Категорія «механізм» у системі державного управління. *Держава та регіони : наук.-вироб. журн. Серія : Державне управління*. 2009. № 3. С. 64–69.
179. Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ.: Знання, 2008. 333 с.
180. Лепех Л. Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 234 с.
181. Приходченко Л. Л. Організаційно-правовий механізм забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади. *Теорія та практика державного управління*. 2009. № 1. С. 59–65.
182. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19–20. С. 179–185.
183. Важинський Ф. А., Колодійчук А. В. Особливості розвитку підприємництва на сільських територіях. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. № 21.7. С. 120–124.
184. Васильєва Т. А., Винниченко Н. В., Гриценко Л. Л. Податкова політика як інструмент стимулювання інвестиційної діяльності в регіоні. *Оподаткування у промисловому регіоні: теорія, практика та перспективи розвитку* : матеріали V міжрегіональної наук.-практ. конф. Донецьк, 2005. С. 343–346.
185. Мельник С. А. Управління регіональною економікою. Київ.: КНЕУ, 2000. 124 с.

186. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

187. Курман Т.В. Державна аграрна політика. Державно-правове регулювання та публічно-приватне партнерство в аграрному секторі економіки. *Аграрне право* : підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін. ; за ред. А. М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків.: Право, 2021. С. 5–32.

188. Проєкт Стратегії розвитку агросектору до 2030 року. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/rozvitkuagrosetora2030v1-1.pdf> (дата звернення: 21.03.2026).

189. Дія.Бізнес. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в липні. 2023. URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-lipni> (дата звернення: 21.03.2026).

190. Дія.Бізнес. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в серпні. 2023. URL: https://business.dii.gov.ua/uploads/6/33080-stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna_v_serpni.pdf (дата звернення: 21.03.2026).

191. Стан та потреби бізнесу в Україні: результати дослідження у квітні – травні 2024 року. URL: <https://cid.center/business-status-and-prospects/> (дата звернення: 21.03.2026).

192. Турчак В. В., Олійник Л. Г. Стимулювання розвитку підприємництва на регіональному рівні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини та світове господарство*. 2018. №19. Ч. 3. С. 111–115.

193. Ломакіна І. Ю. Державне регулювання сільського господарства в Україні (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2012. 20 с.

194. Про списання та реструктуризацію заборгованості зі сплати

податків і зборів (обов'язкових платежів) платників податків у зв'язку з реформуванням сільськогосподарських підприємств: Закон України від 16.03.2000 р. № 1565-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 21. Ст. 164.

195. Дудаш М. Г. Зниження податкового навантаження як механізм стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 406–411.

196. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану: Закон України від 10.10. 2024 р. № 4015-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2025. № 10. Ст. 29.

197. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 р. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

198. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 130. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-п#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

199. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 9 березня 2011 р. № 272. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp110272> (втратив чинність) (дата звернення: 21.03.2026).

200. Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата

звернення: 21.03.2026).

201. Жушман В. П. Особливості кредитування сільськогосподарських товаровиробників в умовах становлення ринкової економіки. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі*: матер. круг. столу, присвяч. пам'яті акад. О. О. Погрібного (Харків, 13 черв. 2014 р.). Харків. 2014. С. 19–22.

202. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затверджений постановою КМУ від 25 серпня 2004 року № 1102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-п#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

203. Про призначення Виплатної агенції: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2025 р. № 1526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1526-2025-р#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

204. Буй Т. Г., Прімерова О. К. Податкове стимулювання розвитку малого підприємництва в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 9. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/9_2018/45.pdf. (дата звернення: 21.03.2026).

205. Зміни до програми «Доступні кредити 5-7-9%»: підтримка посівної кампанії та активація підприємництва. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zmini-do-programi-dostupni-krediti-5-7-9-pidtrimka-posivnoyi-kampaniyi-ta-aktivaciya-pidpriyemnictva> (дата звернення: 21.03.2026).

206. Проект Закону про Національну установу розвитку. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44168> (дата звернення: 21.03.2026).

207. Про Національну установу розвитку: Закон України від 08.10.2025 р. № 4622-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4622-20#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

208. Пахолук А. М. Аграрні фінансові правовідносини: дис. ... докт. філософії за спец. 081 Право. Київ, 2023. 240 с.

209. Земко А.М., Пахолук А.М. Аграрні фінансові правовідносини:

поняття і види. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія «Право»*. 2022. №74. Ч. 2. С. 17–22.

210. Корнієнко Г. С. Особливості аграрного підприємництва: економічний, соціальний екологічний, аспекти. *Екологічне право* : зб. наук. пр. 2020. № 1. С. 32–35.

211. Хомюк Н. Л. Концептуальні положення диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. №1 (135). С. 53–58.

212. Економічний розвиток регіону на основі активізації підприємницької діяльності: монографія. За заг. ред. док. економ. наук, професора А. І. Ковальова. Одеса.: Атлант, 2014. 178 с.

213. У Раді назвали кількість українців, які перебувають за кордоном. URL: https://susplne.media/904743-u-radi-nazvali-kilkist-ukrainciv-aki-perebuvaut-za-kordonom/?utm_source=copylink&utm_medium=ps (дата звернення: 21.03.2026).

214. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

215. Дія.Бізнес. Стан та потреби бізнесу в умовах повномасштабної війни, серпень 2024. URL: <https://business.diia.gov.ua/analytics/research/stan-ta-potreby-biznesu-v-umovakh-rovnomasshtabnoi-viiny> (дата звернення: 21.03.2026).

216. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час»: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 р. № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

217. Демографічна та соціальна статистика. Ринок праці. Оплата праці та соціально-трудова відносина. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення:

21.03.2026).

218. Дудаш М. Г. Підтримка та розвиток людського капіталу як нефінансовий механізм стимулювання підприємництва на сільських територіях. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 23 травня 2025 р.). Київ, 2025. URL: <https://nubip.edu.ua/events/mizhnarodna-naukova-konferentsiya-pravovi-aspekty-ahroekolohichnoho-rozvytku-ukrayiny> (дата звернення: 21.03.2026).

219. Про реалізацію експериментального Проєкту щодо організації професійного навчання жінок для працевлаштування у сферах, де вони були традиційно недостатньо представлені: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 р. № 1302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1302-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

220. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 р. № 1550. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-p (дата звернення: 21.03.2026).

221. Котляревський О. В. Механізм державної мотивації підприємницької діяльності. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2624> (дата звернення: 21.03.2026).

222. Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов провадження господарської діяльності в період дії воєнного стану в Україні: Закон України від 17.07.2024 р. № 3869-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3869-20#Text> (дата звернення: 21.03.2026).

223. Петруненко Я. В. Особливості дерегуляції господарських правовідносин у сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 78. Ч. 1. С. 273–280.

224. Про Державний аграрний реєстр. URL: <https://www.dar.gov.ua/about-dar> (дата звернення: 21.03.2026).

225. Про інформаційно-комунікаційну систему «Державний аграрний

реєстр»: Закон України від 19.09.2024 р. № 3980-IX. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2025. № 6. Ст. 12.

226. Цвігун І. М. Поетапна цифровізація земельних правовідносин: від накопиченої інформації до ефективного управління власністю. *Приватне та публічне право*. 2026. № 1. С. 60–65.

227. Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві: Закон України від 04.11.2021 р. № 1865-IX. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2022. № 6. Ст. 42.

228. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 41. Ст. 491.

229. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу: Закон України від 07.02.2002 р. № 3023-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 24. Ст. 167.

230. План залучення зацікавлених сторін: Посилення спроможності Державного аграрного реєстру в Україні. URL: https://docs.google.com/document/d/1p2NqOxOQo2IZSF6gbRW1q70rDy7MSRf_/edit (дата звернення: 21.03.2026).

231. Корінець Р. Я. Сільськогосподарське дорадництво: запитання та відповіді. Київ.: Інститут сільського розвитку, 2003. 27 с.

232. Кравчик Ю., Москалюк О., Шпильова В., Куценко Б. Напрями удосконалення інституційного забезпечення державної політики розвитку малого підприємництва на сільських територіях. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. № 3 (318). С. 68–74.

233. Кулинич П. Ф. Цифровізація земельних відносин і право в Україні: методологічні і теоретичні аспекти. *Правова держава*. 2021. № 32. С. 257–267.

234. Ukraine's path towards EU accession. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/ukraines-path-towards-eu-accession_en (дата звернення: 28.05.2026).

235. Common agricultural policy. URL: <https://agriculture.ec.europa.eu/>

common-agricultural-policy_en (дата звернення: 27.05.2026).

236. EU Commission: Departments and executive agencies. URL: https://commission.europa.eu/about/departments-and-executive-agencies_en?page=0 (дата звернення: 21.03.2026).

237. Україна та ЄС розпочали скринінг за останнім Кластером, що присвячений сільському господарству. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ta-ies-rozpochaly-skryinh-za-ostannim-klasterom-shcho-prysviacheniy-sil'skomu-hospodarstvu> (дата звернення: 21.03.2026).

238. Regulation (EU) №1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) №1698/2005. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1305> (дата звернення: 21.05.2026).

239. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) №1305/2013 and (EU) №1307/2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R2115&qid=1779743465377> (дата звернення: 21.05.2026).

240. Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Regulation (EU) №1306/2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R2116&qid=1779747842588> (дата звернення: 21.05.2026).

241. Regulation (EU) 2021/2117 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 amending Regulations (EU) №1308/2013 establishing a common organisation of the markets in agricultural products, (EU) №1151/2012 on quality schemes for agricultural products and foodstuffs, (EU) №251/2014 on the

definition, description, presentation, labelling and the protection of geographical indications of aromatised wine products and (EU) №228/2013 laying down specific measures for agriculture in the outermost regions of the Union. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R2117&qid=1779761273610)

[R2117&qid=1779761273610](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R2117&qid=1779761273610) (дата звернення: 21.05.2026).

242. The Common Agricultural Policy: an overview. URL: https://eu-cap-network.ec.europa.eu/common-agricultural-policy-overview_en (дата звернення: 27.05.2026).

243. Common agricultural policy funds. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en (дата звернення: 27.05.2026).

244. Financing of the CAP: facts and figures. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/106/finansieringen-av-den-gemensamma-jordbrukspolitiken-fakta-och-siffror> (дата звернення: 27.05.2026).

245. Young farmers. European Commission. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/young-farmers_en (дата звернення: 27.05.2026).

246. The Common Agricultural Policy (CAP). URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/section/196/the-common-agricultural-policy-cap> (дата звернення: 27.05.2026).

247. Аналітична записка Політика згуртованості і спільна аграрна політика ЄС: еволюція і огляд законодавства. URL: <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/igs-analitychna-zapyska-pz-i-sap-yes.pdf> (дата звернення: 27.05.2026).

248. Poland CAP Strategic Plan 2023–2027. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/poland_en (дата звернення: 27.05.2026).

249. Smart Villages in the CAP Strategic Plan – Poland. URL: https://www.smartrural27.eu/wp-content/uploads/2024/05/PL_SR27-CSP-Factsheet.pdf (дата звернення: 27.05.2026).

250. LEADER – Poland (Local Action Groups). URL: <https://www.ksowplus.pl/en/leader> (дата звернення: 27.05.2026).

251. CAP Strategic Plan – Polish Rural Network. URL: <https://www.ksowplus.pl/en/polish-rural-network/cap-strategic-plan> (дата звернення: 27.05.2026).

252. Poland's CAP Strategic Plan – OECD STIP Compass. URL: <https://stip.oecd.org/stip/interactive-dashboards/policy-initiatives/2025%2Fdata%2FpolicyInitiatives%2F99997262> (дата звернення: 27.05.2026).

253. Mehrgenerationenhäuser – Bundesprogramm. URL: <https://www.mehrgenerationenhaeuser.de/programm> (дата звернення: 27.05.2026).

254. Bundesprogramm Ländliche Entwicklung und Regionale Wertschöpfung (BULEplus). URL: https://www.ble.de/DE/Projektfoerderung/Foerderungen-Auftraege/BULE/BULE_node.html (дата звернення: 27.05.2026).

255. DVS – Erneuerbare Energien in ländlichen Räumen. <https://www.dvs-gap-netzwerk.de/dorf-region/erneuerbare-energien/> (дата звернення: 27.05.2026).

256. France CAP Strategic Plan 2023–2027. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/france_en (дата звернення: 27.05.2026).

257. Plan stratégique national de la PAC 2023–2027. URL: <https://agriculture.gouv.fr/pac-2023-2027-le-plan-strategique-national> (дата звернення: 27.05.2026).

258. eAmbrosia – the EU geographical indications register. URL: <https://ec.europa.eu/agriculture/eambrosia> (дата звернення: 27.05.2026).

259. Sweden CAP Strategic Plan 2023–2027. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/sweden_en (дата звернення: 27.05.2026).

260. At a glance: Sweden's CAP Strategic Plan. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/document/download/0f535cf8-5a5d-4c2d-b0d2-bc6d7d0e5e63_en?filename=csp-at-a-glance-sweden_en.pdf (дата звернення: 27.05.2026).

261. Agricultural Registers and Information Board (PRIA). URL: <https://www.pria.ee/en> (дата звернення: 27.05.2026).
262. e-Estonia. URL: <https://e-estonia.com> (дата звернення: 27.05.2026).
263. Estonia CAP Strategic Plan 2023–2027. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/estonia_en (дата звернення: 27.05.2026).
264. OECD Rural Policy Reviews: Lithuania. URL: <https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/oecd-rural-policy-reviews-lithuania.htm> (дата звернення: 27.05.2026).
265. Lithuania CAP Strategic Plan 2023–2027. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/lithuania_en (дата звернення: 27.05.2026).
266. Lithuanian Rural Development Programme. URL: <https://zum.lrv.lt/en/activities/areas-of-activity/rural-development/> (дата звернення: 27.05.2026).
267. OECD Rural Policy Reviews: Latvia 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-rural-policy-reviews-latvia-2024_6b3f7f1f-en.html (дата звернення: 27.05.2026).
268. Latvia CAP Strategic Plan 2023–2027. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans/latvia_en (дата звернення: 27.05.2026).
269. Latvian Rural Forum – LEADER and Local Action Groups. URL: <https://laukuforums.lv/en/leader-programme/> (дата звернення: 27.05.2026).
270. Федорчук О.М., Дегтяренко М.А., Шиманська М.Е. Перспективи впровадження концепції «розумне село» як пріоритетного напрямку розвитку інфраструктури сільських територій в Україні в умовах повоєнного відновлення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2024. № 52. С. 43–50.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection

1. Novak T., **Dudash M.** Stimulating the development of entrepreneurship in rural areas: theoretical-legal characteristics. *Law. Human. Environment.* 2023. № 14(2). P. 65–80. (Дудаш М.Г. з'ясовано зміст поняття «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» та визначено принципи стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях).

Статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України

2. Дудаш М.Г. Зниження податкового навантаження як механізм стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 406–411.

3. Дудаш М.Г. Європейський досвід правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. *Право. UA.* 2026. № 1. С. 236–243.

Тези наукових доповідей

1. Дудаш М.Г. Періодизація становлення законодавчого регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях протягом періоду незалежності України. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Луцьк, 27–28 квітня 2023 р.). Луцьк, 2023. С. 1474-1481.

2. Дудаш М.Г. Поняття стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях як категорії аграрного права. *Science, latest trends, modern*

problems and improvement of theories: матеріали XXXIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Варшава, Польща, 29 серпня – 01 вересня 2023 р.). Варшава, 2023. С. 98–108.

3. Дудаш М.Г. Система центральних органів виконавчої влади в сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Modern problems of science, education and society: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4–6 грудня 2023 р.). Київ, 2023. С. 1547–1555.

4. Дудаш М.Г. Принципи стимулювання підприємницької діяльності на сільських територіях як складової їх сталого розвитку. Освіта і наука в умовах викликів і загроз, внесок молодих вчених в сталий розвиток: матеріали Міжнародної конференції (м. Київ, 21–22 листопада 2024 р.). Київ, 2024. С. 147–150.

5. Дудаш М.Г. Підтримка та розвиток людського капіталу як нефінансовий механізм стимулювання підприємництва на сільських територіях. Правові аспекти агроекологічного розвитку України: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 23 травня 2025 р.). Київ, 2025. URL: <https://nubip.edu.ua/events/mizhnarodna-naukova-konferentsiya-pravovi-aspekty-ahroekolohichnoho-rozvytku-ukrayiny> (дата звернення: 21.03.2026).

6. Дудаш М.Г. Перспективи подальшого розвитку правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в контексті європейської інтеграції України. The 5th International scientific and practical conference «Science, technology and global challenges» (Tokyo, January 11-13, 2026). CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2026. P. 638–654.

7. Дудаш М.Г. Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. The 6th International scientific and practical conference «Modern science: trends, challenges, solutions» (Liverpool, January 17-19, 2026). Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2026. P. 534–542.